

**Az Európai Unió nemzetközi
fejlesztéspolitikája:
a kereskedelempolitikai
eszközök eredményessége**

SZTE Gazdaságtudományi Kar



**SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
GAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR**

**Az Európai Unió nemzetközi
fejlesztéspolitikája:
a kereskedelempolitikai
eszközök eredményessége**

Udvari Beáta

JATEPress
Szeged, 2013

Lektorálta: Kiss Judit

© Udvari Beáta, 2013

ISBN: 978-963-315-149-5

Előszó

Jelen könyv több év – lassan egy évtized – kutatómunkájának eredménye. Főiskolásként *Dr. Kacsirek László* és *Dr. Mészáros Ádám* Világgazdaság és nemzetközi kereskedelem c. érdekesítő és interaktív kurzusának köszönhetően támadt fel bennem a fejlődő országok problémái iránt érdeklődésem. Kezdetben a Kereskedelmi Világszervezet döntései következtében fellépő gyógyszerhez jutás problémakörét vizsgáltam, melyből OTDK-dolgozat is született. Később, már EU-szakirányos hallgatóként egyre nagyobb kihívás volt, hogy az EU és a fejlődő országok kapcsolatát feltárjam, hiszen annyira „elfeledett” kérdéskör. E téma iránti érdeklődésem azáltal is nőtt, hogy *Dr. Rácz Margit* témavezetésével az EU és az Egyesült Királyság kapcsolatát elemeztem egy TDK-dolgozat keretében. Az Egyesült Királyság ugyanis volt gyarmatai és a Nemzetközösség révén széles és relatíve mély kapcsolati rendszerrel rendelkezik a fejlődő országokkal, ami az EU-hoz való viszonyában is megjelenik.

Ezek alapján egyértelmű út vezetett ahhoz, hogy egyetemistaként *Dr. Lukovics Miklós* szakmai irányítása mellett az EU fejlesztéspolitikájának irányába forduljak. Akkor merült fel bennem először az, hogy az olyan jellegű kereskedelem-politikai eszközök, mint például a Loméi Egyezmények, milyen gazdasági hatásokat tudnak generálni a kedvezményezett országokban. Ezt a kérdést az tette még izgalmasabbá, hogy ezekben a dokumentumokban egyértelműen leszögezték a gazdasági fejlődést mint elérendő célt. Témavezetőm maximális támogatása mellett akkor még egyszerű statisztikai eszközökkel, trendegyenésekkel igyekeztem a Loméi Egyezmények közvetlen gazdasági hatásait kimutatni. Próbálkozásaim eredménye I. helyezett OTDK-dolgozatban öltött testet.

Doktoranduszként ez a kérdéskör nem hagyott nyugodni, és ezt elemeztem több aspektusból *Dr. Farkas Beáta* felügyelete és tanácsai mellett. Minél mélyebbre ástam a témába, minél több minden akadt a kezembe, annál több kérdés merült fel bennem: a nemzetközi szervezetek mi alapján fogadják el a nemzetközi kereskedelem gazdasági fejlődésben betöltött szerepét? Hogyan és miért kapcsolódik ebbe a rendszerbe az Aid for Trade? Az Európai Unió mint a világ legnagyobb donorszervezete milyen mértékben foglalkozik az Aid for Trade adta lehetőségekkel? Ezek a kérdések egy olyan komplex problémát világítottak meg, hogy a disszertációm is ebben a témában született: 2012 nyarán védtem meg *Az Európai Unió nemzetközi fejlesztéspolitikájának értékelése: a kereskedelem-politikai eszközök adta lehetőségek* c. doktori értekezésem. Ez a könyv erre a disszertációra épül, és annak legfontosabb mondanivalóját és eredményeit tartalmazza.

Már a fentiek is mutatják, hogy gondolkodásmódomat, szakmai előremenetelemt többben is formálták. Szeretném megköszönni témavezetőim, *Dr. Farkas Beáta*, *Dr. Lukovics Miklós*, *Dr. Kacsirek László* és *Dr. Rácz Margit* munkáját, akik az elmúlt évek során figyelemmel kísérték szakmai előrehaladásom. *Dr. Mészáros Ádám* kritikáival segítette azt, hogy kritikusabban gondolkozzak. A mód-

szertani kérdések megértését és alkalmazásának elsajátítását illetően szeretném megköszönni *Gáspár Attila* szerzőtársamnak a fáradhatatlan és szakmailag kimerítő e-mailjeit, a helyesen feltett kérdéseket, valamint végtelen türelmét és biztatását, illetve *Dr. Kovács Péternek* a folyamatos rendelkezésre állását, véleményét, kritikáit, továbbá *Szakálné Kanó Izabellának* az együttgondolkodást és az ökonometria-órákat. Mindemellett szeretném megköszönni a doktori értekezésem opponenseinek, *Dr. Kiss Juditnak* és *Dr. Szent-Iványi Balázsnak* az alapos munkáját, észrevételeiket, a munkahelyi vitán és a nyilvános védésen kapott észrevételeket. *Dr. Kiss Juditnak* ezúton is köszönöm a részletes, gondolatébresztő lektori véleményét. Ezek nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy ez a könyv elkészüljön. Mindemellett hálával tartozom *Szüleimnek* és *Testvéreimnek*, valamint *Barátaimnak*, akik végigkísértek ezen a folyamaton, mindvégig mellettem voltak, és akkor is biztosítottak szeretetükről, ha a munkám miatt kevesebb időm jutott rájuk.

Udvari Beáta

Tartalomjegyzék

Előszó.....	i
Tartalomjegyzék	iii
Ábrák jegyzéke	v
Táblázatok jegyzéke.....	vi
Bevezetés	1
1. A fejlődő országok köre és a fejlődés-gazdaságtani háttér	6
1.1. A fejlődő országok körének meghatározása.....	6
1.2. Fejlődés-gazdaságtani keret	10
1.3. Fontosabb terminológiák pontosítása.....	12
1.4. A fejezet összegző megállapításai.....	14
2. A nemzetközi segélyezés és a nemzetközi kereskedelem gazdasági fejlődésben betöltött szerepe.....	16
2.1. A nemzetközi fejlesztési együttműködés főbb dilemmái.....	16
2.1.1. A fejlesztési együttműködés lehetőségei és veszélyei	16
2.1.2. A segélyezés hatékonysága.....	19
2.1.3. Mikor működhet a segélyezés?.....	21
2.1.4. Kinek kellene a segílyt kapnia?.....	23
2.2. A nemzetközi kereskedelem szerepének megjelenése a gazdasági fejlődésben.....	25
2.2.1. A nemzetközi kereskedelem gazdasági fejlődésben betöltött szerepe	26
2.2.2. Hogyan ítélik meg a nemzetközi szervezetek a nemzetközi kereskedelem szerepét?	34
2.3. Az Aid for Trade kezdeményezés	38
2.3.1. A nemzetközi segélyek kereskedelmi hatásai	38
2.3.2. Az Aid for Trade főbb jellemzői.....	40
2.3.3. Az Aid for Trade lehetséges kereskedelmi hatásai	44
2.4. A fejezet összegző megállapításai.....	47
3. Az Európai Unió fejlesztéspolitikája az ezredfordulóig	48
3.1. Az EU fejlesztéspolitikájának sajátosságai	48
3.2. A Loméi Egyezmények hatásmechanizmusa és kereskedelmi eredményei	53
3.3. A Loméi Egyezmények tanulságai.....	57
3.3.1. A vizsgált országok köre és az indikátorok	57
3.3.2. Módszertani áttekintés: klaszterelemzés.....	63
3.3.3. A klaszterelemzés gyengeségeinek kezelése	65
3.3.4. A Loméi Egyezményeket megelőző időszak eredményei	68
3.3.5. A Lomé-rendszert előtti időszak elemzése: a főkomponensek bevonása	72
3.3.6. A Lomé-rendszert követő időszak eredményei.....	75
3.3.7. A két időszak eredményeinek összehasonlítása és következtetései	78
3.4. A Loméi Egyezmények kudarcának lehetséges okai	84
3.4.1. A sikertelenség lehetséges külső okai.....	85
3.4.2. A sikertelenség lehetséges belső okai	87
3.5. A fejezet összegző megállapításai.....	88
4. Az Európai Unió fejlesztéspolitikája az ezredforduló után	90

4.1. Az EU álláspontja a nemzetközi kereskedelem szerepével kapcsolatban	90
4.2. A Cotonou-i Partnerségi Egyezmény	92
4.2.1. A Cotonou-i Egyezmény főbb jellemzői	92
4.2.2. A Gazdasági Partnerségi Megállapodások	96
4.3. Az Aid for Trade az Európai Unió fejlesztéspolitikájában	100
4.3.1. Az Aid for Trade stratégia	100
4.3.2. Az Aid for Trade illeszkedése az EU fejlesztéspolitikájába	102
4.4. Az új tagállamok szerepe a közösségi fejlesztéspolitikában	104
4.5. Az Aid for Trade lehetséges hatásai az EU-val folytatott kereskedelemre	106
4.5.1. A recipiensek és a donorok. A segélyek nagyságának mérése	107
4.5.2. A gravitációs modell	110
4.5.3. A vizsgált sokaság főbb jellemzői	117
4.5.4. A teljes Aid for Trade hatásai a kereskedelemre – eredmények	119
4.5.5. Az egyes AfT-területek hatásai – eredmények	121
4.5.6. Az ACP és nem-ACP csoportok eredményei	123
4.5.7. A modell robusztusságának ellenőrzése	126
4.5.8. Az EU-s AfT empirikus vizsgálatának eredményei összességében	129
4.6. A fejezet összegző megállapításai	131
5. Az EU kereskedelempolitikai eszközeinek eredményessége (összefoglalás)	132
Felhasznált irodalom	137
Mellékletek	154

Ábrák jegyzéke

1.1. ábra	A fejlődő országok különböző csoportjai	10
2.1. ábra	A GDP/fő és a segélyezés alakulása Fekete-Afrikában, 1970-2009	19
2.2. ábra	Az Aid for Trade működési mechanizmusa	42
3.1. ábra	Kedvezményezettak piramisa	52
3.2. ábra	A Loméi Egyezmények lehetséges hatásai	54
3.3. ábra	Az országok és indikátorok kiválasztásának folyamata	58
3.4. ábra	A Loméi Egyezmények elméleti hatásmechanizmusa és a befolyásoló tényezők ..	62
3.5. ábra	A két időszak klasztereinek relatív helyzete	80
4.1. ábra	A lehetséges ACP-EU megállapodások köre	95
4.2. ábra	Az alacsony hatékonyság okai és az Aid for Trade	103
4.3. ábra	A vizsgálatban szereplő országok jellemzői	108
4.4. ábra	A boxplot jellemzői	127

Táblázatok jegyzéke

1.1. táblázat Fejlődő országok száma az egy főre jutó GNI alapján (darab)	7
2.1. táblázat A segélyek veszélyei, illetve lehetséges pozitív hatásai	17
2.2. táblázat Egyes térségek részesedése a világexportból, 1980–2009 (%).....	32
2.3. táblázat A kereskedelem lehetséges hatásainak megítélése	34
2.4. táblázat A nemzetközi kereskedelem fontossága.....	35
2.5. táblázat A TDI felépítése	37
2.6. táblázat Az Aid for Trade létrejöttének erősségei, kritikái	43
2.7. táblázat Az Aid for Trade megítélése a vonatkozó elemzésekben	45
3.1. táblázat Az EU fejlesztéspolitikájának eszközrendszere	50
3.2. táblázat A vizsgálatba bevont indikátorok köre	59
3.3. táblázat A két időszak faktorai és loading változói.....	67
3.4. táblázat Klaszterek tagsága 6 klaszter esetén (országok száma, db).....	68
3.5. táblázat A klasztertagság alakulása különböző számú klaszterek esetében (országok száma, db).....	69
3.6. táblázat Az intézmények minősége az egyes klaszterekben	70
3.7. táblázat A régiók és a klaszterek kereszttáblája (országok száma, db).....	71
3.8. táblázat Az 5 klaszter a faktorokkal az első időszakban (országok száma, db)	72
3.9. táblázat Az intézményi minőség a klaszterekben	73
3.10. táblázat A klaszterek földrajzi megoszlása az első időszakban (országok száma, db) .	74
3.11. táblázat Az 5 klaszter az Egyezmények után (országok száma, db)	75
3.12. táblázat Kedvezményezett csoport és egyezmények aláírása (országok száma, db) ...	76
3.13. táblázat Az intézményi háttér minősége az egyezmények után	77
3.14. táblázat A háborús évek alakulása az egyes klaszterekben.....	78
3.15. táblázat A két időszak klaszterei.....	79
3.16. táblázat A pozíciót váltó országok.....	81
3.17. táblázat A Wilcoxon-teszt eredményei (p-értékek)	83
3.18. táblázat A Loméi Egyezmények sikertelenségének lehetséges okai.....	85
4.1. táblázat A Loméi és a Cotonou-i Egyezmények közötti főbb különbségek.....	94
4.2. táblázat A piacnyitás mértéke és határidő az ACP-régiókban	99
4.3. táblázat Az új tagországok segélyeinek regionális megoszlása	106
4.4. táblázat Az Aid for Trade adatai az OECD adatbázisában	109
4.5. táblázat Az ACP és a nem ACP-országok Aid for Trade támogatásai: átlagok és szórások (ezer USD).....	117
4.6. táblázat A Mann-Whitney U-teszt eredményei.....	118
4.7. táblázat Korreláció a függő változó (teljes kereskedelem) és az egyes magyarázó változók között	118
4.8. táblázat A regressziós modell koefficiensei (és p-értékei) – Teljes Aid for Trade	120
4.9. táblázat A regressziós modell koefficiensei (és p-értékei) – Az Aid for Trade részterületei	122
4.10. táblázat Az ACP és nem ACP országok regressziós modelljének koefficiensei (és p-értékei).....	125
4.11. táblázat Az eltérő eredmények.....	128

Bevezetés

A 21. században számos, a nemzeti határokon átívelő és nemzetközi összefogást igénylő ún. globális probléma vár megoldásra (Simai 2008; UN 2011a), azonban ezek közül több a fejlődő országok gazdasági (és társadalmi, politikai, intézményi) elmaradottságához köthető. Ebből kifolyólag napjainkban rendkívül fontos és megoldásra váró kérdés a fejlődő országok gazdasági (és társadalmi) fejlődésének elérése. Egyrészt erkölcsileg elfogadhatatlan az, hogy a fejlődő országok népességének nagy részét érinti a – szélsőségesnek is nevezhető – szegénység (a napi 1–2 dollárnál kevesebből élők), a mindennapos éhezés, és jelentős az országon belüli társadalmi különbségek. Másrészt a nemzetközi közösséget is érintő problémáról van szó: a globalizáció, a felgyorsult liberalizáció, a nemzeti határok fokozatos eltűnése, a migráció, az egyre fenyegetőbb nemzetközi terrorizmus, a járványveszély, a környezet-szennyezés és a kimerülő erőforrások nem hatékony felhasználása miatt ma már – tág értelemben vett – biztonsági kérdés a fejlődő országok gazdasági lehetőségeinek kutatása. Ennek eredményeként a *fejlesztés, a fejlesztési együttműködés, illetve a ségélyezés* is hangsúlyossá vált a nemzetközi kapcsolatokban.

A fejlődő országok elmaradottsága és az ebből fakadó jelentős (világgazdasági) probléma gyökerei még a gyarmatosítás korára nyúlnak vissza, azonban – a mai formájában vett – problémává a múlt század közepén fejlődött ki. 1945 után nagymértékben átalakult a világgazdaság képe a második világháború után elindult újabb dekolonizációs folyamat eredményeként (a 19. századi latin-amerikai függetlenedés után). Az újonnan függetlenné vált országok többségének szembesülnie kellett azzal, hogy nem tud lépést tartani a világban zajló folyamatokkal, nem képes azokra megfelelő módon reagálni. Következésképpen a nemzetközi fejlődési szakadék mélyült, és egy ugyanolyan alapproblémákkal rendelkező országokból álló csoport alakult ki, melyet az elmúlt évtizedek során többféleképpen neveztek: a *Harmadik Világ*, a *Dél*, a *fejlődő országok csoportja*, vagy Wallerstein terminológiájával élve: *félperiféria* és *periféria*.¹

Ezen országok elmaradottságának vizsgálata fontos közgazdasági kérdéssé vált. Az elmúlt hat évtized során számos fejlődés-gazdaságtani elmélet született a fejlődő országok elmaradottságának magyarázatára. Nurkse és Myrdal is elfogadja azt, hogy ezek az országok egy ún. *ördögi körbe* kerültek bele (Myrdal 1957), ahol egyes okok már egy másik ok okozatává váltak („*a szegény országok szegények, mert szegények*”). Ennek következtében – a függőségi iskola nézeteivel teljesen elmentésen – a fejlődő országok egyedül nem tudnak úrrá lenni problémájukon, szükséges, hogy a nemzetközi közösség, a fejlett(ebb) országok segítséget nyújtsanak számukra. Mindez pedig napjainkban különösen indokolt, mivel globális hatása (is) van fejletlenségük következményeinek. Ráadásul a 20. század közepén elkezdődött

¹ Wallerstein azonban nem a függetlenedésre vezeti vissza ezen országok kialakulását, hanem a kapitalizmus után kialakult egyenlőtlen fejlődést tekinti oknak (Wallerstein 2006, 2010).

liberalizációs folyamat sem kedvezett a fejlődő országoknak: az elmaradott országok gyenge alkupozícióval rendelkeztek, így a „fejük felett” döntöttek több kérdésben is. Ezt a jelenséget a *neokolonializmus* fogalmával illetik, hiszen a *hatalom*, amely a gyarmatai révén korábban jelentős gazdasági haszonhoz jutott, a dekolonizáció után más módon próbál e gazdasági előnyökhöz hozzájutni (Stoneman–Suckling 1987).

Az 1950–60-as évektől kezdődően **egyre több nemzetközi szervezet jött létre, melyek a fejlődő országok hátrányos helyzetének felszámolását tűzték ki célul**, bár fejlesztési törekvéseiket a különböző fejlődés-gazdaságtani elméletek jelentősen befolyásolták. A szervezetek mellett egyre bővül azon programok köre, melyek az elmaradottabb államok megsegítésére irányulnak. Ezen szervezetek és programok közül kiemelkedik az ENSZ számos szakosított szervezetével (például Egészségügyi Világszervezet – WHO, Nemzetközi Valutaalap – IMF) és programjaival (például az ENSZ Fejlesztési Programja – UNDP, vagy az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája – UNCTAD), emellett a Gazdasági és Együttműködési és Fejlesztési Szervezet, az OECD is jelentős szerepet vállal. A növekvő források ellenére a nemzetközi közösség beavatkozása, a fejlesztési együttműködés hatékonysága megkérdőjelezhető: 60 év alatt egyedül csak a Világbank több mint 2,3 billió dollár² fejlesztési támogatást juttatott a fejlődő országokba, a szegénység azonban még mindig jelentős mértékű probléma ezekben az országokban (Weller–Yi-Chong 2009).

Napjainkban azonban nem kizárólag a pénzügyi támogatásokat tekintik fejlesztési eszköznek: a segélyek, kedvezményes hitelek, és egyéb programokhoz kötött pénzügyi támogatások mellett egyre inkább terjed az az alapvetően (neo)klasszikus felfogás, hogy **a nemzetközi kereskedelemben való részvétel hozzájárulhat a gazdasági fejlődéshez, valamint a szegénység csökkenéséhez** (Dollar–Kraay 2003; Hallaert–Munro 2009), annak ellenére, hogy erre vonatkozóan nincs egyértelmű empirikus bizonyíték. E folyamat hangzatos jelszava a „*Trade not aid*”, azaz *kereskedj, ne segélyezz* (UNCTAD 2008a). A nemzetközi szervezetek és a nemzetközi közösség részéről egyre több jel utal arra, hogy elfogadják ezt a tézist, ami arra enged következtetni, hogy a hagyományos finanszírozási források mellett a nemzetközi kereskedelemben való részvétel elősegítése is a fejlesztési eszközök között jelenik meg. Emellett még mindig releváns kérdés, hogy a fejlődő országoknak milyen mértékben kell megnyitniuk gazdaságukat a fejlődés érdekében (Hout 1996). Így e könyv **a nemzetközi kereskedelemben való részvétel és a gazdasági fejlődés közötti kapcsolat vizsgálatára helyezi a hangsúlyt**, abból a szempontból, hogy a nemzetközi kereskedelem fejlesztési eszköz lehet-e.

A vizsgálandó téma relevanciáját és aktualitását több tényező is igazolja. Egyrészt a globalizáció a kereskedelmi liberalizációt segíti elő (és fordítva), ugyanakkor sürgeti is annak megvalósulását. Ettől a folyamattól nem függetlenül a Kereskedelmi Világszervezet (WTO) keretében zajló liberalizációs folyamat szintén a

² A világ 2009. évi GDP-jének közel 4 százaléka, Magyarország 2009. évi GDP-jének közel 18-szorosa.

nemzetközi munkamegosztásban való részvételt „kényszeríti” rá az országokra. Továbbá a WTO-nak ma már 159 ország a tagja, így az egyre több területre kiterjedő liberalizáció már szinte megkerülhetetlen. Emellett az 1990-es évek eleje óta jelentős mértékű növekedés tapasztalható az országok közötti regionális megállapodások számában (már több mint 300 egyezmény létezik), melyek középpontjában a szerződő felek közötti kereskedelmi preferenciák biztosítása, illetve a szabad kereskedelem megvalósítása áll (WTO 2011). Továbbá egyre több, nemzetközi szervezetek által kiadott hivatalos dokumentumban jelenik meg a **nemzetközi kereskedelem mint fejlesztési eszköz** koncepciója (lásd például UN 2000, 2003; UNCTAD 2005a). Ezek következtében talán, de a minél hatékonyabb részvétel elérése és fenntartása érdekében – és az „önmagában is működik” felfogás helyett – a koncentráltabb („témaorientált”) segélyezés is elkezdődött az Aid for Trade nemzetközi kezdeményezés keretein belül. Így a **Trade, not aid helyett ma már inkább az Aid for Trade felfogás került előtérbe** (Huchet-Bourdon et al. 2009). Viszont a kettő nem választható el élesen egymástól, hiszen mindkettő célja a nemzetközi munkamegosztásban való részvétel erősítése.

Az exportösztönzés stratégiáját, a kereskedelem és a gazdasági növekedés közötti kapcsolatot már több szempontból vizsgálták, akárcsak a kereskedelmi preferenciák szerepét. Némileg kevesebb kutatás irányult a szerződéses formában nyújtott kereskedelmi kedvezmények lehetséges gazdaságfejlesztési hatásainak elemzésére, különösen olyan államok, tömörülések, integrációk esetében, amelyek már évtizedek óta elfogadják a nemzetközi kereskedelemben való részvételt fejlesztéspolitikai eszközként – mint például az Európai Unió. Ezek alapján **a könyv elsődlegesen az Európai Unió fejlesztéspolitikájának értékelésével foglalkozik, ahol is a hangsúly a kereskedelempolitikai eszközök eredményességének vizsgálatán van.** Az EU már régóta biztosít kereskedelmi preferenciákat a fejlődő országoknak, azok közül számosan viszonyosság nélküli kedvezményeket garantált hosszú időn át. Ennek alapját az 1975-ben indult és 2000-ben lejárt Loméi Egyezmények adják, melyet az afrikai, karibi, csendes-óceáni (ACP) országokkal kötöttek az EU-tagországok. A négy Loméi Egyezmény szerződéses formában biztosított szabad piacra lépést az aláíró ACP-országok számára az európai piacokra, amely kiegészült még egyéb gazdasági és pénzügyi együttműködéssel. Összességében az európai fejlesztéspolitika részeként lehet a Loméi Egyezményekre és az általuk biztosított preferenciákra tekinteni. A régóta és állandó jelleggel, szerződéses formában biztosított kedvezmények pedig lehetővé teszik a hosszú távú vizsgálatot. Ez pedig azért is indokolt, mert **az európai uniós dokumentumokban az ezredforduló óta nyíltan megjelenik a nemzetközi kereskedelemben való részvétel javításának fejlesztéspolitikai szerepe,** valamint saját Aid for Trade stratégiát fogadott el. Így az EU a mai napig is egyértelműen fejlesztéspolitikájának eszközeként fogadja el a fejlődő országok világgazdasági integrálását.

Mindezek alapján e könyv célja annak vizsgálata, hogy az Európai Unió fejlesztéspolitikája a kereskedelempolitikai eszközök tekintetében milyen mér-

tékben tekinthető eredményesnek: a nemzetközi kereskedelemben való részvétel és a gazdasági növekedés, fejlődés közötti kapcsolat meglétének feltételezése esetében mennyire eredményes az EU ezen tevékenysége? Az eredményességet a fejlődő országok szemszögéből vizsgálom, és azt elemzem, hogy az EU-val a legszorosabb kapcsolatban álló államok hogyan teljesítettek és teljesítenek azon fejlődő országokhoz képest, amelyek az EU-tól kevesebb kereskedelmi preferenciában részesültek. Az európai fejlesztéspolitikai tevékenység minél átfogóbb értékelése érdekében a múlt és a jelen (jövő) vizsgálata egyaránt megtörténik. A múltbeli tevékenység elemzése a Loméi Egyezmények és azok eredményessége alapján valósul meg, míg a jelen (esetlegesen a jövő) lehetséges irányvonalait az Aid for Trade elemzése során kapott eredmények biztosítják. A Cotonou-i Egyezmény a jelenleg érvényben lévő megállapodás az ACP-országok és az EU-tagországok között, ennek vizsgálatára azonban közvetlenül nem térek ki, hiszen az egyezmény keretében megkötendő partnerségi megállapodások tárgyalása a könyv kéziratának lezárása idején még nem zárult le.

Ebből következően két fontos kérdést is érintek a gazdasági fejlődés témakörében: egyrészt a nemzetközi fejlesztési együttműködést, másrészt a nemzetközi kereskedelem e folyamatban betöltött szerepét. A könyv a téma megközelítése alapján két nagyobb részre tagolható, melyek két-két fejezetet tartalmaznak. Az első nagyobb rész (2. és 3. fejezet) elméleti síkon közelíti meg a feldolgozott és kutatótt témát, míg a második blokk (4. és 5. fejezet) mindezt konkrét példán, az Európai Unió gyakorlatán keresztül vizsgálja. A kifejtés az alábbi logika szerint történik. A **második fejezet** a könyvben használt fogalmakat és az azok megértéséhez szükséges elméleti koncepciókat ismerteti. Mivel a könyv központi elemét a fejlődő országok gazdaságának (empirikus) vizsgálata képezi, így elengedhetetlen ezen országok körének egyértelmű meghatározása és a fejlődés-gazdaságtani keret bemutatása.

A könyv **harmadik fejezete** részletezi a nemzetközi segélyezés és a nemzetközi kereskedelem gazdasági fejlődésben betöltött szerepét. Ugyan a fejlesztési segélyezés a könyv konkrét témájától kissé távolabb visz, azonban az Aid for Trade miatt fontos megismerni az általános segélyezés gyengeségeit és veszélyeit. Így kitérek a nemzetközi fejlesztési együttműködés legfőbb dilemmáira, alacsony hatékonyságának (legnyilvánvalóbb) okaira, valamint elemzem, hogy milyen körülmények között lehet hatékony. Ezek után áttekintem a nemzetközi kereskedelem és a gazdasági növekedés, illetve gazdasági fejlődés közötti kapcsolatot elemző nemzetközi szakirodalmat. Ezzel céltom annak meghatározása, hogy milyen körülmények között játszhat kiemelkedő szerepet a nemzetközi kereskedelemben való részvétel, és így az empirikus vizsgálatom helyes alapokra épüljön. A fejezet végén konkrét példákon keresztül bemutatom, hogy a nemzetközi szervezetek hogyan vélekednek a nemzetközi kereskedelem fejlődésben betöltött szerepéről. A fejezet utolsó része pedig a 2005-ben újtára indított Aid for Trade kezdeményezés tartalmát és nemzetközi megítélését ismerteti.

E két, alapvetően elméleti megközelítésű fejezet után a kutatás során leszűrt tanulságokat az EU fejlesztéspolitikai gyakorlatán keresztül elemezem. Az Európai Unió tevékenységét két részre bontom: a könyv **negyedik fejezete** az Európai Unió fejlesztéspolitikáját az ezredfordulóig értékeli. Az EU-s fejlesztéspolitika sajátosságain és eszközein, illetve a Lomói Egyezmények hatásmechanizmusán és eredményein túl a Lomói Egyezmények lehetséges gazdasági hatásainak elemzése is ebben a fejezetben jelenik meg: klaszterelemzéssel vizsgálom meg a mintába került 79 fejlődő ország relatív helyzetét és annak változását a Lomói Egyezményeket megelőző és követő időszakok között. A fejezet végén kitérek a vizsgálat eredményei mögött meghúzódó tényezőkre, melyek az EU-s fejlesztéspolitika gyengeségei lehetnek, és további fejlődést rejtenek magukban.

A **záró, ötödik fejezet** az EU-s fejlesztéspolitika ezredforduló óta kialakult jellemzőit mutatja be: kitér a legújabb egyezményekre (Cotonou-i Partnerségi Egyezmény, Gazdasági Partnerségi Megállapodások), valamint részletezi az Aid for Trade szerepét az Európai Unió fejlesztéspolitikájában. Az elméleti fejtegetések mellett empirikus vizsgálattal tesztelem az Aid for Trade kereskedelemgeneráló hatását. Gravitációs modellel vizsgálom meg azt, hogy az Aid for Trade és annak részterületeire érkező támogatások mennyiben járulnak hozzá az EU és a fejlődő országok, illetve az EU és az ACP- és nem ACP-országok közötti kereskedelem bővüléséhez. Mivel az Aid for Trade a Gazdasági Partnerségi Megállapodások végrehajtásához jelent segítséget, ezek pedig az EU-s fejlesztéspolitika eszközei, így lényegében a közösségi fejlesztéspolitika lehetőségeit mérhetjük fel.

Meggyőződésem, hogy az Európai Unió és annak politikáinak ismerete EU-s tagságunk miatt egyre jelentősebbé válik. Különösen annak fényében, hogy hazánk is hozzájárul az EU-s költségvetéshez, és vannak fejlesztéspolitikai kötelezettségeink is: a 2008–2013 közötti időszakban a 10. Európai Fejlesztési Alap javára összesen 124,8 millió euró támogatás származik Magyarországról. Így e könyv hozzájárul ahhoz, hogy az Európai Unió nemzetközi fejlesztéspolitikáját és annak eredményességét, problémáit megismerjük.

1. A fejlődő országok köre és a fejlődés-gazdaságtani háttér

A könyv ezen fejezete a téma feldolgozása során alkalmazott fogalmakat és elméleti alapokat tekinti át. Mivel a könyvben központi szerepet játszanak a fejlődő országok, és empirikus vizsgálat alapját jelentik, így ezek pontos meghatározása és a könyvben használt fogalom tisztázása kiemelten fontos. Ezek után a könyv fejlődés-gazdaságtani keretét határozom meg.

1.1. A fejlődő országok körének meghatározása

A fejlődő országok körének pontos meghatározása az egyértelmű „*terminológiai probléma*” (Kiss 2007a, 40. o.) miatt indokolt. Ezt igazolják azok a tanulmányok is, melyek eltérő számú fejlődő országot vonnak be vizsgálataikba, és néhol már-már kérdéses, hogy van-e egyáltalán annyi fejlődő ország.³ Ennek elkerülése érdekében, rögzíteni kell a fejlődő országok kiválasztása során alkalmazott definíciót. A fejlettségben mutatkozó különbségek mérése a nemzetközi segélyezés, valamint a kereskedelmi kedvezmények biztosítása miatt is fontos (Szentés 2011), így napjainkban igyekeznek egzakt módon definiálni a fejlődő országok körét. A fejlődő országok heterogenitása miatt viszont ennek következménye a definíciók sokfélesége és néhol túlzott általánosítása. Érdekes az is, hogy bár egyre több nemzetközi szervezet foglalkozik a fejlődő országok megsegítésével, fogalmi meghatározásuk mégis hiányos, és sokszor eltérő módon fogalmaznak. Ennek szemléltetésére az ENSZ meghatározása kiváló: az ENSZ szerint fejlődő országnak minősülnek azok az államok, ahol „*az életszínvonal alacsonyabb, mint a fejlett országokban és az átmeneti gazdaságokban. Sokuk súlyos szegénységgel küzd. A fejlődő országok általában inkább a tudományos és technológiai innovációk importőrei, mint fejlesztői*” (UN 2011b). Ugyan a technológia-importőrök relatíve könnyen meghatározhatók, viszont a definícióban lévő, további meghatározást igénylő fogalmak (életszínvonal, fejlett ország) miatt (is) további kiegészítést találhatunk: mindazon ország fejlődő ország, amely nem tartozik a magas jövedelmű, valamint az átmeneti országok közé.

A jövedelem, nevezetesen az egy főre jutó bruttó nemzeti jövedelem (GNI) szerinti kategorizálás pedig egyre elterjedtebb, bár a jövedelmi szint vizsgálata nem lehet elégséges feltétele a fejlődő országok körének meghatározásához. Ennek oka, hogy egyes magas jövedelmű országok magas jövedelme kizárólag egy-két nagyon fejlett szektornak, nyersanyag-exportnak (elsősorban olaj) köszönhető, ennek ellenére a lakosság képzettsége, egészségügyi színvonala alacsony maradt (Todaro–Smith 2009), valamint az egyes fejlettségi kategóriák közötti határvonal megállapítása önkényes módon történik (Szentés 1976). Ez a gondolatmenet egyértelműen megtalálható a Világbank meghatározásában, amit pedig az OECD, valamint az Európai Unió is elsődlegesnek tekint saját definíciója megalkotásakor. A Világbank (2011a)

³ Például Cipollina és Salvatici (2010) vizsgálatukba 161 fejlődő országot vontak be, ami már-már lehetetlen számnak tűnik.

szerint a fejlődő országok az egy főre jutó GNI alapján az alacsony- valamint a közepes jövedelemmel rendelkező országok (1.1. táblázat), továbbá öt magas jövedelmű ország (Hongkong, Izrael, Kuvait, Szingapúr, az Egyesült Arab Emírségek). Ez utóbbi kitétel alapján egyértelmű, hogy a jövedelmi szint vizsgálata nem lehet elegendő a fejlődő országok meghatározásához.

1.1. táblázat Fejlődő országok száma az egy főre jutó GNI alapján (darab)

	Alacsony jövedelmű (<1005\$)	Alsó közepes jövedelmű (1006\$–3975\$)	Felső közepes jövedelmű (3976\$–12.275\$)	Összesen
Kelet-Ázsia és csendes-óceáni térség	5	15	4	24
Európa és Közép-Ázsia	0	0	1	1
Latin-Amerika és a karibi térség	1	9	20	30
Közel-Kelet és Észak-Afrika	0	9	4	13
Dél-Ázsia	3	5	0	8
Fekete-Afrika	29	11	7	47
Összesen	38	49	36	123

Megjegyzés: az átmeneti gazdaságok és a magas jövedelmű országok nem szerepelnek a táblázatban.

Forrás: saját szerkesztés a Világbank (2011a) adatai alapján

A Világbank definíciója szerint jelenleg 144 országot tekinthetünk fejlődőnek, melyek földrajzi megoszlása elég változatos. Bár a Világbank nem különíti el az átmeneti (tranzíciós) gazdaságokat, ezek az ENSZ (UN 2011b) megfogalmazása szerint nem tekinthetők fejlődő országnak, és a későbbi elemzésem során is e szerint járok el.⁴ Az átmeneti országok kivételével összesen 123 fejlődő országról beszélhetünk, melyek alacsony, illetve közepes jövedelemmel rendelkeznek. Hozzájuk kell még sorolni a korábban említett öt, a magas jövedelműek közé tartozó országot, melynek eredményeként **128 fejlődő országról lehet beszélni.**

Mivel az Európai Unió fejlesztéspolitikája áll e könyv középpontjában, az EU fogalmi meghatározása sem maradhat ki. Bár az EU széles kapcsolati rendszerrel rendelkezik a fejlődő országokkal, nem határozott meg saját definíciót, hanem az

⁴ Átmeneti országok azon országok, melyek a tervgazdaságról a piacgazdaságra térnek át (UN 2011b), ezen országok közé tartoznak a Független Államok Közösségének országai, a kelet-közép-európai országok és a balti államok (UN 2011c). Az átmeneti országok pontos meghatározásához az ENSZ (UN 2011c) adatait vettük figyelembe

OECD által elfogadott listát fogadja el.⁵ Az OECD viszont a Világbank kategóriáit veszi figyelembe, és azokat az alacsony és közepes jövedelmű országokat tekinti fejlődő országnak, melyek jogosultak a hivatalos fejlesztési támogatásra, viszont nem tartoznak ide a G8, valamint az EU alacsony és közepes jövedelmű tagállamai, illetve azok az országok sem, melyek EU-csatlakozásának dátuma már ismert (OECD 2011a). Ezt a listát háromévente felülvizsgálják, a legutolsóra 2011 októberében került sor, mely 2012 januárjától hatályos a 2011–2013 közötti segélyfolyósításokra vonatkozó jelentéseket illetően (OECD 2011b). Mindezzel pedig elfogadható, hogy **bár nem túl szerencsés az egy főre jutó nemzeti jövedelem alapján az országok kategorizálása** (hiszen e szerint például Kína is fejlődő országnak minősül⁶), **mégis megfoghatóbb, mint bármely más definíció.**

Nem szabad szem elől téveszteni, hogy a fejlődő országok tág, mára heterogénné vált csoportján belül több, relatíve homogén csoport különíthető el. Így lehet beszélni a tengerparttal nem rendelkező, szárazfölddel körülvárt országokról (*land-locked developing countries*, LLDC), a kis szigetekről (*small island developing states*, SIDS), valamint a legkevésbé fejlett országokról. Ezek közül részletesen a – kutatás szempontjából fontos – legkevésbé fejlett országok jellemzőit szükséges részletezni.⁷ A **legkevésbé fejlett országok** (*least developed countries*, LDC) a fejlődő országok legrosszabb helyzetben lévő és legszegényebb országai, ami miatt már-már *negyedik világnak*⁸ is emlegetik őket (Farkas 2005). A legkevésbé fejlett országok általánosan az alacsony nemzeti jövedelemmel rendelkező országok, viszont az LDC-státusz megítéléséhez az ENSZ bővebb kritériumrendszerrel állapít meg, amit háromévente felülvizsgálnak (UN-OHRLLS 2011a). 2009 óta az ENSZ az alábbi kritériumok alapján dönt a legkevésbé fejlett országokról (UN-OHRLLS 2011a):

- alacsony jövedelem, amelyet az elmúlt három év átlagos egy főre jutó GNI alapján határoznak meg (905\$ alatt egyértelműen be-, 1086\$ fölött kikerülnek az országok);

⁵ Mivel hivatalos forrás nem érhető el erre a kérdésre vonatkozóan, kizárólag az Európai Bizottság *Development & Relations with ACP States* igazgatóságának, *Forward Looking Studies and Policy Coherence* osztályának korábbi vezetőjével, *Francoise Moreau*-val váltott e-mailre támaszkodhatok ezen állítás megfogalmazása során.

⁶ Kína helyzete sajátos, hiszen a világ második legnagyobb gazdaságáról van szó, ugyanakkor számos olyan jegyet visel magán, ami miatt inkább fejlődő országnak minősül. Pagliari et al. (2011) a centrum-periféria elemzése során Kínát a félperiféria országai közé sorolja, így ezzel a kiegészítéssel Kínát a könyvben fejlődő országnak tekintem, de nem tévesztem szem elől sajátos helyzetét és az ebből fakadó torzító hatásokat.

⁷ A többi említett országcsoport jellemzőit lásd részletesen UN-OHRLLS (2011a, 2011c, 2011d).

⁸ Szentés (2011) emellett *ötödik világot* is emleget, aminek a megjelenése lényegében a fejlődő országok differenciálódásának köszönhető.

- humán tőke állapota, melyet egy komplex mutató, a HAI⁹ (Human Assets Index) segítségével mérnek;
- a gazdasági sebezhetőség foka, melyet a gazdasági sebezhetőség komplex indexével¹⁰ (Economic Vulnerability Index, EVI) számszerűsítnek.

Ezen indikátorok és kritériumok alapján az ENSZ 2009-2011 között érvényben lévő listája **49 legkevesbé fejlett államot** tart nyilván. A regionális megoszlásukat tekintve 33 ország Afrikában, 15 állam az ázsiai és a csendes-óceáni térségben, míg egy ország Latin-Amerikában található (UN-OHRLLS 2011b).¹¹

Mindezek mellett egyéb csoportok is megtalálhatók: az adósság szintje alapján gyengén, közepesen, illetve súlyosan eladósodott gazdaságokról lehet beszélni (Világbank 2011a), míg a kiemelkedő teljesítmény alapján feltörekvő gazdaságokat (újjonnan iparosodott országokat) is megkülönböztetnek, de külön csoportot alkotnak az olajexportőr-országok is a fejlődő országokon belül (Szentés 2011; UN 2011b). Továbbá – ahogyan az EU esetében látni fogjuk – a kapcsolati rendszer alapján is kialakulhatnak többé-kevésbé homogén csoportok, mint például az afrikai, karibi, csendes-óceáni (ACP) országok csoportja.¹² Ez a sokféleség ugyan néhol zavaró, azonban nem tekinthető problémának ennyi csoport létezése, hiszen e klasszifikációk célja a minél homogénebb csoport kialakítása, ezzel pedig a fejlesztési lehetőségeik minél egységesebb kezelése.

A különböző csoportok összefoglalása alapján az átfedések jól kirajzolódnak (1.1. ábra). A fejlődő országok többféle típusú országok összességéből áll: közöttük vannak jobb (felső közepes jövedelmű országok) és rosszabb (alacsony jövedelmű országok) helyzetben lévő államok. A legkevesbé fejlett országok egyértelműen az alacsony jövedelmi szintű országokból kerülnek ki, illetve a szárazfölddel elzárt, valamint a kis szigetországok kétség nélkül legkevesbé fejlett országoknak minősülnek. Az egyéb csoportba tartozó országok többnyire azonban a magasabb jövedelmi szintű országok. A fejlődő országok heterogenitása pedig különösen érdekessé teszi ezen országok gazdasági helyzetének kutatását, hiszen egyértelműen relevánssá teszi azt a kérdést, hogy egyes országok miért sikeresebbek másoknál.

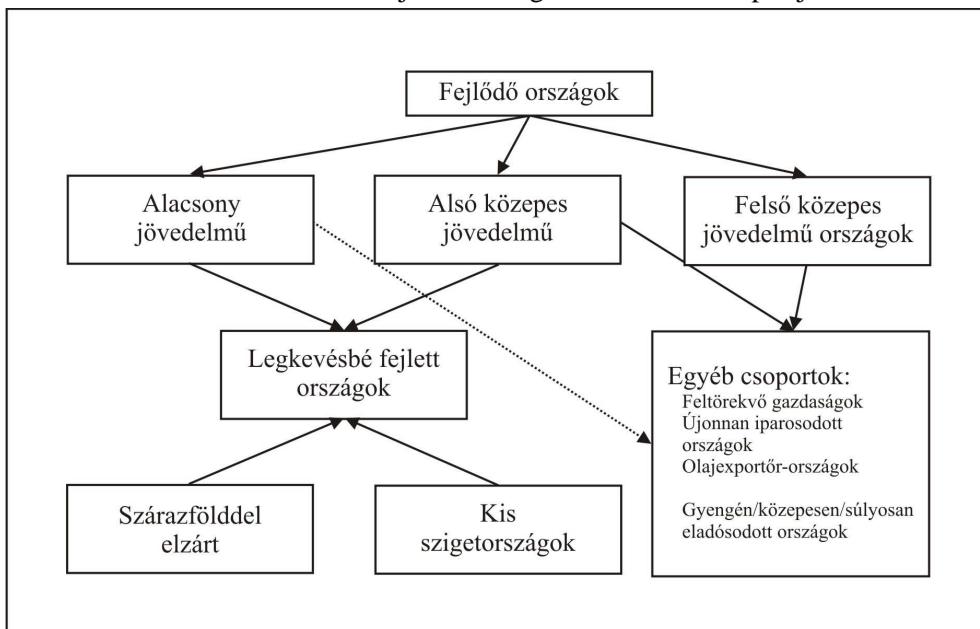
⁹ A HAI az alábbi tényezőket veszi számításba (UN-OHRLLS 2011a): tápláltság (az alultápláltak aránya a népességben belül), egészség (gyermekhalandóság aránya), oktatás (középfokú oktatásban résztvevők aránya), felnőttek írni-olvasni tudása.

¹⁰ Az index az alábbi tényezőket veszi számításba (UN-OHRLLS 2011a): népesség nagysága, távoli elhelyezkedés és elszigeteltség (*remoteness*), áruexport koncentráltasága, mezőgazdaság aránya a GDP-ben, természeti katasztrófák következtében otthonlanná válás, mezőgazdasági termelés instabilitása, az áruk és szolgáltatások exportjának instabilitása. Az indikátorról és a háttéréről Guillaumont (2008) ad részletes áttekintést.

¹¹ A 2012-es felülvizsgálat után 992 \$ alatt be-, 1086 \$ fölött kikerülnek az országok ebből a körből; valamint 34 afrikai, 14 ázsiai és egy latin-amerikai LDC ország van (UN-OHRLLS 2013). Mivel az empirikus vizsgálatba a 2011-es adatok alapján kerültek be az országok, így ezeket az adatokat nem frissítettem.

¹² Az ACP-országok jellemzőit a 3.1. fejezet részletezi.

1.1. ábra A fejlődő országok különböző csoportjai



Forrás: saját szerkesztés

1.2. Fejlődés-gazdaságtani keret

Annak érdekében, hogy a fejlődő országok gazdasági fejlődésének vizsgálata megfelelő alapokra épüljön, elengedhetetlen az elemzés elméleti, fejlődés-gazdaságtani kereteinek lefektetése. A második világháború végére tehető a fejlődés-gazdaságtan mint a közgazdaságtudomány egyik tudományágának kialakulása, és az elmúlt több mint fél évszázadban számos elmélet látott napvilágot az elmaradottság, a gazdasági alulfejlettség okainak vizsgálata során, melyek jelentősen befolyásolták nemcsak az egyes államok ténykedési körét, hanem a nemzetközi szervezetek fejlesztési akcióit is. Hiszen **az elmaradottság általános magyarázata mellett a fejlődési iskolák képviselői stratégiát, javaslatokat is próbálnak adni arra vonatkozóan, hogy a kevésbé fejlett országok miként tudnának kitörni a szegénységből** (Acemoglu 2010; Gilpin 2006; Ros 2008; Rostow 1990; Szentes 2002).

Az évtizedek során több ellentétes nézet alakult ki: hol belső, hol külső tényezőket említettek meg a fejlődő országok elmaradottságához vezető faktorok között, valamint hol nagyobb, hol kisebb szerepet tulajdonítottak az állami beavatkozásnak. Ennek következtében rendkívül **széles és sokszínű az elméleti háttere**. Mivel a mérés alapja az elméleti alap, így nehézvé válik a fejlődés egységes és széles körben elfogadott indikátorokkal történő számszerűsítése. A fejlődés-gazdaságtan elméleti-

ről már többen adtak kritikai áttekintést¹³, így célravezetőbb az, ha ezen elméletek összegzését veszem alapul, és meghatározom, milyen keretek között dolgozok a későbbiekben.

A fejlődés-gazdaságtani elméletek áttekintése alapján bizonyos, hogy a kevésbé fejlett országok elmaradottsága okainak vizsgálata során az egymást nagyjából egy-egy évtizedenként váltó elméletek között **megtalálható mind az internalista, mind az externalista megközelítés**.¹⁴ Azaz a nemzeti sajátosságok, szerkezeti problémák (mint internalista) mellett a nemzetközi folyamatok hatásai (mint externalista tényezők) is megjelennek az elmaradottság magyarázó tényezői között. Továbbá elfogadható, hogy a fejlődő országok elmaradottságának magyarázatát illetően mindegyik elméletnek megvan a maga erőssége és igazsága (a maga korlátja mellett), azonban az iskolák között néhol ellentmondás található, néhol pedig kiegészítik egymást. Ebből kifolyólag az elmaradottsághoz vezető okokat illetően nem lehet egységes álláspontot megfogalmazni, viszont egyértelmű, hogy **az országok elmaradottságában országon belüli (nemzeti sajátosságok) és országon kívüli (nemzetközi folyamatok) egyaránt szerepet játszanak** (Lawal 2006; Szentés 2011; Szent-Iványi 2009b).

Az elméleti iskolák a fejlődéshez szükséges állami segítséget is különböző módon ítélték meg. Míg az 1950-es években a klasszikusok az erőteljes állami beavatkozást tartották a kiút lehetséges módjának, addig az 1960–70-es években jelentős változás történt: a neoklasszikusok azt javasolták, hogy az állam maradjon a háttérben, és ne okozzon több kárt. A napjainkban jelentős szerepet játszó elméletekkel kapcsolatban új következtetést levonni nem lehet: lényegében a korábbiakat „veszik elő”, de finomítják az akkori megközelítéseket. Ez szükséges is – egyrészt a korábbi elméletek kritikái, másrészt pedig a megváltozott nemzetközi környezet miatt.

Az állam szerepvállalása mellett a nemzetközi kereskedelemben való részvétel előnyeinek, hatásainak megítélése is folyamatosan változott. Ugyan a klasszikusok alapvetően támogatták a nemzetközi kereskedelemben való részvételt és a más országokból érkező támogatásokat pozitívnak ítélték, *Myrdal* ezzel ellenkező állásponton volt: szerinte a kereskedelemről nyerhető haszon rendkívül egyenlőtlenül oszlik meg (Streeter 1998; Szentés 2002, 2011). A legnagyobb váltás e téren a függőségi iskola és a neoklasszikus iskola között található: az importhelyettesítő, a fejlett országoktól teljesen elzárkózó politikát felváltotta a nyitottságon alapuló, exportösztönző stratégia. Mindez a mai napig megmaradt, viszont napjainkban a nyitottság kérdése nem pusztán önálló döntés, hanem bizonyos szempontból kényszer is, hiszen például a Kereskedelmi Világszervezet egyezményei nyomán a be- és elzárkózás lehetetlennek tűnik, bár a regionális integrációkkal – amelyeknek többnyire szabad kereskedelem a végső célja – próbálnak ellene küzdeni. Az 1990-es évek kö-

¹³ A magyar szakirodalomból lásd például Paragi et al. (2007), Szokolczai (2006), Szentés (2002, 2011). A nemzetközi szakirodalomból például Dutt és Ros (2008), Gilpin (2006), Piaseczki és Wolnicki (2004), Ranis (2004), Rees és Smith (1998), Todaro és Smith (2009) művét.

¹⁴ Az elméletek főbb jellemzőinek összegző áttekintését lásd Udvari (2012).

zepe óta a nemzetközi kereskedelemre és befektetésekre úgy tekintenek, mint a neo-liberális modell vitathatatlan bizonyítékai (Piasecki–Wolnicki 2004).

Ennek következtében ebben az időszakban, de még napjainkban is uralkodó fejlődési paradigmának tekinthető, hogy a nyitottság, a globalizáció és a regionális integráción keresztüli fejlődés „elhozza” a fejlődő országok felemelkedését (Piasecki–Wolnicki 2004). Ezt a felfogást, azaz hogy a **fejlődő országok kitörési lehetőségeinek** vizsgálata során egyre nagyobb szerepet kap a **nemzetközi kereskedelemben való aktív szerepvállalás**, napjainkban számos nemzetközi szervezet (pl. ENSZ, UNCTAD, EU) hangsúlyozza.¹⁵ Így a dependencia-elméletek és a kereskedelmi pesszimizmus kora lejárt, és új irányba haladunk. Azonban úgy tűnik, mint ha némileg megint a (neo)klasszikusokhoz nyúlnának vissza, de az intézményi közgazdaságtan adta lehetőségeket is figyelembe véve. Ez utóbbit igazolja az is, hogy legtöbbször elismerik azt, hogy a nemzetközi kereskedelemben való részvétel önmagában nem fogja megoldani a problémákat, szükséges az intézményi háttér fejlesztése is. Ezt az érvelést igazolja az is, hogy a 2000-es évek óta a washingtoni konszenzus¹⁶ már-már feledésbe merült, és paradigmaváltás zajlik (Broad 2004). Stiglitz (olyan közgazdászokkal együtt, mint D. Rodrik vagy P. Krugman) új ajánlásomagot fogalmazott meg: a poszt-washingtoni konszenzus a korábbi szabadpiaci megközelítéssel ellentétben elismeri az állam szerepét a gazdaságban (Öniş–Şenses 2005; Sumner 2006). Az államnak ma már szerepet kellene vállalnia a pénzügyi szabályozásában, a technológiai fejlesztésekben és azok terjesztésében, a humán tőke fejlesztésében, az infrastruktúra kiépítésében, valamint a szegénység csökkentésében is (Öniş–Şenses 2005), azaz az intézményi háttér kiépítésében.

1.3. Fontosabb terminológiák pontosítása

A könyvben többször előkerül majd a fejlődés, fejlesztés, fejlesztési együttműködés, fejlesztéspolitika, segélyezés, támogatás szavak, kifejezések. Ezeket többféleképpen lehet értelmezni, így a következőkben – a külfönte definiciók bemutatásától eltekintve – pontosítom, hogy a könyvben az egyes fogalmak mögött mit kell látni, és mely esetekben használom szinonimaként a kifejezéseket.

A könyv központi kérdése a *fejlődés*. Az angol nyelvben a *development* szó jelöli a fejlődést és a fejlesztést is. A fejlesztés lényegében valamilyen külső (akár állami, akár nemzetközi) beavatkozást jelent a fejlődés megvalósulása érdekében. A fejlődésnek létezik gazdasági, társadalmi, politikai, intézményi és kulturális vetülete is (Leeson–Nixson 2004). Jelen könyvben kizárólag a gazdasági vetületével, a gazdasági fejlődés kérdéseivel foglalkozok. Ennek fényében a könyv további részeiben **a fejlődés alatt a gazdasági fejlődést értem**, bár tisztában vagyok a kettő közötti

¹⁵ Lásd részletesen a könyv 2.2.2. fejezetében.

¹⁶ Ajánlásomag elsősorban Latin-Amerika országai számára (McCleery–de Paolis 2008; Williamson 1994). A név onnan ered, hogy három washingtoni intézmény, a Világbank, az IMF és az amerikai jegybank (Fed) magáénak érezte és alkalmazta ezeket az elveket (Paragi et al. 2007). A tíz pontot lásd részletesen Williamson (1994) művében.

különbséggel. Ehhez legközelebb a Világbank 1991-es *World Development Report* kiadványában megfogalmazott gazdasági fejlődés fogalma áll (Világbank 1991, 31. o.): „az életszínvonal fenntartható növekedése, mely magában foglalja az anyagi fogyasztást, oktatást, egészséget és környezetvédelmet.” A fejlődés általános céljai között pedig a gazdasági, politikai és civil jogok bővülése szerepel, melyek minden ember számára elérhetővé válnak. A fejlődés jellemzői közül az alábbi tényezőket emeli ki a jelentés (és Naqvi (1996) is hasonlóan fogalmaz):

- a fejlődés az egy főre jutó jövedelemmel megközelíthető, fontos a gazdasági növekedés;¹⁷
- strukturális transzformáció, azaz az output szektorális megoszlásában történt változás;
- humán tőke fejlődése;
- nemzetközi munkamegosztásban való részvétel, a kereskedelem szerepe;
- az oktatás, technológia és a nyitottság a fejlődéssel komplex kapcsolatban állnak;
- makrogazdasági stabilitás;
- külső, világgazdasági tényezők (például cserearány, nemzetközi kamatláb, tőkeáramlás, fejlett (OECD) országok növekedése) hatásai.

A nemzetközi beavatkozás történhet segélyek révén, amelyek intézményi hátterét, céljait, motivációit, allokálásának módját a nemzetközi fejlesztési együttműködés és a fejlesztéspolitikák határozzák meg. Az OECD fogalmazza meg a külföldi segély (*foreign aid*) és az ezzel ekvivalens külföldi segítségnyújtás, támogatás (*foreign assistance*) tartalmát: ezek formája lehet pénzáramlás, technikai segítségnyújtás és áru, viszont céljuk egyrészt a gazdasági fejlődést és a jólét növekedése, másrészt vagy adományok (*grant*), vagy kedvezményes kölcsönök formájában nyújtják. A definíció alapján azok a támogatások nem tartoznak a külföldi segély alá, melyek katonai célt szolgálnak és/vagy nem tartalmaznak fejlesztési elemet (Radelet 2006). Az OECD definíciója szerint minden kedvezményes hitel adomány, amennyiben az adomány elem legalább 25 százalékos. A segélyáramlást az OECD három nagyobb csoportba sorolja (OECD 2012, 2013):

- hivatalos fejlesztési támogatás (official development assistance, ODA): alacsony és közepes jövedelmű – az OECD Fejlesztési Bizottság listáján szereplő – országok részére nyújtott segélyek, amelyek legalább 25%-os adományelemet tartalmaznak;
- egyéb hivatalos pénzáramok (other official flows, OOF): az OECD Fejlesztési Bizottság listáján szereplő fejlődő országok számára nyújtott támogatások,

¹⁷ Fontos megemlíteni, hogy a gazdasági növekedés nem minden esetben történik jól. A gazdasági növekedés mellett nem biztos, hogy nő a munkahelyek száma, nem biztos, hogy hosszú távon fenntartható, vagy nem egyenlően oszlik meg a lakosságon belül. Ezen növekedésekről lásd részletesen az UNDP (1996) kiadványát.

melyek nem felelnek meg az ODA-feltételeknek (nem fejlesztési célzatúak, vagy 25% alatti adományelemet tartalmaznak);

- a magánszektor által nyújtott támogatások (private flows, PF): piaci feltételekkel nyújtott támogatásokat jelentenek, vagy nem kormányzati szervezetek által biztosított adományok.

A továbbiakban **a segélyek alatt a hivatalos fejlesztési támogatást, ODA-t** értem, és a gazdagabb országok számára juttatott pénzáramlásokat és a nem kormányzati szervek által biztosított kifizetéseket nem tartom ebben a kontextusban segélynek. Mindez indokolt is, hiszen az empirikus vizsgálathoz felhasznált segélyezési adatok erre a definícióra épülnek. Ha külön nem jelölöm, akkor a segélyeket és a támogatásokat szinonímiként használom a könyvben.

Azt a folyamatot, mely révén az ODA eljut a rászoruló fejlődő országokhoz, *nemzetközi segélyezésnek* nevezzük, azonban ma már a *nemzetközi fejlesztési együttműködés* a leginkább használt fogalom a jelenség leírására (Boros 2005). A fejlesztési együttműködés a világ elmaradott országainak megsegítésére irányuló közös akció, melynek elsődleges célja a szegénység csökkentése (EC 2008c). A fejlesztési együttműködés arra épül, hogy egy közös cél érdekében többen együttdolgoznak, melynek egyik alappillére a bizalom kiépítése (Atwood 2011).

A fejlesztéspolitika ugyan többféleképpen értelmezhető, jelen könyvben a fejlesztéspolitika egy államnak (integrációnak) azon törekvését értjük, melyben meghatározza azon irányvonalakat (tágabban értelmezve intézményi háttérrel), melyek mentén egyrészt a nemzetközi fejlesztési együttműködés keretében segélyeket biztosíthat, másrészt ahogyan a fejlesztési támogatásait allokálja a fogadó (recipiens) országok számára. Ennek alapján tehát az alábbiak szerint határozható meg a folyamat: az országok a segélyek allokálásának mikéntjéért saját fejlesztéspolitikájukban határozzák meg, és a nemzetközi fellépés pedig a nemzetközi fejlesztési együttműködés keretében valósul meg.

1.4. A fejezet összegző megállapításai

A fejlődő országok meghatározásának sokszínűsége miatt a könyvben végig a **fejlődő országok alatt az alacsony és közepes jövedelmű országokat értem** a Világbank csoportosítása alapján, valamint az ENSZ ajánlásai és az OECD listája szerint az átmeneti országokat és a magas jövedelmű országokat nem veszem bele a fejlődő országok csoportjába. Tehát az 12.275 USD-nál alacsonyabb GNI/fővel rendelkező **123 országot tekintem fejlődőnek**, és ezek az országok a későbbi empirikus vizsgálatom mintájának alapja.¹⁸ Ugyan az empirikus vizsgálat az EU tevékenységének elemzésére irányul, nem tekinthető problémának az EU-s definíció mellőzése, hiszen **az EU közvetlenül az OECD, közvetetten pedig a Világbank megfogalmazására támaszkodik**. A könyv későbbi részeiben kizárólag az EU-val sajátos kap-

¹⁸ A fejlődő országok listáját lásd az 1. számú mellékletben.

csolattal rendelkező ACP-országokat, valamint a legkevésbé fejlett országokat és az olajexportőröket különítem majd el e csoporton belül.

Megállapítható, hogy ma már teljesen új gazdasági környezet és új jellegű gazdasági folyamatok határozzák meg egy ország (gazdasági) fejlődését, melyben a gazdasági (kereskedelmi, pénzügyi) nyitottság fontos tényezővé vált. Ebből kifolyólag **a fejlesztéspolitika csak abban az esetben lehet sikeres, ha a belső tényezők mellett az elmaradottság külső okainak felszámolására, korrigálására is törek-szenek**, azaz egy ország fejlődése során a belső (gazdasági és társadalmi) integrálódás mellett fontos a külső (világgazdasági) integrálódás is (Szentés 2011). A fejlődő országokra többnyire jellemző konfliktusok, természeti erőforrásokkal való el (nem) látottság, a szárazfölddel és rossz szomszédokkal való körülvettség, valamint a rossz kormányzás hozzájárulnak az ún. **fejlődési csapda kialakulásához és fennmaradásához** (Collier 2008). Így azt sugallják, hogy **a nemzetközi közösség beavatkozása az elmaradott országok számára rendkívüli fontossággal bír.**

Mindezek ismeretében **elfogadom** a neoklasszikus iskola azon következtetését, miszerint **a nemzetközi kereskedelemben való részvételt, a kifelé tekintő (outward) politikát erősíteni kellene a gazdasági fejlődés érdekében.** Kiegészítve azzal, hogy az intézményi közgazdaságtan állításait is figyelembe kell venni, így elfogadom, hogy **a fejlődéshez megfelelő intézményi háttér is szükséges.** Ezzel pedig elvetem a neoklasszikusok azon vélekedését, mely szerint a nem megfelelő állami beavatkozás és a hibás gazdaságpolitikai lépések következtében fellépő piaci tökéletlenségek miatt a kormánynak vissza kellene vonulnia és teret kellene hagynia a piacnak (Gilpin 2006; Paragi et al. 2007; Rashid 2008). Ezek ismeretében pedig megalapozódik a nemzetközi kereskedelem szerepének vizsgálata a fejlesztés(i együtműködés) témakörében.

2. A nemzetközi segélyezés és a nemzetközi kereskedelem gazdasági fejlődésben betöltött szerepe

A nemzetközi közösség – országok és nemzetközi szervezetek egyaránt – már több évtizede igyekszik a fejlődő országok problémáját orvosolni. A könyvben két területet emelek ki: a nemzetközi segélyezés (fejlesztési együttműködés) dilemmáit, valamint a nemzetközi kereskedelem gazdasági fejlődésben betöltött szerepét. A fejezet pedig az Aid for Trade lehetőségeinek ismertetésével zárul. Ennél ugyan lényegesen több eszköz áll a fejlődő országok rendelkezésére (például technikai segítségnyújtás), illetve más lehetőségek is befolyásolhatják a folyamatokat (például külföldi tőkeáramlás), valamint egyéb pénzszerzési források is rendelkezésre állnak (például hazautalások), azonban ezek a könyv céljától messze vinnének, így ismertetésükre nem térek ki.

2.1. A nemzetközi fejlesztési együttműködés főbb dilemmái

Az elmúlt évtizedek során a nemzetközi fejlesztési segélyezés szakirodalma rendkívül széles lett, így számos kutatás található a segélyezés és a gazdasági növekedés, fejlődés közötti kapcsolat meglétének igazolására, esetlegesen megcáfolására. Ugyan e könyv fő témája nem a segélyezéshez kapcsolódik, viszont a kérdés nem kerülhető meg két okból. Egyrészt a fejlődő országok mozgásterének, gazdasági lehetőségei fejlesztésének elsődleges eszköze a nemzetközi fejlesztési segélyezésben (együttműködésben) rejlett.¹⁹ Másrészt e könyvben található empirikus vizsgálatok egyike az Aid for Trade kezdeményezésre irányul, ami a fejlődő országok kínálatoldali kapacitásának fejlesztését célzó pénzügyi támogatás. Ezek alapján fontos megérteni a(z) általános segélyezés hatékonysága kapcsán felmerülő kérdéseket: milyen lehetőségei és veszélyei vannak a fogadó ország szempontjából, milyen tényezőkre vezethető vissza a segélyek alacsony hatékonysága, milyen körülmények között működhet eredményesen, valamint mely országokat kellene támogatni. Hangsúlyozandó, hogy mivel a segélyezés irodalma meglehetősen szerteágazó, nem törekszek a teljes irodalom áttekintésére, mindössze az a célom, hogy rámutassak a dilemmákra, ezzel is megalapozva helyes empirikus kutatás elvégzését.

2.1.1. A fejlesztési együttműködés lehetőségei és veszélyei

A nemzetközi fejlesztési segélyezés intézménye a második világháború után alakult ki a Marshall-segély, a fejlődő országok dekolonizációja és a fejlődés-gazdaságtan

¹⁹ Nem szabad azonban elfelejteni azt sem, hogy a fejlődés-gazdaságtan különböző iskolái másképp vélekedtek a segélyek szerepéről. Míg a klasszikusok támogatták ezt a forrást (Streeten 1998; Szentes 2002, 2011), addig a függőségi elméletek képviselői szerint a segélyezés a kizsákmányolás egy formája (Streeten 1983). De az Új Nemzetközi Gazdasági Rend kialakításában is hangsúlyozták azt, hogy a fejlett országoknak pénzügyi és technológiai forrásokat kellene a szegény országokba eljuttatni (Vanasse 1988).

mint tudományág kialakulásának következtében (Szent-Iványi 2009b), viszont nagyobb teret csak az 1960-as években nyert (Doucouliagos–Paldam 2007). A fejlesztési segélyezés létét lényegében a fejlett és a fejlődő országok között kialakult fejlődési szakadék indokolja, és létrejötte mutatja azt, hogy a mai világgazdaság működésében zavarok vannak (Szent-Iványi 2009b). A nemzetközi fejlesztési segélyezésben a nemzetközi szervezetek – úgy, mint a Világbank, az IMF, az OECD Fejlesztési Bizottsága, az ENSZ egyes szakosított szervei – kiemelkedő és koordináló szerepet játszanak, csakúgy, mint a donorországok, azonban számos kritika is éri őket.²⁰

A segélyek hatékony felhasználásáról, valamint veszélyeiről átfogó képet ad a World Development Report 1991. évi kiadása (Világbank 1991) (2.1. táblázat). A segélyek pozitív hatása lehet a gazdasági reformok hitelességének növelése, hiszen a reformcsomagokhoz pluszforrást biztosít. Emellett a forrásigényes infrastrukturális fejlesztések végrehajtásához is hozzájárulhat, valamint a munkaerő képzettségi szintjét is javíthatja. Továbbá a környezet megóvásában, valamint a szegénység csökkentésében is jelentős szerepet játszhatnak, ezzel is biztosítva a kedvezőbb gazdasági és szociális politikák kialakítását.

2.1. táblázat A segélyek veszélyei, illetve lehetséges pozitív hatásai

A segélyek veszélyei	A segélyek pozitív hatásai
hazai források mobilizálásának és makro-gazdasági menedzsment fejlesztésének elődázása	növeli a gazdasági reformok hitelességét
meztakarítások, kereskedelmi áramlások, FDI, kereskedelmi tőke helyettesítése	beruházások forrása, ha más forrásból nem lehet finanszírozni a súlyos adósság miatt
nem előrejelezhető és kiszámítható forrás	infrastruktúra fejlesztéséhez, a személyzet (tovább)képzéséhez hozzájárul
nem koordinált bilaterális támogatások egymásnak ellentmondóak is lehetnek	hazai politikák, intézmények, adminisztratív kapacitás növelik a segélyek hatékonyságát
a donorok változó politikája növeli a fogadó országok költségeit, esetlegesen a korrupciót	jobb gazdasági és szociális politikák kialakulását, végrehajtását támogatja

Forrás: saját szerkesztés Világbank (1991) alapján

Amennyiben a segélyeket nem hatékonyan használják fel, akkor az számos veszélyt rejt magában, és több kárt okoz, mintha nem is lettek volna ezek a támogatások. Viszont fontos az a tény, hogy nem kizárólag a fogadó országok lehetnek hibásak: egyrészt a donorok motivációja és lehetőségei jelentősen befolyásolják a se-

²⁰ A leggyakoribb kritikát a washingtoni konszenzus elemeihez (különösen a privatizáció, a liberalizáció, a dereguláció, a szigorú költségvetés fenntartása) kötött segélyezésük miatt kapták (kapják) (Broad-Cavanagh 1999; Gilpin 2006; Held 2005; Sandbrook 2005; Stiglitz 2003). Számos közgazdász kritizálja ennek eredményességét, lásd például Iroge (2005), Piasecki és Wolnicki (2004), vagy Stiglitz (2003) elemzését.

gélyek összegét, emiatt a fogadó ország számára ez nem lehet biztos és kiszámítható forrás. Másrészt a donorok, bilaterális intézmények az idők folyamán más-más fejlesztéspolitikai elveket követtek, így például a korábban támogatott importhelyettesítő gazdaságpolitika felváltása némileg alacsonyabb vámszinttel, relatíve jelentős költségeket ró a fogadó országokra – holott ők csak az ajánlásokat követték. Minde mellett a fogadó ország hozzászokhat a segélyekhez és segélyfüggővé válhat²¹, így fejlesztési programokat, gazdasági reformokat halaszt el, nem ösztönzi a belföldi megtakarítások növekedését (bár ideiglenesen helyettesítheti azt (McGillivray et al. 2005)), és kizárólag a segély révén jutnak külföldi valutához.

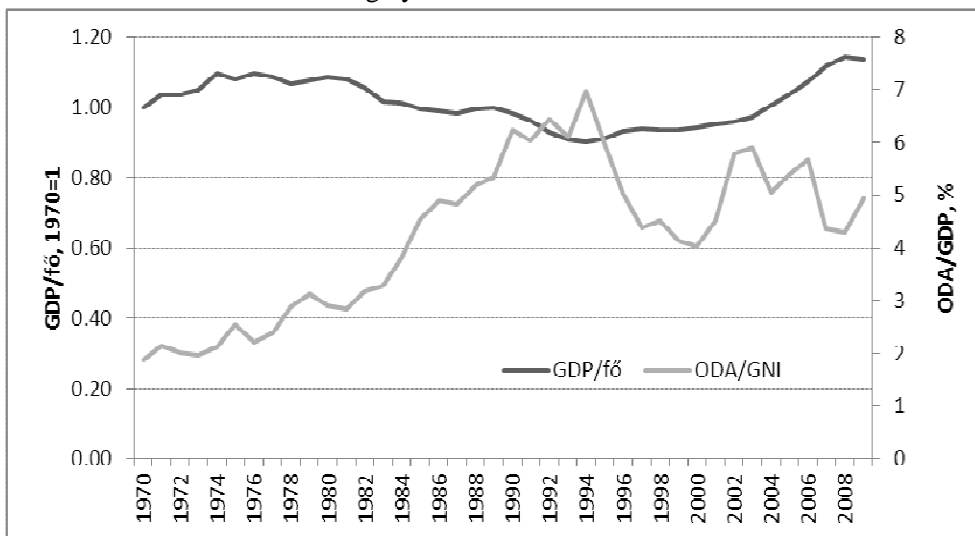
Bár már több mint ötven éve biztosítanak különféle pénzügyi (fejlesztési) forrásokat a fejlődő országok számára, a segélyezés nem tekinthető eredményesnek, hiszen egyrészt már évtizedek óta konfliktusforrás a segélyezés kötöttsége, politikai feltételei, bilaterális volta (Simai 1981), másrészt pedig fél évszázad alatt nem sikerült a világgazdaságban lévő egyenlőtlenséget felszámolni (Szent-Iványi 2009b). Az adatokat tekintve, 60 év alatt egyedül csak a Világbank több mint 2,3 billió dollár fejlesztési támogatást juttatott a fejlődő országokba (Weller–Yi-Chong 2009), és a külföldi segélyek a fejlődő országok GDP-jének átlagosan 12,5 százalékát teszik ki (Irandoost–Ericsson 2005), azonban a szegénység még mindig komoly probléma ezekben az országokban. Összességében a segélyezés csekélyebb eredménnyel járt, mint ahogy sokan várták: például Fekete-Afrikában a GNI arányában a hivatalos fejlesztési támogatások dinamikusan növekedtek az 1970-es évek óta, azonban a térségben az egy főre jutó GDP az 1970-es szinthez képest alig változott²² (2.1. ábra).

Mindez pedig megkérdőjelezi a nemzetközi fejlesztés szükségességét, hatékonyságát. Talán emiatt is fordul egyre nagyobb figyelem más, alternatív lehetőségek felé. Viszont nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy nem kizárólag a segélyezés tényével vannak problémák, hiszen maga a fogadó ország felkészületlensége is szerepet játszhat az alacsony hatékonyságban. Erre mutat rá az is, hogy a fejlesztési együttműködés előtt mára új kihívások jelentek meg, hiszen az ún. bukott államok fejlesztése lett az elsődleges cél (Szent-Iványi 2006). Így érdemes megvizsgálni azt, hogy milyen tényezők befolyásolhatják a segélyek hatékonyságát.

²¹ Míg a legtöbb fejlődő régióban a segély/GNI arány 1 százalék alatt volt, Fekete-Afrikában meghaladta a 6 százalékot (Holland 2008), egyes országokban pedig 20 százalék fölött volt (Moss et al. 2006).

²² Természetesen vannak pozitív tapasztalatok is. Például Al-Khaldi (2008) Jordániát vizsgálta empirikus úton, és eredményei szerint a beérkező fejlesztési támogatásoknak pozitív hatása van az ország gazdasági fejlődésére.

2.1. ábra A GDP/fő és a segélyezés alakulása Fekete-Afrikában, 1970–2009



Forrás: saját szerkesztés a Világbank (2011b) adatai alapján

2.1.2. A segélyezés hatékonysága

A fejlesztési segélyek hatékonyságát, a gazdasági növekedésre és fejlődésre, tökéletesítésre gyakorolt hatását számos tényező befolyásolja. Ennek következtében még ma is **vita** folyik arról, hogy **a fejlesztési segélyeknek vajon van-e érdemi hatásuk** a gazdasági növekedésre és a strukturális átalakulásra (Abegaz 2005; Kosack 2003; White 1992). Egyes kutatók pozitív kapcsolatot találtak a segélyek és a gazdasági növekedés között (például Irandoust–Ericsson 2005; Loxley–Sackey 2008), míg mások egyáltalán nem találtak szignifikáns kapcsolatot (például Burke–Ahmadi-Esfahani 2006; Rajan–Subramanian 2008). Ennek okaira egyrészt a fentebbi, 2.1. táblázatban szereplő tényezők, másrészt pedig az alábbi elemzések eredményei alapján következtethetünk.

A nemzetközi fejlesztési segélyezés irodalmának rendkívül széles áttekintését adja Doucouliagos és Paldam (2007), akik a 2004-es évvel lezárulóan összesen 97 ökonometriai elemzésre épülő, a segélyek hatékonyságának vizsgálatával foglalkozó tanulmányt tekintettek át. E kutatások alapján a szerzők végkövetkeztetése, hogy **a segélyezés az általuk vizsgált 40 évben nem volt hatékony**, és szerintük a **holland kór**²³ jelensége jelentősen befolyásolta a segélyek felhasználásának eredményeit. Rajan és Subramanian (2011) elemzésük során kifejezetten a holland kór jelenségére

²³ Jelentős mértékű segély beáramlása egy országba súlyosbíthatja a makrogazdasági instabilitást az infláció emelkedésén, valamint a reálárfolyam erősödésén keresztül, melynek következtében az ország exportjának versenyképessége romlik (McKinley 2005). A holland kór általános elemzését lásd Kacsirek (1993) tanulmányában.

fókuszáltak. Eredményeik szerint a **segélyek negatívan hatnak a fogadó ország exportjára**: romlik a versenyképessége elsősorban a reálárfolyam felértékelődése következtében. A szerzők ezzel magyarázzák azt, hogy hosszú távon miért nem lehet sikeres a segélyezés a fogadó ország gazdasági növekedése elérése érdekében. Collier (2008) mindezt úgy fogalmazza meg, hogy a segély és az export egymás „versenytársa”, a kettő nem működhet együtt, hiszen a segély – a fentebb leírt folyamaton keresztül – képes kiszorítani az exportot.

A segélyek változékonysága, **volatilitása** is komoly problémát jelent: ha nem kiszámítható a segély nagysága már egy-egy projekt megvalósítása során sem, akkor nehéz bármilyen reformot, bármilyen (humán tőke és infrastrukturális) fejlesztést megvalósítani (Moreira 2010). A segélyek ingadozása viszont sokkal nagyobb mértékű, mint a belföldi bevételeké (adók), és így a nagyon szegény, segélyfüggő országok nem tudnak helyes makrogazdasági politikát folytatni (Bulir–Hamann 2008). Hudson és Mosley (2008) viszont már megkülönbözteti a segélyáramlás **pozitív és a negatív irányú ingadozását**, bár a segélyek mindkét irányú ingadozása csökkenti a gazdasági növekedésre gyakorolt hatását. A szerzők eredményei szerint ugyanis mind a pozitív, mind a negatív volatilitás negatív hatással van a beruházásokra és a kormányzati kiadásokra. Ugyan a negatív irányú ingadozás növeli a fogyasztási kiadások arányát a GDP-ben, ez nem tudja ellensúlyozni a GDP egyéb komponenseit érintő negatív hatásokat. A pozitív irányú ingadozás az import arányát csökkenti a GDP-ben, így a makrogazdasági egyensúly helyreállításában fontos szerepet játszik.

A segélyek hatékonyságát a küldött összeg is befolyásolja, amit pedig a donork kötelezettségvállalásának mértéke, motivációja határoz meg.²⁴ Az „adakozási kedvet” jelentősen befolyásolja, hogy milyen a fogadó ország felkészültsége, milyen gazdasági-politikai-biztonsági érdekei vannak a donornak, illetve milyen a (világ)gazdasági környezet. Kimutatták azt is, hogy a jelenlegi pénzügyi válság idején a donorok nem fogják növelni a fejlesztési segélyeik összegét, hanem inkább az **adósság-elengedést** tekintik majd a segélyezési politikájuk részének (Powell–Bird 2010). Megjegyzendő azonban, hogy az adósság-elengedés már korábban is tipikus „segélyezési” gyakorlat volt, emiatt több kritika is érte a donorokat.²⁵

Bár már régóta kétséges a fejlesztési támogatások hatékonysága, és egyre jobban felismerik a lehetséges veszélyeket, a nemzetközi fejlesztési segélyezés kérdése napjainkban a Millenniumi Fejlesztési Célok (Millennium Development Goals – MDGs)²⁶ megvalósítása miatt még mindig fontos szerepet kap. Rajan és Subramanian (2011) optimistán fogalmaznak: ma már ne az legyen a kérdés, hogy

²⁴ A donorok motivációjának részletes áttekintése nem tartozik a könyv fő mondanivalójához. Ezek áttekintését lásd részletesen például Paragi és szerzőtársai (2007), Todaro és Smith (2009), illetve Szentes (2005) munkáiban, illetve empirikus úton tesztelve például Younas (2008) tanulmányában.

²⁵ Lásd például Gunter et al. (2008), vagy Powell és Bird (2010). Illetve ennek ellenkezője is megtalálható, lásd például Ndikumana (2004) tanulmányát.

²⁶ Az ENSZ 2000-ben fogadta el a Millenniumi Fejlesztési Célokat, melyek összesen nyolc átfogó célt takarnak, és 2015-ös határidővel igyekeznek a fejlődő országok legégetőbb problémáit megoldani, illetve mérsékelni. Az MDG-ről lásd részletesen UN (2000).

hatékonyak-e a segélyek, hanem sokkal inkább az, hogy hogyan lehetne javítani a felhasználás hatékonyságát. Ugyanis a nemzetközi közösség célja a fejlesztési támogatások további növelése az MDG-k megvalósítása érdekében, és a támogatások elsődleges célpontjának Fekete-Afrikának kellene lennie (Abegaz 2005). Ugyan a Millenniumi Fejlesztési Célok hangzatosak és átfogóak, számos tanulmány kétségbe vonja a célok tarthatóságát, megvalósíthatóságát – a segélyek hatékonysági problémái mellett a megvalósult célok hosszú távú fenntarthatóságát érintő pótlólagos költségei miatt –, ami akár további külföldi pénzügyi forrást is igényelhet. Dalgaard és Erickson (2009) rámutatnak arra, hogy **a segélyek gazdasági növekedésben és szegénységcsökkentésben betöltött szerepét illetően túlzottak voltak a várakozások**, így a szerzők nem is tartják reálisnak az MDG-k közül a szegénység csökkentésére vonatkozó célok teljesülését.

Megjegyzendő, hogy a segélyek végtelen mértékű növelése sem lehet hatékony: átlagosan a GDP 15–45 százalékának megfelelő összegű segély esetén a gazdasági növekedés csökkenni fog, és a segély nem éri el a várt eredményt. Ennek oka elsősorban a már említett holland kór jelensége, valamint a fogadó országok korlátozott abszorpciós képessége (McGillivray et al. 2005). Ennek ismeretében felmerülhet a kérdés: lehet-e egyáltalán hatékony a segélyezés? Milyen tényezőktől függ?

2.1.3. Mikor működhet a segélyezés?

A múlt század közepe óta egészen az 1990-es évek közepéig a segélyek hatékonysága vizsgálatának középpontjában a különböző növekedési modellek álltak, és annak elemzése, hogy vajon a segélyek hozzájárulnak-e a megtakarítások növekedéséhez, ami pedig a gazdasági növekedés eszköze (McGillivray et al. 2005). A Világbank 1998-as *Assessing Aid* jelentésében megfogalmazott konklúzió – miszerint a *good governance* fontos tényező – hozott változást, és ettől kezdve egyre nagyobb hangsúlyt kapott annak elemzése, hogy milyen háttértényezők, speciális körülmények játszhatnak szerepet a segélyek hatékony felhasználásában (McGillivray et al. 2005). Ugyan nincs egyértelmű konszenzus abban, hogy mégis milyen tényezőkről van szó, azonban – az intézményi közgazdaságtan állításaival összhangban – az intézmények szerepére terelődik a figyelem.

Bár Burnside és Dollar (2000) megközelítését többen kritizálták, a szerzők eredményeit mégis érdemes megemlíteni. Kutatásuk eredményeként úgy érvelnek, hogy a segélyek felhasználása sokkal hatékonyabb olyan országokban, amelyek megfelelő monetáris, fiskális és kereskedelmi politikát folytatnak. Ebből kifolyólag a szerzők azt javasolják, hogy a segélyek allokációját a *jó kormányzás* feltételéhez kellene kötni, ami manapság többnyire nem jellemző. Collier és Dollar (2001) is az intézményi háttér szerepét hangsúlyozzák: a szegénységcsökkentés és a hatékony segélyfelhasználás érdekében először politikai reformok véghezvitelét javasolják. A szerzők későbbi tanulmányukban – Collier és Dollar (2002) – egyértelműen megfogalmazzák azt, hogy a szegénységcsökkentési céllal nyújtott segélyek sokkal ered-

ményesebbek lennének a jó kormányzással bíró országokban, viszont – az ő konklúziójuk szerint is – a segélyelosztásban egyáltalán nem döntő fontosságú e tényező.

A segélyek hatékonyságát emellett olyan tényezők is befolyásolhatják (és egyesek szerint nagyobb mértékben, mint a gazdaságpolitikák), amelyekre az országnak nincs befolyása – úgy, mint a cserearány változása, a természeti katasztrófák, vagy esetleg az éghajlat (McGillivray et al. 2005). Guillaumont és Chauvet (2001) elemzik mélyrehatóan e tényezők hatásait. A szerzők eredményei szerint a sokkal sérülékenyebb gazdaságokban a segélyek hatékonysága magasabb, és ugyan a különböző politikai akciók jelentősen befolyásolják a növekedést, viszont ezeket a segélyezés nem teszi hatékonyabbá. Ennél továbbmenve, Dalgaard és szerzőtársai (2004) szerint az éghajlati tényezők is jelentősen befolyásolják a segélyek hatékonyságát: empirikus elemzésük eredményei arra utalnak, hogy a trópusi területeken kevésbé hatékony a segélyek felhasználása. Ugyanakkor a szerzők azt is elismerik, hogy ez a jelenség az alacsonyabb termelékenység mellett az ezeken a területeken lassabban kiépülő intézményeknek, infrastruktúrának is betudható. Mindez pedig összhangban lehet a gyarmatosítással (és az akkori érdekekkel és lehetőségekkel) is, amit pedig Acemoglou és szerzőtársai (2001) elemeztek.

A segélyek hatékony felhasználását illetően nincs egyértelmű empirikus bizonyíték arra, hogy a fogadó ország politikai stabilitása és befolyásolhatósága mennyiben hat a segélyek összegére. Islam (2003) a segélyek gazdasági növekedésre gyakorolt hatását elemezte a politikai rezsim függvényében. Eredményei szerint a segélyek kedvezőbb hatással bírnak a gazdasági növekedésre az erős diktatorikus országokban, mint a gyengébb diktatúrával rendelkező országokban. Kosack (2003) viszont azt hangsúlyozza, hogy **a segély a demokratikus berendezkedésű országokban sokkal hatékonyabb**, mint az autoriter rendszerekben, és a szerző szerint inkább a demokratizálódási folyamatot kellene támogatni. Kalyvitis és Vlachaki (2011) eredményei szerint azonban **a segély negatívan hat** a fogadó országra abból a szempontból, hogy ott **demokrácia alakuljon ki**, azaz a segélyekkel nem lehet demokráciát kiépíteni. Ennek oka lehet a korrupció is. Alesina és Weder (2002) a korrupció és a segélyek közötti kapcsolat feltárására tettek kísérletet. Eredményeik szerint **nincs összefüggés a korrupció mélysége és a segélyek nagysága között**: nem tudták bizonyítani azt, hogy a kevésbé korrump kormányok több pénzügyi forrást kaptak volna. Islam (2003) viszont kimutatta, hogy a korrupció jelentős szerepet játszik a segélyek kifizetésében a gyengébb vezetésű országokban, mint a totális diktatúrákban. Azaz a korrupció ugyan a segélyek mennyiségére nem, de annak hatékony felhasználásban jelentős szerepet játszik!

Scheiring (2010) a segélyek hatékonyságának javítása érdekében több tényezőt emel ki. Véleménye szerint a fejlesztési segélyek növelésére van szükség (ami ellentmond a korábbiakban kifejtettekkel, és amivel a fentebb kiemelt intézményi hiányosságok miatt nem értek egyet), össze kell hangolni a segélyek prioritásait az MDG-vel, valamint a humán fejlődéssel, csökkenteni kellene a hadászati kiadásokat, hiszen ma már más jellegű biztonságpolitikai kihívással találkozunk. Továbbá új,

innovatív finanszírozási formákat (mint például kötvények kibocsátása, Tobin-adó, repülőjegyek megadóztatása) kellene bevezetni, így a segélyek növelése könnyebben és gyorsabban elérhető lenne, valamint az adósság-elengedésre több hangsúlyt kellene helyezni. A sok projektalapú támogatást a programalapú segélyezésnek kellene felváltania, amely növelné a segélyek kiszámíthatóságát is (ami – mint láthattuk a 2.1. táblázatból – a segélyek veszélyei között jelenik meg), átgondolt feltételekhez kellene kötni a támogatás nyújtását és a kötött segélyek arányát vissza kellene szorítani. Mindemellett pedig szükség van a különböző donorok fejlesztési tevékenységének koordinációjára is – ez utóbbit Szent-Iványi (2006) is kiemeli. Marysse és szerzőtársai (2007) mindezt még azzal egészítik ki, hogy figyelembe kellene venni a segélyek regionális hatásait is, és nem kizárólag az adott országban bekövetkezett változásokat kellene értékelni.

Mindemellett fontos azt is megjegyezni, hogy a kötött és nem kötött segélyeknek más hatásai lehetnek. Kötött segély alatt azt értjük, amikor a donor az adott segélyért exportál a fogadó országba (lényegében előírják, hogy a recipiensek a donortól importáljanak), hogy maga a donor (és az adófizetők) is nyerjen a segélyezésen (Wagner 2003). Miquel-Florensa (2007) eredményei szerint alapvetően nincs különbség a kétféle típusú segélyek hatékonyságában, viszont ha a valamilyen politikát kontrollváltozóként szerepeltettek, akkor a nem kötött segélynek lényegesen nagyobb hatása volt a gazdasági növekedésre, mint a kötött változatának. Turnovsky és Chatterjee (2004) viszont amellett érvelnek, hogy a kötött segély esetén a fogadó ország egyértelműen kötelezi magát arra, hogy valamilyen kiigazító politikát folytasson, így akár hasznos is lehet a kötött segély. Azonban a szerzők arra is rámutatnak, hogy a kötött segélyek hatékonysága nagymértékben függnek a fogadó ország adottságaitól.

2.1.4. Kinek kellene a segílyt kapnia?

Az előző alfejezetekben kifejtettek alapján egyértelműen felmerül a kérdés: mégis mely országokat kellene támogatni, hogy valamilyen érdemi eredménye legyen a segélyezési tevékenységnek? Burnside és Dollar (2000), Collier és Dollar (2002), valamint McGillivray és szerzőtársai (2005) amellett érvelnek, hogy a jobb kormányzással rendelkező országokat kellene támogatni, vagy legalábbis a segélyek feltételeként megszabni ilyen jellegű reformokat. Mindezek mellett megjelenik az a nézet is Guillaumont és Chauvet (2001) tanulmányában, hogy a sokkal sérülékenyebb országok hatékonyabban tudják felhasználni a támogatásokat. Ennek ellenére – és ezt a fenti szerzők is többnyire elismerik – a segélyek elosztására egyáltalán nem ez a jellemző.

Ebben a folyamatban nem hagyható figyelmen kívül az, hogy egyes donorországok fejlesztéspolitikájuk során talán nem is törekszenek a demokrácia kiépítésére, a jó kormányzás feltételeinek kialakítására, és kizárólag a szövetség megőrzése érdekében támogatják az adott országot. Például az USA elsősorban a gazdasági (és biztonsági, szövetségi) érdeket tekinti elsődlegesnek (Todaro–Smith

2009), míg Japán segélyezési kedvét inkább a humanitárius célok határozzák meg, semmint a gazdasági érdekek, és nem követi az USA biztonsági érdekeit sem (Tuman et al. 2009). Sőt, kimutatott tény az, hogy a segélyek nagyobbrészt nem is a legrászorultabb (legkevésbé fejlett, illetve alacsony jövedelmű) országokba áramlanak (Glennie 2011). Baulch (2006) tanulmánya alapján például jelentős különbség van a donorok között abból a szempontból, hogy **milyen jövedelmi szintű fogadó országokat támogatnak** az MDG-k megvalósítása során: míg az Egyesült Királyság és a Világbank az alacsony jövedelmű országoknak juttatja kedvezményes hiteleinek nagyobb részét, addig például az Egyesült Államok és az Európai Bizottság a közepes jövedelmű országokra fókuszál. Ezeket akár tipikus donor magatartásnak gondolhatjuk, hiszen a segélyek elsősorban azokba az államokba irányulnak, ahol azt nagyobb biztonsággal tudják felhasználni (Todaro–Smith 2009). Ezzel pedig a leginkább rászoruló országok szorulnak ki a célok megvalósulásából.

Viszont vannak olyan vélekedések is, mely szerint ez korántsem tekinthető problémának, és **a közepes jövedelmű országok támogatása nemzeti, regionális és globális (pozitív) következményekkel jár** (Glennie 2011). A nemzeti okok szerint ugyanis, ha a közepes jövedelmű országokban él a világ szegényeinek háromnegyede (Summer 2010), valamint ha a fejlesztéspolitika célja a szegénység csökkentése, akkor ezeket az országokat is támogatni kell (Glennie 2011; Kanbur 2010). Emellett a közepes jövedelmű országokból induló spillover hatások határon átívelőek lehetnek, így az ország közvetlen régiójára is jó hatással lehet a segélyezés (Glennie 2011), valamint a közepes jövedelmű országok segélyezésével olyan tapasztalatok nyerhetők (tudástranszfer), melyekkel akár a legkevésbé fejlett országok segélyezése is hatékonyabbá válhat (Kanbur 2010). Ez azonban meglehetősen nagy általánosítás: egy legkevésbé fejlett ország teljesen más feltételekkel, intézményi háttérrel rendelkezik, mint egy közepes jövedelmű ország, így ilyen formában e tudástranszfer mértéke – véleményem szerint – elég korlátozott. A közepes jövedelmű országok segélyezésének globális oka pedig az lehet, hogy ezen országok támogatásával a globális közjavak eléréséhez (például szén-dioxid kibocsátásának csökkenése, globális béke megteremtése, biztonsági és migrációs kérdések, szegénység csökkenése) járulnak hozzá²⁷ (Glennie 2011; Kanbur 2001). Ezzel kapcsolatban empirikus vizsgálatom során merülhetnek fel kérdések, így érdemes ezt a tényezőt is figyelembe venni.

Mindezek arra utalnak, hogy korántsem megoldott, eldöntött még az a kérdés, hogy a segélyek milyen esetben, mely országokban működnek hatékonyan, és hogy kitől lehetne tanulni. Az azonban világosan körvonalazódik, hogy az intézményi háttérnek egyre kiemeltebb szerepet tulajdonítanak. Ebből kifolyólag ezeket a segélyek hatékonyságának vizsgálata során figyelembe kell venni.

Ugyanakkor napjainkban a világgazdaság és a világgazdasági folyamatok olyannyira átalakultak, hogy a hagyományos fejlesztési együttműködés már nem le-

²⁷ Globális közjavak esetén a fogyasztásából eredő haszon globális szinten érezhető (Horváthné 2010). A globális közjavakról részletes elemzést ad például Kanbur (2001), vagy Horváthné (2010).

het önmagában elegendő a hosszú távú gazdasági fejlődés elérésében. Emellett a nemzetközi segélyezés hatékonysága megkérdőjelezhető, és nem teljesen egyértelmű, hogy milyen körülmények között működik hatékonyan (az intézményi háttérrel leszámítva, bár nem pontos, hogy milyen intézményekről van szó).²⁸ Szentés (2011) alapján utaltam már arra, hogy a fejlesztéspolitika csak akkor lehet sikeres, ha a gazdasági fejlődés előtt álló, országon belüli és országon kívüli akadályok felszámolására is törekszenek. Az elmúlt néhány évben – talán mindezek hatására is – új tendencia jelent meg: a nemzetközi (fejlesztési) szervezetek a nemzetközi kereskedelemben való részvételnek tulajdonítanak (megint) kiemelt jelentőséget, viszont nem kizárólag az elmaradottságra ható nemzetközi tényezők között megjelent aszimmetrikus kereskedelmi kapcsolatok kisimítására törekszenek, hanem már-már kizárólagos fejlesztési eszközként tekintenek rá. Ennek következtében érdemes ezt a kérdést mélyebben megvizsgálni.

2.2. A nemzetközi kereskedelem szerepének megjelenése a gazdasági fejlődésben

Az elmúlt néhány évben a nemzetközi kereskedelem szerepe a gazdasági fejlődésben újra felértékelődött, ezzel pedig az exportorientált fejlődésre helyeződik a hangsúly. Bár a 2008-as globális válság a fejlődő országokat is mélyen érintette²⁹ (elsősorban a reálgazdaságon keresztül), Hoekman és Wilson (2010) úgy találják, hogy **a nemzetközi kereskedelem révén a szegény országok is kilábalhatnak a kedvezőtlen gazdasági visszaesésből**, ezért a kereskedelmi lehetőségek fejlesztésére fókuszáló támogatásokat³⁰ preferálják. Emellett nem szabad elfelejteni azt, hogy a **versenyképességi elemzések** is egy ország, régió versenyképességét nemzetközi viszonyok között, a **külgazdasági teljesítmény figyelembe vételével** értelmezik (Lukovics 2008). Mindezzel pedig igazolódik az, hogy a nemzetközi kereskedelem szerepe ma már kiemelten fontos.

Ugyan napjaink gazdasági környezete megköveteli a nyitottságot, azonban már az 1960-as években, a lúdraj³¹ modellel kapcsolatban – és a vilárendszer-szemlélettel összhangban – említette Akamatsu Kaname, a modell leírója, hogy **az országok fejlődését nem lehet elkülönülten vizsgálni, hanem figyelembe kell venni az országok közötti kapcsolatokat is** (Ozawa 2001, 2005). A modell alapja valós területi fejlődés: Japán és a kelet-ázsiai térség példátlan előretörése jelenti a háttérrel (Bhalla–Qui 2004; Dowling–Cheang 2000; Furuoka 2005; Kojima 2000; Ozawa 2005), és így érdekes következtetéseket lehetne levonni, azonban a további

²⁸ Ahogyan Barack Obama is fogalmazott (Elliott 2011, 1. o.): „*a segély önmagában nem lehet fejlesztés. A fejlesztés azt jelenti, hogy segítsünk az államoknak valóban fejlődni.*”

²⁹ A fejlődő országok helyzete a jelen gazdasági válságban nem tartozik szorosan a könyv témájához, kizárólag a szükséges mélységben térek ki rá. A téma mélyebb elemzése például Allen és Giovannetti (2011), Griffith-Jones és Ocampo (2009), Phan (2010) vagy Ziesemer (2010) tanulmányában található.

³⁰ Lásd az Aid for Trade programot a könyv 2.3. fejezetében.

³¹ A modell neve nem egységes a szakirodalomban. Az angol elnevezése a *flying geese*, melyet Mészáros (2008) repülő vadliba modell néven használja, de például Balatoni és Törös (2010) tanulmányukban lúdraj modellként emlegetik.

fejtegetésekből mégis mellőzzük a modell mélyebb bemutatását. Ennek oka, hogy bár a lúdraj modellben is megjelennek a kereskedelmi elemek, azonban ez esetben a tőkeáramlásnak és a termelés kihelyezésének jelentősebb szerepe van.

Hangsúlyozandó, hogy a nemzetközi kereskedelem gazdasági növekedésben és fejlődésben betöltött szerepe nem új jelenség, hiszen már Adam Smith is arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy a nemzetközi kereskedelemben való részvétel növeli a gazdasági teljesítményt, külföldi technológiához lehet hozzájutni, és ezek valamint a növekvő verseny miatt a termelékenység is javul (Irwin 2003). Továbbá, korábban is megjelentek a különböző exportösztönző stratégiák (lásd például a kistigrisek páratlan fejlődését, vagy Kína töretlen előretörését), illetve – az iparosodást segítő – az importhelyettesítő politika is sokáig jelentős szerepet játszott. Azonban az 1980-as évekre széles körben – a fejlődő országok és a nemzetközi szervezetek körében egyaránt – elfogadottá vált, hogy az importhelyettesítés nem a legmegfelelőbb stratégia a gazdasági fejlődés elérésében, és inkább a viszonylag **nyitottabb** – kifelé tekintő (outward-oriented) – **gazdaságpolitika** folytatása nyert teret (Grabowski 1994; Jayanthakumaran 2000). Sőt, ma már a nemzetközi környezet a nemzetközi munkamegosztásban való részvételre kényszeríti az országokat, és egyre kevesebb lehetőség marad az importhelyettesítő gazdaságpolitikának, azonban az exportösztönzés lehetőségei is korlátozottak. Ugyanakkor a nemzetközi kereskedelemben való részvétel ösztönzésére, helyzetükből adódó hátrányok leküzdésére a fejlődő országok különböző kereskedelmi preferenciákban részesülnek, amit akár exportösztönzésnek is fel lehet fogni, csak ez „kívülről” érkezik, viszont a kedvezményt nyújtó országok gazdasági érdekei is jelentősen befolyásolják. Mindezzel együtt fontos kérdés, hogy a nemzetközi kereskedelemnek milyen szerepe lehet a gazdasági fejlődésben.

2.2.1. A nemzetközi kereskedelem gazdasági fejlődésben betöltött szerepe

A korábbi felfogás, miszerint a **kereskedelem a gazdasági növekedés motorja** (Ekholm–Södersten 2002; Freund–Bolaky 2008), ma már kibővült azzal, hogy a **fejlődés és a szegénység csökkentésének egyik eszköze** lehet (Dollar–Kraay 2003; Hallaert–Munro 2009; UNCTAD 2005b). Winters és szerzőtársai (2004) ez utóbbi állítást némileg finomítják, és irodalmi áttekintésük alapján úgy vélik, hogy a kereskedelmi liberalizáció – ugyan nem a leghatékonyabb eszköz, de – a szegénységcsökkentési fejlesztési stratégiák költségtakarékos része lehet (Winters et al. 2004), azaz nem lehet kizárólagos fejlesztési eszközként tekinteni a nemzetközi kereskedelemben való részvételre. Viszont ez a folyamat nagyon könnyen belátható: a jövedelem növekedése jelenti a fejlődés alapját, ami pedig a *kereskedelem*, beruházások, valamint a termelési lehetőségek bővülésén keresztül érhető el (Helble et al. 2009).

Ennek ellenére a mai napig vitás kérdés, hogy milyen kapcsolat van a nemzetközi kereskedelemben való részvétel, a kereskedelmi nyitottság és a gazdasági növekedés között. A lehetséges kapcsolatot már többen, többféle módon tesztelték az elmúlt évtizedekben, azonban nincs egységes álláspont a hatásokat illetően

(Baldwin 2003; Moreira 2010; Subasat 2002). Bár a neoklasszikus felfogás egyértelműen a nemzetközi kereskedelem liberalizálása, az exportösztönzés mellett foglal állást, és a közgazdasági főáramlat szerint az exportbővítés hozzájárul a gazdasági növekedéshez és fejlődéshez, máig vitatott, hogy az exportorientáltság milyen mértékben járul hozzá az ország gazdasági teljesítményéhez (Hoekman–Özden 2005; Lee 2005; Subasat 2002). Stiglitz és Charlton (2006) hangsúlyozzák, hogy bizonyos tényezők miatt a nemzetközi kereskedelem csak és kizárólag szükséges, de nem elégséges feltétele a fejlődésnek.

A kapcsolódó irodalom feldolgozása a fontosnak ítélt vitapontok bemutatása alapján történik, ezzel is rámutatva egyrészt arra, hogy milyen feltételek között lehet a kereskedelmi nyitottságnak pozitív hatása a gazdasági növekedésre, fejlődésre. Másrészt pedig információt nyerünk arra vonatkozóan, hogy a kereskedelmi hatások elemzésére épülő empirikus vizsgálat során milyen tényezőket szükséges figyelembe venni. Az irodalmi áttekintés során az alábbi kérdéses pontok merültek fel, és ennek alapján történik a szakirodalom ismertetése:

- milyen jövedelmi szintű országok nyernek;
- a költségvetési hiány hogyan alakul;
- van-e valódi kapcsolat a gazdasági növekedés és a kereskedelmi nyitottság között;
- az endogenitás nem torzítja-e az eredményeket;
- a kereskedelmi kedvezményeknek milyen hatásai vannak.

1. A jövedelmi szint befolyásolja-e a kereskedelmi nyitottságból eredő hasznokat? Balassa (1985) vizsgálatában arra jutott, hogy azok a fejlődő országok (jövedelmi szinttől függetlenül), amelyek az olajárrobbanás okozta válság idején nyitott és exportösztönző gazdaságpolitikát folytattak, gazdasági növekedést tudtak elérni. Továbbá azok az országok, melyek aktívan részt vesznek a nemzetközi kereskedelemben, sokkal ellenállóbbak a külső sokkokkal szemben, mint azok, amelyek befelé forduló stratégiát követnek. Viszont a tanulmányból nem világos az ok-okozati kapcsolat: ezek az országok azért nyitottak, mert egyébként is ellenállóbbak, vagy azért lettek ellenállóbbak, mert nyitottak? E kérdéstől függetlenül hasonlóan vélekednek Sentsho (2003), valamint Wilbur és Haque (1992) is: fejlett és fejlődő országokra is kiterjedő empirikus elemzésük alapján az exportvezérelt gazdasági növekedés mindkét fejlődési szakaszban lévő ország számára hordoz magában előnyöket. Ezek a kutatási eredmények rávilágítanak arra, hogy nem egyértelmű az országok jövedelmi szintjének szempontjából az a nyereség, ami a kereskedelmi nyitottságnak köszönhető.

A partneroldalt elemezve Yanikkaya (2003) elemzése arra is rámutat, hogy a kereskedelem növekedésre gyakorolt hatása nem mutat jelentős különbséget, ha a kereskedelem során az ország partnere fejlődő vagy fejlett állam. Ezzel szemben Meschi és Vivarelli (2009) empirikus úton bizonyítják, hogy a magas jövedelmű országokkal való kereskedelem növeli a jövedelemegyenlőtlenséget a fejlődő országon

belül, melynek oka elsősorban a technológiai különbségekben keresendő. A kedvezőtlen jövedelemelosztás mélyülése pedig a gazdasági növekedésre negatívan hat. Dobson és Ramlogan (2009) szintén a nyitottság és a jövedelemegyenlőtlenség közötti kapcsolatot elemezték kizárólag latin-amerikai országokban, a szerint, hogy létezik-e fordított U-alakú (Kuznets) görbe a nyitottság esetén is, azaz a nyitottság növekedése egy bizonyos szintig növeli-e az egyenlőtlenséget, és utána csökken-e. A szerzők eredményei szerint Latin-Amerikában a Kuznets-hipotézis elfogadható a kereskedelmi nyitottság és az egyenlőtlenség kapcsolatát illetően, viszont hangsúlyozzák azt, ami jogosan felmerülhet a vizsgált minta ismerete alapján: az eredményt nem lehet általánosnak tekinteni sem a fejlődő, sem fejlett országokban, ez kizárólag a latin-amerikai régió esetében áll fenn.

Számos szerző (Dodaro 1991; Subasat 2002; Yaghmaian 1994) viszont arra jutott elemzése során, hogy az exportösztönző stratégia sikerességét az ország fejlettségi szintje jelentős mértékben befolyásolja, és a közepes jövedelmű országok lehetnek a nyertesek. Freund és Bolaky (2008) ugyan nem a jövedelmi helyzet között tett különbséget, hanem a rugalmas és a merev szabályozási háttérrel rendelkező államok között (azaz az intézmények szerepét is vizsgálták): eredményeik szerint a kereskedelem gazdaságélénkítő hatása a rugalmas államokban jelenik meg, míg a merev országokban ez nem jellemző. Ezen kutatások tanulsága, hogy az empirikus kutatás során az **országok jövedelmi helyzetét is figyelembe kell majd venni.**

2. Milyen következményei lehetnek a kereskedelmi nyitottságnak a költségvetési hiányra? Ugyan a költségvetés egyenlegére számos tényező hat, mégis vannak olyan tanulmányok, amelyek a liberalizáció következtében csökkenő vámok hatásait elemezték. Ennek relevanciája az lehet, hogy számos olyan fejlődő ország van, melyek jelentős mértékben függenek a vámoktól, egyes karibi országokban a vámokból származó bevételek nagysága akár a kormányzati bevételek egynegyedét is elérheti (Moreira 2010). Ennek ismeretében a vámok csökkenése jelentősen növelheti a költségvetési hiányt, amit nem feltétlenül tudnak ellensúlyozni például az adók növelésével a gyenge pénzügyi rendszer és az adóbeszedés nehézségei miatt (Todaro–Smith 2009). Emiatt érdemes kitérni a költségvetési hiány és a vámcsökkenések közötti kapcsolat vizsgálatára.

Combes és Saadi-Sedik (2006) elemzésükben a kereskedelmi nyitottság hatásait a költségvetési hiányra vonatkozóan elemezték. Vizsgálatukat 66 fejlődő országra vonatkozóan végezték el. Eredményeik szerint minél nyitottabb egy gazdaság, annál jobban kitett a gazdasági sokkoknak (ezzel pedig Balassa (1985) állításával ellentétes eredményre jutottak), ami pedig a cserearány instabilitásának negatív hatásait erősítheti a költségvetési deficit vonatkozásában. Agbeyegbe és szerzőtársai (2006) ugyan a költségvetési hiánnyal való kapcsolat vizsgálatát szűkebben értelmezték, azonban más eredményre jutottak. A szerzők a kereskedelmi liberalizáció és az aggregált adóbevételek közötti kapcsolatot elemezték fekete-afrikai országokban. Eredményeik szerint nincs erős kapcsolat e két változó között, és ha az ország megfelelő monetáris politikát hajt végre, akkor az adóbevételek nagysága megőrizhető.

Ez utóbbi vizsgálat is bizonyítja azt, hogy a nyitottság és a költségvetési hiány közötti kapcsolat vizsgálata nem lehet kizárólagos, más tényezőket is figyelembe kell venni. Ebből kifolyólag **empirikus elemzésem során a költségvetési hiányt mint változót mellőzni fogom**, és nagyobb hangsúlyt fektetek a külkereskedelmi mérleg egyenlegének alakulására.

3. A nemzetközi kereskedelemben való részvétel és a nyitottság valóban hozzájárul a gazdasági növekedéshez? Yanikkaya (2003), aki a kereskedelem volumenét tekintette a nyitottság proxy mutatójának, arra jutott, hogy a nyitottság és a gazdasági növekedés között pozitív kapcsolat áll fenn. A szerző empirikus vizsgálata során azt állapította meg, hogy a kereskedelmi korlátozások és a gazdasági növekedés között pozitív kapcsolat van, viszont a hatás számos más tényezőtől is függ: fejlett vagy fejlődő országról beszélünk-e, kicsi vagy nagy ország, és hogy az adott országnak a védelem alá vont szektorban van-e komparatív előnye. Salahuddin és Islam (2008) eredményei szerint a kereskedelmi nyitottság a fejlődő országokba érkező befektetések alakulására is szignifikáns hatással van, mindezzel pedig a gazdasági növekedést is jótékonyan befolyásolja. Manole és Spatareanu (2010) 131 ország vizsgálatával arra jutottak, hogy a kereskedelmi korlátozások egy százalékos csökkentése 0,3 százalékos növekedést eredményez az egy főre jutó GDP-ben.

Ezek mellett egyre több olyan elemzés született, amelyek az intézmények szerepét is vizsgálták, ezáltal feltételekhez kötötték a gazdasági növekedésre és fejlődésre gyakorolt hatásokat. Chang és szerzőtársai (2009), akik szintén gazdasági növekedés-központú vizsgálatot végeztek el, már óvatosabban fogalmaznak: eredményeik szerint a kereskedelem pozitív hatásai sokkal nagyobbak lehetnek a gazdasági növekedésre, ha kiegészítő reformokat hajtanak végre (például az oktatás, infrastruktúra és kormányzás terén). Freund és Bolaky (2008) szintén feltételekhez köti az eredményeket: ha az ország szabályozási háttere rugalmas, akkor a kereskedelem egy százalékos növekedése legalább 0,5 százalékos növekedést eredményez az egy főre jutó GDP-ben. Eredményeik szerint így a vállalatok belépési lehetőségeit és üzleti környezetét kell fejleszteni a kereskedelmi reformok végrehajtása előtt. Az elemzés hátránya, hogy csak a szabályozási környezet lehetséges hatásaira tért ki, de a vállalatok versenyképességével nem foglalkozott. Nenci és Pietrobelli (2007) latin-amerikai országokat elemeztek, a teljes 20. századot lefedő vizsgálatuk alapján arra a végkövetkeztetésre jutnak, hogy a formalizált vámcsökkentés (akár regionális integrációkon belül, akár a multilaterális kereskedelmi rendszeren keresztül történik) jelentős hatással van a gazdasági növekedésre. Ezek igazolják azt, amit az előző fejezet végén hangsúlyoztam: **a nemzetközi kereskedelem hatásainak vizsgálata során az intézményi háttérrel is figyelembe kell venni.**

Haddad és szerzőtársai (2010) már a globális válságok hatásait is elemezték a kereskedelmi nyitottság és a gazdasági növekedés közötti kapcsolat vizsgálata során. Empirikus elemzéssel alátámasztott eredményeik szerint a növekedés ingadozását mérsékelni lehet exportdiverzifikációval (és inkább termék, mint piac tekintetében). Emellett, Dodzin és Vamvakidis (2004) tanulmányában rámutat arra, hogy a növeke-

vő nyitottság – a mezőgazdaság rovására – hozzájárul az ipari hozzáadott érték növekedéséhez, ez pedig a gazdasági fejlődés jelének tekinthető. **Ennek üzenete, hogy az ipar hozzáadott értékére és az export diverzifikációjára is figyelmet kell fordítani a statisztikai elemzésem során.**

Hangsúlyozandó, hogy a nemzetközi kereskedelem nem kizárólag exportból áll, viszont az importoldal vizsgálatáról általában elfeledkeznek a kutatók. Karbasi és Tavana (2009) tanulmányukban arra hívják fel a figyelmet, hogy nem csak az export rejthet előnyöket a fejlődő országok számára, hiszen az import révén olyan kiegészítő termékekhez, szolgáltatásokhoz, technológiához juthatnak hozzá, amelyek hozzájárulnak a hatékonyabb hazai termelés kialakulásához. Ezek pedig – ha valóban így történik – a fejlődő országok elmaradottságához vezető tényezők között szereplő export- és importkényszer negatív hatásait ellensúlyozhatják. Ugyanakkor a szerzők nem foglalkoztak azzal, hogy a növekvő import akár külkereskedelmi egyensúlytalanságot is okozhat. Erre egyértelmű utalást találhatunk Pacheco-Lopez (2005) tanulmányában. Elemzésében Mexikóra tért ki, és eredményei alapján az 1980-as években lezajlott kereskedelmi reformok ugyan megnövelték az exportot és az importot is, azonban ez utóbbira nagyobb mértékben hatott, rontva ezzel a külkereskedelmi mérleget. Így a későbbi empirikus vizsgálatom során **nem kizárólag az exportot szükséges változóként szerepeltetni, hanem az importot is**, viszont figyelembe kell venni a növekvő import okozta egyensúlytalanságokat is, például a külkereskedelmi mérleg egyenlegének szerepeltetésével.

4. A kereskedelmi nyitottság és a gazdasági növekedés közötti kapcsolat vizsgálata során az endogenitás nem torzítja az eredményeket? Annak ellenére, hogy számos empirikus vizsgálatot végeztek már ezen a területen, Subasat (2002) hangsúlyozza, hogy az export és a GDP növekedése közötti kapcsolat vizsgálata nem helyes, hiszen az export a GDP részét képezi, így az autokorreláció³² jelentősen torzíthatja az eredményeket. Lee és szerzőtársai (2004) megpróbálták a nyitottság és a növekedés endogenitási problémáját kezelni, melyhez egy új módszert (*identification through heteroskedasticity*) használtak: a varianciát befolyásoló instrumentális változót vontak be elemzésükbe. Végeredményeik szerint a kereskedelmi nyitottság pozitívan hat a gazdasági növekedésre. Dreger és Herzer (2011) tanulmányukban egyszerű módon oldották fel az endogenitás kérdését: az export volumene és a nem-export alapú GDP közötti kapcsolatot vizsgálták. Ez utóbbi indikátor – nagyon leegyszerűsítve – pedig a GDP és az áruk és szolgáltatások exportjának különbsége. 45 fejlődő országot bevonva eredményeik szerint a két változó között rövid távon pozitív a kapcsolat, viszont hosszú távon ez negatívvá válik, ugyanakkor a hosszú távú hatások országonként eltérőek. Kontrollváltozók bevonásával általános következtetésük az, hogy a gazdaság diverzifikálása révén visszaszorított primertermék-függőség, a vállalkozások alapítása előtt álló akadályok lebontása, illetve a munkapiac rugalmasabbá tétele biztosíthatja az exportvezérelt növekedést hosszú távon is.

³² A szerző az autokorreláció kifejezést használja, holott inkább endogenitásról beszélhetnénk.

Ezzel a szerzőpáros is az intézmények szerepét hangsúlyozza, mint ahogy korábban már – többek között – Freund és Bolaky (2008) tanulmányában is látható volt.

Rodríguez és Rodrik (1999) azonban tanulmányukban kritizálják azokat a módszereket, amelyeket kereskedelem előtt álló akadályok és a gazdasági növekedés közötti kapcsolat vizsgálatához használnak. A szerzők ezt azzal indokolják, hogy a nyitottság mérésének mutatói gyakran kapcsolatban állnak a rossz gazdasági teljesítményt mérő (jelző) mutatókkal. Végso eredményeik szerint **az alacsonyabb vámszint és a nem vámjellegű akadályokkal mért nyitottság csak kis mértékben járul hozzá a gazdasági növekedéshez**. Tehát az endogenitási probléma kezelése után is találtak pozitív kapcsolatot a kereskedelmi nyitottság és a gazdasági növekedés között, így érdemes a továbbiakban is vizsgálni a kérdést. Viszont arra is rávilágítottak, hogy számos tényezőtől függ a kapcsolat megléte, amit többnyire intézményi minőséget jelző mutatókkal közelítették meg.

5. Milyen hatásai vannak a kereskedelmi kedvezményeknek? Az eddig feltüntetett tanulmányok az exportösztönzést, vámcsökkenést, nyitottságot külső tényezőként vagy a kormány céljaként értelmezték. Azonban a **kereskedelmi preferenciák** nagymértékben befolyásolhatják e folyamatokat. Az elmúlt évtizedekben a fejlett országok több-kevesebb kereskedelmi preferenciát (azaz kedvezményes piacra jutást) biztosítottak a legtöbb fejlődő ország számára (Deadorff–Stern 2009; Ng–Yeats 1997), melynek elsődleges célja a kevésbé fejlett országok diverzifikált exportja kialakulásának elősegítése volt (Hoekman 2006). A kereskedelmi preferenciák vizsgálata továbbá azért is fontos, mert a jelenlegi multilaterális kereskedelmi rendszerben a **kedvezmények eróziója** a jellemző (Deadorff–Stern 2009; Hoekman–Özden 2005). A folyamatosan csökkenő vámszint egyrészt nagyobb versenyt támaszt, másrészt pedig a fejlődő országok vámbevételeinek csökkenéséhez vezet. A negatív kép ellenére Özden és Reinhardt (2005) arra jutott, hogy a fejlődő országok számára több haszonnal járna, ha a kölcsönösségen alapuló multilaterális kereskedelmi rendszerben vennének részt, mint a kereskedelmi preferenciákat biztosító GSP-rendszerben (Generalized System of Preferences – Általános Preferencia-rendszer).³³ Ebből kifolyólag a kedvezmények erózióját nem tartják olyan komoly problémának.

A kereskedelmi kedvezmények ellenére néhány, elsősorban afrikai, ország részesedése a világkereskedelemből csökkent (2.2. táblázat). A fejlődő országok közül Ázsia több mint 10 százalékponttal növelte részesedését, azonban Afrika esetében a részesedés a felére esett vissza közel 30 év alatt. A táblázat viszont regionális átlagos adatokat tartalmaz, melynek következtében egyes országok között relatíve jelentős eltérések is lehetnek. Például Afrikában a volt francia gyarmatok esetében a világkereskedelemből való kiszorulás valóban megfigyelhető, míg a korábbi angol gyarmatok esetében a dezintegráció mintha visszafordulna (Subramanian–Tamirisa

³³ A 3.1. fejezetben részletezem.

2003). Továbbá az is nyilvánvaló, hogy az ázsiai fejlődő országok részesedésvnövekedése elsősorban Kínának, illetve Indiának tudható be.

2.2. táblázat Egyes térségek részesedése a világexportból, 1980–2009 (%)

	1980	1990	2000	2005	2009
Fejlett országok	66,34	72,30	65,72	60,31	56,62
Amerika	14,42	14,97	16,42	12,06	11,06
Ázsia	6,68	8,59	7,92	6,07	5,06
Európa	43,89	47,33	40,18	40,96	39,06
Oceánia	1,34	1,41	1,21	1,22	1,44
Fejlődő országok	29,46	24,29	31,88	36,23	39,52
Afrika	5,99	3,14	2,32	3,03	3,09
Amerika	5,47	4,13	5,68	5,49	5,53
Ázsia	17,90	16,95	23,80	27,66	30,84
Oceánia	0,11	0,08	0,08	0,06	0,05
Legkevésbé fejlett országok	0,72	0,53	0,56	0,79	1,01

Forrás: saját szerkesztés UNCTAD (2011) adatai alapján

A kereskedelmi preferenciák hatásait illetően sincs egységes álláspont. Özden és Reinhardt (2005) állításával szemben, illetve a 2.2. táblázat adataival némileg ellentmondva, Seyoum (2006) úgy véli, hogy a GSP hasznos a fejlődő országoknak. A szerző az USA és a fejlődő országok közötti kereskedelem alakulását vizsgálta a preferencia-rendszer függvényében, és eredményei szerint a GSP adta kedvezmények szignifikáns és pozitív hatással bírnak minden kedvezményezett ország esetében az USA-ba irányuló exportjukra.

A későbbi elemzés szempontjából fontos Cipollina és Salvatici (2010) eredménye: a szerzők a mezőgazdasági kereskedelem bővülésére vonatkozóan elemezték az Európai Unió kereskedelmi preferenciáinak hatásait 161 ország bevonásával. Az eredmények szerint az EU által biztosított preferenciák hozzájárulnak a mezőgazdasági termékek kereskedelmének növekedéséhez, viszont ez régióként különbözik. Mindezek alapján az a következtetés vonható le, hogy **egyes országok, régiók tudnak élni a kereskedelmi kedvezmények adta lehetőségekkel**, míg más országok – akár kapacitáshiány, akár intézményi fejletlenség okán – nem tudnak aktívan részt venni ebben. A 2.2. táblázat adatai és a fenti kutatások eredményei közötti ellentmondás talán annak tudható be, hogy a pozitív eredményre jutó szerzők nagy mintákkal dolgoztak, melyek elnyomhatták a kedvezőtlen eredménnyel rendelkező régiók és országok eredményeit.

Az egyszerű kereskedelmi hatások mellett Abbott és szerzőtársai (2009) már a kereskedelmi preferenciák fejlődésre gyakorolt hatását is elemezték. A szerzők Vietnám esetén vizsgálták a kérdést, és eredményeik szerint a bilaterális kereskedelmi egyezmények jelentős szerepet játszottak az ország gazdasági fejlődésében, valamint

a szegénység csökkentésében. Ezen kutatások eredményei pedig azt igazolják, hogy **egyrészt a kereskedelmi preferenciáknak jelentős szerepe lehet a gazdasági fejlődésben, másrészt pedig az EU kereskedelmi preferenciáinak kereskedelem-élénkítő hatása is lehet.** Így a könyv későbbi fejezetében szereplő empirikus vizsgálatom megalapozott és érdemi eredményt hozhat.

A nemzetközi kereskedelem és a gazdasági növekedés, fejlődés közötti kapcsolatot taglaló irodalom áttekintése során nehéz egyértelmű következtetéseket levonni (2.3. táblázat). A kutatás során áttekintett irodalom alapján három fő vonalon lehet a kereskedelmi hatásokat megítélni:

- az adott szempont és a nemzetközi kereskedelem között pozitív, vagy
- az adott szempont és a nemzetközi kereskedelem között negatív kapcsolat mutatható ki, illetve
- ugyan kimutatható a kapcsolat, de azt nagyban befolyásolja az intézmények minősége, rugalmassága.

Hangsúlyozandó az is, hogy az elemzések eredményeit jelentősen befolyásolja az, hogy milyen mintán és milyen módszer felhasználásával dolgoztak. A módszerek között néhol jelentős leegyszerűsítést találhatunk (például a GDP és az áru- és szolgáltatásexport különbségével kezelt endogenitási probléma), vagy néhány tényezőt figyelmen kívül hagynak (például a vállalatok versenyképessége, vagy a megnövekedett import miatti egyensúlytalanság), ami szintén hatással van az elemzések kimenetelére. Viszont – ahogy arra a 2.2. táblázat is rámutat – egyes térségek és országok már-már kiszorulnak a nemzetközi munkamegosztásból, ami saját háttérintézményük, infrastruktúrájuk fejletlenségének is betudható. Összességében – a fenti kritikákkal együtt – elfogadható az, hogy **a nemzetközi kereskedelemben való részvétel pozitív hatással lehet a fejlődő országok gazdasági növekedésére és fejlődésére – függetlenül a jövedelmi helyzetüktől –, viszont a hatás mértéke nagymértékben függ az ország intézményi felkészültségétől.** Azonban a jövedelmi helyzettel kapcsolatban szem előtt kell tartani azt a tényt, hogy nem egyértelmű: a fejlett intézményi háttér járul hozzá a magasabb jövedelmi szinthez, vagy a magasabb jövedelmi szint eredményez fejlettebb intézményi háttérrel (Acemoglou et al. 2001).

2.3. táblázat A kereskedelem lehetséges hatásainak megítélése

Szempont	Egyértelműen pozitív	Egyértelműen negatív	Intézmények szerepe
Jövedelmi szint: közepes jövedelmű országok	Meschi–Vivarelli (2009); Dodaro (1991); Subasat (2002)	Balassa (1985); Sentsho (2003); Wilbur–Haque (1992)	Freund–Bolaky (2008)
Gazdasági növekedés	Yanikkaya (2003); Salahudin–Islam (2008); Manole–Spatareanu (2010); Haddad et al. (2010); Subasat (2002)	Rodríguez–Rodrik (1999)	Dreger–Herzer (2011); Chang et al. (2009); Freund–Bolaky (2008); Dodzin–Vamvakidis (2004); Winters et al. (2004); Nenci–Pietrobelli (2007)
Gazdasági diverzifikáció	Dodzin–Vamvakidis (2004); Karbasi–Tavana (2009)		
Költségvetési hiány		Combes–Saadi-Salik (2006)	Agbeyegbe et al. (2006)
Kereskedelmi preferenciák	Seyoum (2006); Cipollina–Salvatici (2010); Abbott et al. (2009)	Özden–Reinhardt (2005)	
Jövedelem-egyenlőtlenség	Dobson–Ramlogan (2009); Meschi–Vivarelli (2009)		

Forrás: saját szerkesztés

Ugyan felismerik a fejlődő országok nehezebb alkalmazkodását a multilaterális kereskedelmi rendszerhez, azonban megoldás még nem született a problémára. Azt nem lehet tudni, hogy ennek-e, vagy a neoklasszikus felfogás terjedésének következtében, de egyre több nemzetközi szervezet nyilvánosan is azt vallja, hogy a nemzetközi kereskedelemben való részvétel segíthet a fejlődő országok problémáinak megoldásában, felszámolásában, néhol kiegészítésként megtalálható az előzőekben kihangsúlyozott intézmények szerepe is.

2.2.2. Hogyan ítélik meg a nemzetközi szervezetek a nemzetközi kereskedelem szerepét?

Az elmúlt néhány évből számos utalás és számos dokumentum található arra vonatkozóan, hogy a fejlesztési segélyezés mellett az önjáró fejlődést biztosít(hat)ó nem-

zetközi kereskedelem is fontos szerepet játszik egy-egy ország gazdasági fejlődésének elérésében (2.4. táblázat). Az explicit megjelenés mellett azonban nem lehet megfedkezni arról, hogy a Kereskedelmi Világszervezet ma már 159 taggal rendelkezik. Ennek következtében a liberalizációs hullám szinte univerzális lett: így megkerülhetetlen az, hogy egy ország ne vegyen részt a nemzetközi munkamegosztásban.

2.4. táblázat A nemzetközi kereskedelem fontossága

Nemzetközi szervezet	Főbb dokumentumok/események
Kereskedelmi Világszervezet	Doha <i>Fejlesztési Forduló</i> (2001) Aid for Trade (2005)
UNCTAD	Trade and Development Report (2005, évente)
ENSZ	Monterrey Konferencia (2002) Milleniumi Fejlesztési Célok (2000)
Európai Unió	Európai Konszenzus (2005)

Forrás: saját szerkesztés

A következőkben három nemzetközi szervezet kapcsolódó tevékenységét részletezem: a Kereskedelmi Világszervezet mellett kitérek az ENSZ-re, valamint annak egy alprogramjára, az UNCTAD-ra.³⁴ Bár a **Kereskedelmi Világszervezet** nem fejlesztési intézmény, viszont érdemes néhány pontot kiemelni, amely igazolja azt, hogy a nemzetközi kereskedelem fejlődésben betöltött szerepét elfogadja. Egyrészt, ahogy arra már utaltam, a WTO **széles tagsággal** rendelkezik, melynek kétharmada fejlődő ország. Másrészt, a 2001-ben elindított újabb liberalizációs forduló a **Doha Fejlesztési Forduló** nevet viseli, amely a multilaterális kereskedelmi rendszer adta lehetőségeken belül fejlesztési elemeket is tartalmaz – részben az Uruguayi Forduló magas követelményei miatt (Hoekman 2002; Hoekman–Özden 2005), és többek között a piacra jutás fejlődését, a jogalkotást és annak érvényesítését tartalmazza (Hoekman 2002). Harmadrészt, 2005-ben a Hongkongi Miniszteri Konferencián a WTO programjai közé emelték az **Aid for Trade programot**, mely olyan segélyezés, ami a fejlődő országok kereskedelmi lehetőségeinek bővítésére, fejlesztésére fókuszál.

Ezek az elemek rámutatnak arra, hogy a Kereskedelmi Világszervezet felismerte saját szerepét, illetve saját tevékenységének hatásait, és lehetőségeihez mérten igyekszik figyelembe venni a fejlődő országok korlátozottabb helyzetét. A WTO mellett az ENSZ is jelentős szerepet játszik a fejlődő országok életében, azonban

³⁴ Az Európai Unióban lévő nézetet a könyv 4. fejezete részletezi.

sokkal nagyobb mozgásteret van a fejlesztést illetően. Az **ENSZ tevékenysége kapcsán az alábbi lépések emelhetők ki**, melyek a nemzetközi kereskedelem szerepét hangsúlyozzák:

- 2000-ben fogadták el a **Millenniumi Fejlesztési Célokat**, melyek közül a 8. cél a **globális partnerség** szükségességét fogalmazza meg. Ezen belül pedig prioritásként az alábbi szerepel (UN 2000): „*Továbbfejleszteni a nyitott, szabályokon alapuló, kiszámítható és diszkrimináció-mentes kereskedelmi és pénzügyi rendszert*”, ennek kedvező hatása pedig a piacra jutás könnyebbé válásában és a mezőgazdasági vámok csökkenésében érhető tetten.
- 2003-ban fogadták el a **Monterrey Konszenzust a fejlesztés finanszírozásáról** szóló nemzetközi konferencia keretében. Ebben a dokumentumban a nemzetközi kereskedelem és a fejlődés összefonódása explicit módon megjelenik (UN 2003, 12. o.): „*Egy univerzális, szabályozott, nyitott, diszkrimináció-mentes és igazságos multilaterális kereskedelmi rendszer, valamint értelmes kereskedelmi liberalizáció, világszerte jelentősen elősegítheti a fejlődést.*”

Az ENSZ egyik szakosított programját, az **UNCTAD**-ot külön érdemes megemlíteni. Az UNCTAD évente adja ki az ún. *Trade and Development Report*-ot. A 2005-ös jelentés alapján a nemzetközi kereskedelemben való részvétel a fejlődés eszközének tekinthető (UNCTAD 2005a, 11. o.): „*Fontos a kereskedelemre úgy tekinteni, mint egy olyan eszközre, ami segít elérni a végső célt, nevezetesen az emberek jólétét.*” Ezekben a jelentésekben a kereskedelem és a fejlődés közötti kapcsolatot vizsgálják, és a kapcsolat meglétének igazolására kidolgozták az ún. **TDI mutatót** (Trade and Development Index – Kereskedelmi és fejlődési index). Az indikátor kialakítása mögött az az elv húzódik meg, hogy **egyetlen egy ország sem növekedett kereskedelem nélkül, és ma már a globalizáció miatt a kereskedelemnek még nagyobb szerepe lett a fejlődés folyamatában** (UNCTAD 2005b). A TDI hasonló koncepciót fogalmaz meg, mint amit az Európai Unió tevékenysége kapcsán számszerűsíteni szeretnék, így az index részletes bemutatása elengedhetetlen. A TDI számszerűsítése három dimenzió kapcsolatára és az azok által meghatározott indikátorokra épül (2.5. táblázat) (UNCTAD 2005b). A TDI meghatározása ezen dimenziókhoz rendelt indikátorok főkomponens-analízise, illetve ezen főkomponensek regressziós modellje alapján történik. A TDI-nek nincs felső határa, és a magasabb értéke magasabb kereskedelmi teljesítményt és fejlettségi szintet jelent, következésképpen a mutató értékének növekedése javuló teljesítményre utal (UNCTAD 2005b).

2.5. táblázat A TDI felépítése

Dimenzió	Komponensek	Indikátorok
Strukturális és intézményi	Humán tőke	egy főre jutó egészségügyi kiadás; egy diákra jutó kiadás
	Fizikai infrastruktúra	aszfaltozott utak aránya; légi repülések száma; 1000 lakosra jutó telefonvonalak száma
	Intézményi minőség	bürokrácia minősége; korrupció szintje
	Gazdasági struktúra	mezőgazdaság aránya a GDP-ben
	Környezeti fenntarthatóság	megfelelő vízhez jutás; közegészségügyi ellátáshoz való hozzájutás; egy főre jutó energiahasználat GDP-arányosan
	Pénzügyi környezet	magánszektor belföldi hiteleinek aránya a GDP-hez viszonyítva
Kereskedelempolitika és folyamata	Kereskedelmi nyitottság	átlagos vámszínvonal; az átlagos vámszint háromszorosát meghaladó termékek aránya; 15% feletti vámmal rendelkező termékek aránya; különleges vámokkal rendelkező termékek aránya
	Hatékony piacra jutás	ipari export aránya a teljes áruexporton belül; export koncentrációs index
Fejlettség szintje	Gazdasági fejlettség	egy főre jutó GDP (PPP)
	Társadalmi fejlettség	felnöttek írni-olvasni tudása; iskolába járók aránya; születéskor várható élettartam
	Nők helyzete	Nők helyzetét bemutató mérőszám (Gender Development Index)

Forrás: saját szerkesztés UNCTAD (2005b) alapján

Mivel később nem számolták ki az index értékét, a 2005-ös eredményekre lehet támaszkodni. A 2005-ös eredmények szerint az első húsz ország között kizárólag fejlett országok találhatóak (Szingapúr a maga 15. helyével kivétel³⁵), és az első harmincba mindössze három fejlődő ország került be (Szingapúr, Dél-Korea, Malajzia). A 110 országot tartalmazó lista végén található a legkevésbé fejlett (afrikai) országok, az utolsó tíz helyen kizárólag afrikai ország szerepel, ebből kilenc a legkevésbé fejlettek közé tartozik. Már ez is előrevetíti azt, hogy a fejlődő országok közül a fekete-afrikai országok átlagosan a legalacsonyabb TDI-értékekkel rendelkeznek, míg a kelet-ázsiai és csendes-óceáni régióban található fejlődő államok teljesítenek a mutató szerint a legjobban. A TDI eredményei alapján levonható következtetések alap-

³⁵ Dánia, Amerikai Egyesült Államok, Egyesült Királyság áll az első három helyen, Magyarország a 26. helyen található (UNCTAD 2005b).

ján **elsősorban az afrikai fejlődő országok nem tudják kihasználni a kereskedelem adta lehetőségeket a gazdasági fejlődés elérésében.**

Az áttekintett irodalmi megközelítések, az előzőekben bemutatott nemzetközi hozzáállás és eredmények alapján a fejlődő országok gazdasági fejlődésének előmozdítása érdekében a kereskedelemhez szükséges kínálatoldali kapacitások és intézmények fejlesztését célzó támogatás elengedhetetlennek tűnik. Az Aid for Trade kezdeményezés esetükben így kiemelt lehetőség lehet. Mivel több tanulmányban is megjelent az intézmények szerepe a nemzetközi kereskedelemről nyerhető haszon kapcsán, így fontos a továbbiakban az Aid for Trade irányában folytatni az elemzést.

2.3. *Az Aid for Trade kezdeményezés*

A nemzetközi kereskedelemben való részvétel fejlesztése nem kizárólag kereskedelmi preferenciákon keresztül történhet, hanem a nemzetközi segélyezés is hatással lehet rá. Napjainkban ez pedig különösen fontos, hiszen 2005-ben indították útjára az Aid for Trade programot. Ezzel a beavatkozással egyrészt a kereskedelem gazdasági fejlődésben betöltött szerepét erősítik tovább, másrészt pedig a segélyezés és a kereskedelem mint fejlesztési eszközök összekapcsolódnak egymással. Először azonban érdemes kitérni arra, hogy az eddigi segélyezési gyakorlat alapján milyen következtetések vonhatóak le a fogadó országok kereskedelmének alakulásáról. Ezután az Aid for Trade alapjait részletezem, majd bemutatom, hogy a nemzetközi kutatásokban hogyan ítélik meg az Aid for Trade kereskedelem-bővítő hatásait. Ezzel célolok a könyv 4.5. fejezetében bemutatásra kerülő empirikus vizsgálat alapjának megteremtése.

2.3.1. *A nemzetközi segélyek kereskedelmi hatásai*

Ugyan a 2.1. fejezetben már részleteztem a nemzetközi fejlesztési együttműködés főbb problémáit, viszont attól elkülönülten érdemes kezelni a segélyezés hatását a kereskedelem alakulására, hiszen ez sokkal inkább kötődik az Aid for Trade-hez, mint a segélyezés problémáihoz. Mindemellett ez esetben már két beavatkozási lehetőség összekapcsolásáról lehet beszélni. Annak érdekében, hogy lássuk az Aid for Trade jelentőségét és sajátos helyzetét, fontos megismerni azt, hogy az **általános segélyezés és a kereskedelem közötti kapcsolat** vizsgálata során milyen eredményre jutottak: mit, milyen indikátorokkal és milyen módszerekkel vizsgáltak. A segélyezés és a kereskedelem közötti kapcsolat vizsgálata leggyakrabban az ún. gravitációs modellek segítségével történik, viszont a modell módszertani kérdéseit saját empirikus vizsgálatom során fogom részletezni (4.5.2. fejezet).

Rajan és Subramanian (2011) a **segélyek és az ipari export növekedése közötti kapcsolatot** vizsgálták regressziós modell segítségével, a hangsúly a holland kór jelenségének kimutathatóságán volt. Eredményeik szerint **a segélyeknek valóban lehet az export növekedésével ellentétes hatása**, ami elsősorban az árfolyam

felülértékelődésének köszönhető, viszont az árfolyamrendszer befolyásolja ennek alakulását. E kedvezőtlen folyamat elsődleges oka lényegében a segélyek beáramlása. Konkrét elemzések is születtek a segélyek donor, valamint fogadó ország exportjának változására gyakorolt hatásait illetően. Wagner (2003) **a kötött segélyeknek a donor országok exportjára** gyakorolt hatásait elemezte gravitációs modell segítségével. Eredményei szerint a segély minden egyes dollárjából 35 cent közvetlenül visszakerül a donor országhoz a segélyekhez közvetlenül kapcsolódó export formájában, míg 95 cent a segélyekhez közvetett módon kapcsolódó export révén. A későbbi empirikus vizsgálatom szempontjából tanulságos az a megállapítása is, hogy **a segélyek kereskedelmi hatásai leginkább az adományozás évében**, nem pedig egy-két évvel később **jelentkeznek**. E kutatással ellentétes eredményre jutottak Osei és szerzőtársai (2004) tanulmányukban. Eredményeik szerint ugyan a teljes minta esetében a pozitív kapcsolat kimutatható volt, a kisebb részminták esetében **nem találtak bizonyítékot** arra, hogy a kötött segélyek növelnék a donorok és a fogadó országok közötti kereskedelmet, bár közöttük nagyobb volumenű kereskedelem zajlik.

Nowak-Lehmann D. és szerzőtársai (2011) már **a fogadó (recipiens) országok szempontjából** elemezték a segélyek és a kereskedelem közötti kapcsolat alakulását, továbbra is a segélyezést általánosságban véve. A szerzők széles körű elemzést folytattak a 130 fogadó országot és 21 donor országot tartalmazó mintájukkal. A vizsgálat középpontjában az export alakulása állt, amit gravitációs modell segítségével próbálták magyarázni. A tanulmányban többféle modellel is találkozhatunk, és ha nem vonják kontroll alá a bilaterális kereskedelmi kapcsolatokat valamint az autokorrelációt, akkor a segélyek szignifikáns hatása kimutatható, a sokkal finomabb modellek esetében viszont a segélyek inszignifikánssá válnak az exportra nézve, ami – a szerzők szerint – teljes mértékig összhangban van a más tanulmányokban is kiemelt makrogazdasági folyamatok negatív hatásaival. Továbbá a szerzők **nem tudták kimutatni azt sem, hogy a bilaterális segély növelné a bilaterális kereskedelmet** (ahogyan az talán várható lenne). Végző konklúziójuk szerint **a segélyek közvetlen hatása ugyan nem mutatható ki az export növekedésére, viszont nem zárható ki, hogy van közvetett hatásuk a kereskedelmi folyamatokra**.

A fenti két eredmény „egyvelegét” adja Pettersson és Johansson (2011) munkája. Kutatásuk során 184 ország bevonásával készült gravitációs modell eredményei alapján a segély nem kizárólag a donor exportját növeli meg a fogadó ország irányába, hanem a **recipiens ország exportja is növekszik**. Tehát fontos tanulság az, hogy **a segélyezéssel nem kizárólag az export, hanem az import oldalt is vizsgálni szükséges** a fogadó ország szempontjából, szem előtt tartva azt, hogy ez akár külkereskedelmi egyensúlytalansághoz is vezethet.

E kutatások alapján nem lehet egyértelmű következtetéseket levonni a nemzetközi segélyezés kereskedelem-bővítő hatásairól. Sőt, az sem egyértelmű, hogy a segélyezés mely évben fog hatni a kereskedelem bővülésére. Ebből kifolyólag érdekes kérdés az, hogy mi történik akkor, ha a fókuszált segélyezés történik, ami kifejezetten azoknak a tényezőknek a fejlesztésére irányul, amelyek a nemzetközi keres-

kedelemben való hatékony részvételt akadályozhatták. Erre szolgálna ugyanis az Aid for Trade. Hoekman (2002) kifejezetten támogatja ezt a koncentráltabb és egyértelmű fókusszal rendelkező segélyezési formát, és úgy véli, hogy ezzel a multilaterális kereskedelmi rendszer a fejlődő országok számára is hasznos lehet, azaz a globális kereskedelmi rendszer a fejlődés lehetőségét is megteremti.

2.3.2. Az Aid for Trade főbb jellemzői

2001-ben a Kereskedelmi Világszervezet új tárgyalási fordulót indított el a további liberalizáció érdekében: **a fejlődő országok kérésének megfelelően a tárgyalások lényegi pontját képezi a fejlesztés is**, ennek megfelelően az új forduló a Doha Fejlesztési Forduló nevet viseli.³⁶ Azonban az Aid for Trade (AFT, Segély a kereskedelemért) kezdeményezés nem jelenik meg a Doha Fejlesztési Agendában (*Doha Development Agenda*), gyökerei mindössze a hat évvel ezelőtt tartott skóciai G8-as csúcstalálkozóig nyúlnak vissza (Hoekman–Wilson 2010), majd a 2005 végén megrendezett Hongkongi Miniszteri Konferencia záródokumentumában jelenik meg. Életre hívásának oka elsősorban a fejlődő országok világkereskedelemben elfoglalt kedvezőtlen gazdasági helyzete, ami többek között az Uruguayi Fordulón vállalt kötelezettségek, a folyamatosan csökkenő vámok, a kereskedelmi preferenciák „elértelenedése” következtében alakult ki (Evenett 2008; Laird 2007; Page 2007).³⁷

Már több évtizede nyilvánvaló, hogy a fejlődő országok többsége képtelen alkalmazkodni az új nemzetközi kereskedelmi körülményekhez (lásd korábban a 2.2. táblázat adatait), így számukra valamilyen megoldást kellett találni: az Aid for Trade 2005-ös megjelenése után fél évvel sikerült a program céljait és az általa lefedett területeket meghatározni (Gamberoni–Newfarmer 2009; WTO 2005, 2006). A hivatalos dokumentumok alapján az Aid for Trade kezdeményezés három célja határozható meg (WTO 2006): (i) a fejlődő, de különösen a legkevésbé fejlett országok exportnövekedésének elérése; továbbá (ii) ezen országok bekapcsolása a multilaterális kereskedelmi rendszerbe; ezáltal (iii) ők is élvezhessék a liberalizáció előnyeit.

A célok megvalósulása érdekében hat területre lehet támogatást kapni az AFT-programon keresztül (WTO 2006). Ezek hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a kereskedelem előtt álló külső korlátozások (vámok és egyéb kereskedelempolitikai eszközök) mellett a belső akadályok is elháruljanak a nemzetközi kereskedelemben való aktív részvétel előtt (Gamberoni–Newfarmer 2009). A hat terület a következő:

1. *Kereskedelempolitika és szabályozás.* A kereskedelmi tárgyalásokon résztvevők képzését, vitás ügyekben a hatékony részvételre való felkészítését foglalja magában. Továbbá intézményi és technikai támogatás biztosítja,

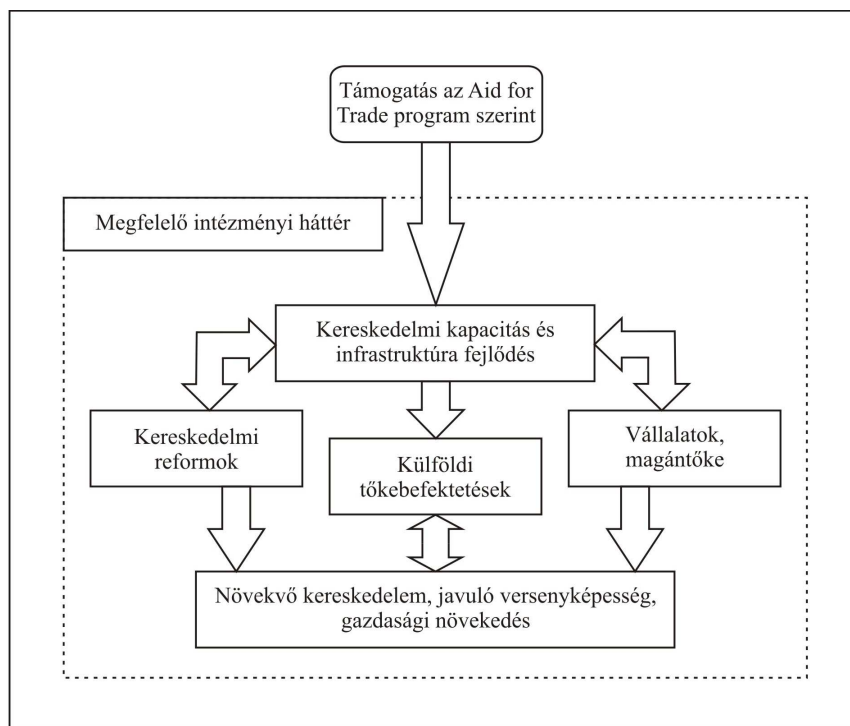
³⁶ Deardorff és Stern (2009) kritikusan felhívják arra a figyelmet, hogy a fejlesztés kifejezés félrevezető lehet, hiszen a fejlődés – az ő értelmezésük szerint – azt jelenti, hogy tovább csökkennek a nemzetközi kereskedelem előtt álló akadályok, azaz további kereskedelmi liberalizációra kerül sor.

³⁷ A könyvnek nem tárgya az Aid for Trade kialakulása mögött meghúzódó tényezők részletes vizsgálata, ezeket részletesen lásd Evenett (2008); Hoekman és Wilson (2010); Laird (2007); Page (2007), valamint Udvari (2009a) tanulmányában.

- hogya a multilaterális kereskedelmi egyezményeket, kötelezettségvállalásokat nemzeti keretek között is végre tuják hajtani.
2. *Kereskedelemfejlesztés*, ami a beruházás-ösztönzést, a szolgáltatások kereskedelméhez szükséges intézmények támogatását, az üzleti szolgáltatásokat és intézményeket, az e-kereskedelmet, valamint a piacelemzést és -fejlesztést fedi le.
 3. *Kereskedelemmel összefüggő infrastruktúra*, melynek során lehetőség nyílik a fizikai infrastruktúra (úthálózat, kikötők, telekommunikáció, energia-hálózat) fejlesztésére.
 4. *Termelési kapacitás kiépítése*, ami a gazdasági szektorok megerősítésére ad lehetőséget az üzleti környezet, a banki szolgáltatások, a pénzügyi intézmények, valamint a turizmus fejlesztése által.
 5. *Kereskedelemmel összefüggő alkalmazkodási támogatás*. Lényegében költségvetési támogatás, melynek célja a kereskedelem liberalizálásából eredő költségek fedezése (a csökkenő kedvezmények és a csökkenő vámok következményének ellensúlyozása), valamint a kereskedelmi reformok végrehajtása.
 6. *Egyéb kereskedelemmel kapcsolatos igények*, mely lehetőséget biztosít arra, hogy minden nemzetközi kereskedelemhez kötődő kezdeményezésre támogatást nyújtsanak.

Ezek a beavatkozási területek a fizikai és a humán infrastruktúra fejlesztésére is hangsúlyt helyeznek, és a fejlődő országokban lévő **kínálatoldali kapacitás fejlesztése** az elsődleges cél (Hallaert–Munro 2009), ami végül a kereskedelem és az üzleti környezet fejlődéséhez vezet. Ezek a tényezők pedig – ahogyan Freund és Bolaky (2008), valamint Dreger és Herzer (2011) tanulmánya is rámutatnak – a kereskedelem pozitív hatásainak megjelenése érdekében fontos tényezők. Ezek teljesülése révén pedig nem kizárólag a nemzetközi kereskedelemben való szerepvállalásuk javul, hanem az ország a külföldi tőke számára is vonzóvá válhat, valamint gazdasági növekedést érhet el. Végeredményben pedig a szegénység is csökken (2.2. ábra). Az előzőek alapján egyértelmű, hogy mindez megfelelő intézményi környezetben valósulhat meg.

2.2. ábra Az Aid for Trade működési mechanizmusa



Forrás: saját szerkesztés Udvari (2009b, 75. o.) alapján

Magának az Aid for Trade-nek a létrehozását két oldalról szükséges megközeleltíteni: az előnyöket és a hátrányokat is figyelembe kell venni, ami mind a fejlődő országokat, mind a nemzetközi közösséget érinti (2.6. táblázat). Pozitívum, hogy a nemzetközi közösség felismerte, hogy a fejlődő országok nemzetközi kereskedelemben való megjelenése érdekében tenniük kell valamit. Továbbá a fejlődő országok kérték a program létrehozását, így nyilvánvaló, hogy nem elzárkózni akarnak a további liberalizációtól, mindössze olyan támogatást szeretnének, melyekkel kereskedelmi lehetőségeiket javíthatják. Azaz az Aid for Trade létrehozása ebből a szempontból mind a fejlett, mind a fejlődő országok számára kedvező. Mindemellett fontos tényező – mindkét fél szempontjából – az is, hogy a WTO mindebben szerepet vállal, hiszen a szervezetnek számos fejlődő ország a tagja, illetve a WTO egyezményei (is) hozzájárultak a kedvezőtlen helyzet kialakulásához. A WTO részvételével pedig a multilaterális szintű megoldás esélye nagyobb. Továbbá az Aid for Trade célzottan a kínálatoldali kapacitások fejlesztésére törekszik, ezzel pedig azokat a tényezőket javítja, melyek hosszú távú lehetőségeket biztosítanak a fejlődő országok számára, és nem ad hoc jellegű beavatkozások.

2.6. táblázat Az Aid for Trade létrejöttének erősségei, kritikái

Erősség	Kritika
A probléma nemzetközi szintű felismerése	WTO szerepe nem ismert
Fejlődő országok kérték a létrehozását	AfT nem a kereskedelmi liberalizációról szól, így nem illik a WTO tevékenységébe
Multilaterális szintű megoldás	Pénzügyi támogatás – legkevésbé fejlett országok támogatása kétséges
Kínálatoldali kapacitás fejlesztése	Forrásbővítés vagy –átcsoportosítás? Jogosultsági kör, stratégia
	Hiányzó statisztika – megfelelő értékelés?

Forrás: saját szerkesztés Udvari (2009a) alapján

Ezek mellett azonban számos olyan tényező emelhető ki, ami homályossá teszi az Aid for Trade létét, ezáltal pedig kedvezőtlen hatással lehet mind a fejlődő, mind a fejlett országokra. Az Aid for Trade negatív oldalát illetően ki kell emelni, hogy a WTO szerepe nem ismert pontosan ezen kezdeményezést illetően: mekkora szerepet játszik a koordinálásban és a fejlesztésben? Továbbá az Aid for Trade nem a WTO feladatkörébe tartozó kereskedelmi liberalizációról szól, így nem is illik bele a WTO tevékenységébe, így miért a WTO foglalkozik ezzel? Mindemellett megemlíthető az Aid for Trade pénzügyi jellege és a pénzügyi támogatásokhoz kötődő összes kétség, amit a 2.1. fejezet is ismertetett. Ugyan pénzügyi támogatásról van szó, viszont nem egyértelmű, hogy forrásbővítésről, vagy szimplán a források átcsoportosításáról lehet beszélni. További hátrány, hogy mögötte nem húzódik meg stratégiai dimenzió, mellyel a hatékonysága növelhető lenne (Huchet-Bourdon et al. 2009). Emellett nem ismert a jogosultak köre sem: minden fejlődő ország részesülhet ilyen jellegű támogatásban, vagy csak a bizonyos szint alatti kereskedelmi tevékenységgel rendelkező ország, azaz Kína mint fejlődő de jelentős exportőr ország szintén részesülhet támogatásban a programból? Az OECD adatbázisa, valamint a legújabb globális Aid for Trade-jelentés (OECD–WTO 2011) szerint igen, Kína is részesül Aid for Trade-nek minősülő támogatásban. Ez pedig jelentős ellentmondásnak tűnik.

Az Aid for Trade létével kapcsolatos további kritika az, hogy összesített, egységesen mért adatok, statisztikák nem érhetőek el az Aid for Trade-re vonatkozóan. Hogyan lehet így mérni és elemezni a hatékonyságát? Bearce és szerzőtársai (2010) által megfogalmazottak teljesen megfelelnek azoknak a tapasztalatoknak, melyekkel saját kutatásom során találkoztam: egyértelmű Aid for Trade-adatok nem érhetőek el a leggyakrabban használt OECD-adatbázisban, csak az egyes szektorokra juttatott támogatások összegeként lehet meghatározni annak nagyságát. Viszont ennek komoly hátránya, hogy olyan segélyezési adatok is belekerülnek, amelyeket elsődlege-

sen nem kereskedelemfejlesztési céllal nyújtottak a donorok. Azonban jobb megoldás egyelőre nincs, így számos kutatás a szektorok szerinti összegzés alapján von le következtetést.³⁸

Az Aid for Trade területeit áttekintve kétségtelenül elfogadható, hogy az AfT pénzügyi és egyben technikai segílyt is jelent (Hoekman–Wilson 2010), azonban a pénzügyi oldala erősebbnek tűnik. Ennek következtében pedig az AfT hatékonysága kétségeket ébreszthet, hiszen a 2.1. fejezetben is érintettük a nemzetközi segélyezés problémáit. Emellett pedig a pénzügyi segélyek és a gazdasági növekedés közötti kapcsolat sem egyértelmű: a kereskedelmi nyitottság hatásaihoz hasonlóan empirikus úton igazolták mind a pozitív, mind pedig a negatív kapcsolatot a segélyek és a gazdasági növekedés között (Cali–te Velde 2011; Doucouliagos–Paldam 2007; Hoekman–Wilson 2010). Mivel a segélyek hatásai nem egyértelműek, ezért az AfT-t illetően is óvatosan kell fogalmazni.

2.3.3. Az Aid for Trade lehetséges kereskedelmi hatásai

Az AfT-re kiemelt szükség van a jelenlegi válságos időben, hiszen **a nemzetközi kereskedelem révén a fejlődő országok is kilábalhatnának a gazdasági visszaesésből**, ugyanis az Aid for Trade a gazdasági diverzifikációt is erősítené, valamint a termelékenységet is javítaná ezekben az országokban (Hoekman–Wilson 2010). Mivel az AfT célzott támogatásként a kereskedelmi kapacitás fejlesztését segíti elő, így – a szerzők szerint – a segélyezés negatív hatásai (mint például a holland kór) elkerülhetővé válnak.

Az általános segélyezés és a kereskedelem közötti kapcsolatot illetően vegyes eredmények jelennek meg, viszont az Aid for Trade-központú vizsgálatok végkövetkeztetései már sokkal egységesebbek. A nemzetközi szakirodalomban található elemzések két oldalról közelítik meg az AfT lehetséges hatásainak vizsgálatát: a kereskedelmi költségekre gyakorolt hatása mellett vizsgálják az exportvolumen változását is. Az eddigi – és kutatásom során fellelt – empirikus vizsgálatok szinte minden esetben pozitív eredménnyel zárultak (2.7. táblázat). Hangsúlyozandó azonban, hogy ezek a vizsgálatok többnyire a teljes Aid for Trade támogatást vették számba donortól függetlenül. Ugyan a táblázatban szereplő tanulmányok között található egy vegyes eredménnyel záruló elemzés (Udvari 2011b), ezt azonban nem tekinthető az előzőekben leírtakkal ellentétesnek. Ennek oka, hogy a tanulmányban szereplő statisztikai elemzés során azt vizsgáltam, hogy a legkevésbé fejlett országok számítanak-e az Aid for Trade-támogatások elsődleges recipienseinek.

³⁸ Az adathiányosság problémájára a 4.5. fejezetben még visszatérek az Aid for Trade hatásainak empirikus elemzésekor.

2.7. táblázat Az Aid for Trade megítélése a vonatkozó elemzésekben

Tanulmány	Vizsgálat tárgya (donor)	Eredmény
Helble et al. (2009)	Export (általános)	++
Huchot-Bourdon et al. (2009)	Fejlődő országok tipizálása	n.a.
Bearce et al. (2010)	Export (USA)	++
Moreira (2010)	Export (általános)	++
Naito (2010)	Költségek (általános)	++
Vijil és Wagner (2010)	Export (általános)	++
Cali és te Velde (2011)	Kereskedelmi költségek, export (általános)	++
Pettersson és Johansson (2011)	Export (általános)	+
Udvari (2011b)	Legkevésbé fejlett országok (általános)	+/-

Megjegyzés: ++: egyértelműen pozitív végeredmény, +: pozitív, de nem jelentős hatás, +/-: vegyes végeredmény; n.a.: nem hatásvizsgálat volt a tanulmány célja.

Forrás: saját szerkesztés

Az áttekintett kutatások közül Cali és te Velde (2011) adnak átfogó elemzést a program lehetséges következményeként fellépő exportvolumen változásáról: 130 fejlődő országra vonatkozóan vizsgálták a kereskedelmi költségek alakulását a 2005-2009-es periódusban, illetve az exportváltozást 100 fejlődő ország bevonásával 2002 és 2007 között. Ökonometriai modellek alkalmazásával kimutatták, hogy az AfT a kereskedelmi költségek csökkenéséhez vezet, valamint **a gazdasági infrastruktúra fejlesztésére fordított összegek hozzájárulnak az export növekedéséhez**. Ezzel szemben a termelő kapacitás fejlesztése nem jelent szignifikáns hatást az export bővülésére. Ehhez hasonló eredményre jutott Pettersson és Johansson (2011) is: szerintük is **a kereskedelmi infrastruktúra fejlesztésére** érkező támogatásoknak van a legnagyobb hatása, azonban az Aid for Trade-nek összességében nem tulajdonítanak olyan nagy jelentőséget. Velük ellentétben Helble és szerzőtársai (2009) már **a kereskedelempolitika** területére érkező támogatások hatásait is szignifikánsnak találták: elemzésük eredményei szerint a kereskedelempolitika területére érkező támogatások egyszázalékos növekedése (ami nagyjából 11,7 millió dollárnak felel meg) 818 millió dolláros kereskedelmi bővülést eredményez világszinten.

Vijil és Wagner (2010) szintén az AfT exportbővülésre gyakorolt hatását elemezte, viszont ők az infrastruktúra oldaláról közelítették meg a kérdést. Eredményeik szerint **a kereskedelmi infrastruktúra fejlesztésére nyújtott támogatás** 10 százalékos bővülése 1,22 százalékkal **növeli a fogadó ország exportját**. Mindez a partnerországok közötti vám- és nem vámjellegű akadály 2,3 százalékos csökkenésével egyenlő. Így a szerzők úgy vélik, hogy az AfT egyértelműen pozitív hatással bír a fogadó ország exportjára nézve. Az eddigiektől némileg eltér Bearce és szerzőtársai (2010) munkája, hiszen ők konkrét donor, mégpedig az Amerikai Egyesült Ál-

lamok AfT-tevékenységét elemezték az 1999–2008 közötti időszakban, vizsgálatuk középpontjában a fogadó országok exportjának bővülése áll. Eredményeik szerint a teljes AfT egydolláros emelkedése két évvel később 65 dolláros exportbővülést eredményez a fogadó országban, viszont **a hatás a rászoruló (szegényebb, szárazfölddel elzárt) országokban nagyobb lehet.** Figyelemre méltó azonban a szerzők által elemzett időszak: ennek alapján arra lehet következtetni, hogy az Aid for Trade lényegében a korábbi segélyezési gyakorlat követése, mindössze „új nevet adtak” az erre a területre irányuló fejlesztési támogatásoknak!

Mindezek mellett az AfT és a kereskedelmi költségek, illetve a gazdasági növekedés alakulása közötti kapcsolat vizsgálata jelenik meg Naito (2010) elemzésében. A tanulmány eredményei szerint az AfT hatására a **szállítási költségek csökkennek**, viszont a globális gazdasági növekedés – a donorországok csökkenő potenciálja miatt – nem minden esetben bizonyított. Moreira (2010) karibi országokra vonatkozó vizsgálatai alapján ezen országok nemzetközi kereskedelmi részvétele a rossz infrastruktúra, valamint a kedvezőtlen intézményi háttér miatt annyira alacsony szintű. A szerző eredményei szerint az AfT, ha jól célzott a felhasználása, hasznos lesz a régió országai számára a hosszú távú növekedési lehetőségeire. Azonban a szerző azt is megjegyzi, hogy kiegészítő reformokra (például munkapiaci rugalmasság fejlesztése, jobb kormányzás, hatékonyabb szabályozási környezet) van szükség a kereskedelmi reformok végrehajtása előtt. Azaz itt is megjelenik az intézményi háttér fontossága.

Ahogy az már korábban kiemeltém, az Aid for Trade célkitűzései alapján a legkevésbé fejlett országok az elsődleges célcsoportja ezen segélyeknek. Ennek ellenére empirikus vizsgálatok azt mutatják, hogy összességében ez nem valósul meg (Udvari 2011b). 79 ország vizsgálata alapján **egyes legkevésbé fejlett országok valóban kiemelkednek** a kapott támogatás tekintetében, azonban hasonló számú olyan elmaradott ország is van, melyek teljesen másképp viselkednek, és nem igazán preferálják őket a donorkok. Mindez pedig arra utal, hogy bár vannak hangzatos célkitűzések, mégis **a segélyek pénzügyi jellege, valamint a donorkok különböző (politikai-gazdasági) érdeke sokszor nagyobb szerepet játszanak** az AfT-segélyek szétosztásában. Például Irak és Afganisztán is a jelentős recipiensek között található, illetve a legkevésbé fejlett országok esetében a szabadság indexe (Freedom House indikátora) és a támogatások nagysága között statisztikailag szignifikáns kapcsolat található, mely szerint a magasabb szabadsági fokkal rendelkező ország magasabb támogatáshoz jut. A donorérdekek pedig jelentősen befolyásolják az AfT elosztását, ezt támasztja alá Schuszter és Uhrin (2012) tanulmánya is. A szerzők az USA segélypolitikáját elemezték, és arra jutottak, hogy sem az AfT, sem pedig a hivatalos fejlesztési támogatás esetén nem a szükségszerűség, sokkal inkább saját gazdasági-stratégiai érdeke motiválja az USA segélyeinek nagyságát. Ezek az érdekek pedig alááshatják az AfT (és úgy általában a segélyezés) hatékonyságát.

Az előzőekben bemutatott kutatásokhoz képest Huchot-Bourdon és szerzőtársai (2009) teljesen más megközelítésben dolgoztak, nem a hatások elemzése volt a

céljuk. A szerzők ugyan a kereskedelem, FDI és fejlődés közötti kapcsolatot vizsgálták, és elemzésükben **a fejlődő országok tipizálását** végezték el az Aid for Trade vonatkozásában, mellyel céljuk egyrészt az volt, hogy a fejlődő országok eltérő igényeire mutassanak rá, másrészt pedig az, hogy a fogadó országok prioritásait (szektorális igényeit) meghatározzák, ezzel is segítve a donorok döntését a segélyallokáció során. Az Európai Uniót mint donort elemző empirikus vizsgálatom tekintetében fontos eredmény, hogy **a kereskedelemmel kapcsolatos igények Nyugat- és Kelet-Afrikában jelentősek, különösen az infrastruktúra fejlesztését illetően**. Továbbá a szerzők arra is felhívják a figyelmet, hogy a kereskedelmi liberalizáció önmagában nem fogja javítani az FDI földrajzi eloszlását, hiszen ahhoz sok más tényezőnek kell meglennie úgy, mint politikai stabilitás, üzleti környezet, fizikai infrastruktúra, intézmény, humán tőke. Mindezzel pedig e szerzők is az intézményi háttér minőségét emelik ki.

2.4. A fejezet összegző megállapításai

A könyv ezen fejezete alapján több tanulság is levonható. Ugyan a kutatók körében még ma is jelentős vita van a nemzetközi kereskedelemben való részvétel, az exportbővülés lehetséges hatásait, következményeit, a segélyek és a kereskedelem közötti kapcsolatot, az Aid for Trade egyes részterületeinek kereskedelebővítő hatásait illetően, a nemzetközi szervezetek számos hivatalos dokumentumban nyíltan megfogalmazzák azt, hogy a nemzetközi kereskedelemben való részvétel a gazdasági fejlődéshez járulhat hozzá (a gazdasági növekedés mellett). A nemzetközi szervezetek hivatalos dokumentumai alapján szegénység csökkenése is az eredmények között szerepel, azonban ezt a későbbiekben mellőzöm. Viszont az empirikus kutatások alapján e folyamatban az intézményi fejlettségnek kiemelkedő szerepe van.

Mindemellett az is bebizonyosodott a hazai és nemzetközi szakirodalom széles körű áttekintése során, hogy az Európai Unió mint a világ legnagyobb donorának és kereskedelmi preferenciákat nyújtó gazdaságának vizsgálata nincs a középpontban. Így a következőkben az előzőekben levont tanulságok alapján az Európai Unió fejlesztéspolitikájának eredményeit értékelem.

3. Az Európai Unió fejlesztéspolitikája az ezredfordulói

Az Európai Unió fejlesztéspolitikája részeként már évtizedek óta biztosít kereskedelmi kedvezményeket a fejlődő országoknak. A pénzügyi támogatások nagyságát tekintve pedig az EU a világ legnagyobb donora: 2010-ben az EU 53,8 milliárd euró támogatást nyújtott, ami a világ teljes fejlesztési támogatásának több mint fele (EC 2011d). Bár nem tartozik az EU elsődleges céljai közé, mégis kiemelt figyelmet fordít a fejlődő országokkal ápolat kapcsolatra. A Maastrichti Szerződés óta pedig a fejlesztési együttműködés közösségi politikaként jelenik meg. A legszorosabb és legátfogóbb gazdasági kapcsolata az afrikai, karibi és csendes-óceáni (African, Caribbean, Pacific – ACP³⁹) országokkal alakult ki, így vizsgálódásom középpontjában ezek az országok szerepelnek.

Az EU-s fejlesztéspolitika iránya a könyv témája szempontjából két időszakra osztható: az ezredforduló előtti és az azt követő időszakra. Az ezredforduló előtt a viszonyosság nélküli kereskedelmi kedvezmények játszották a legnagyobb szerepet az ACP-országokkal kialakult kapcsolatban, míg az ezredforduló után ez megváltozott a Kereskedelmi Világszervezet döntései és kötelezettségei, valamint a nemzetközi közösség nyomása miatt. Továbbá, az ezredforduló után jelent meg az Aid for Trade, mellyel az EU akár javíthatja is a fejlesztési tevékenységét. Ezek miatt indokolt, hogy az Európai Unió fejlesztéspolitikáját ennek alapján két időszakra osszuk. A könyv ezen fejezete így az ezredforduló előtti időszakot tekinti át, elsőként az EU-s fejlesztéspolitika sajátosságaira kitérve, majd a Loméi Egyezmények hatásmechanizmusait részletezi, végül az első empirikus vizsgálat eredményei láthatók. A fejezet végén az eredmények mögött meghúzódó, leglátványosabb tényezőket tárom fel.

3.1. Az EU fejlesztéspolitikájának sajátosságai

Az Európai Unió ugyan a külső kapcsolatokra és a fejlesztésre is kiemelt figyelmet fordít, az európai fejlesztéspolitika kutatása mégis háttérbe szorul (Arts és Dickson 2004). Bár az Európai Unió és annak jogelődjei széles kapcsolat kiépítésére törek-szenek a fejlődő országokkal⁴⁰, a fejlesztéspolitika explicit módon csak az 1992-es Maastrichti Szerződésben jelent meg (Kiss 2007a; Migliorisi et al. 2003) – *fejlesztési együttműködés* cím alatt. A szerződés hármas célt fogalmazott meg a fejlődő országokat érintő tevékenységével kapcsolatban (EC 2006a): (i) fenntartható gazdasági és társadalmi fejlődés, (ii) fokozatos világgazdasági reintegráció és (iii) szegénység elleni küzdelem. A 2009 decemberében hatályba lépett módosító Lisszaboni Szerződésben viszont ezek közül már csak **a szegénység csökkentése és felszámol-**

³⁹ Szokás AKCS-államoknak is rövidíteni, a könyvben viszont inkább az eredeti (talán elterjedtebb) ACP mozaikszót használom.

⁴⁰ A könyvben nem térek ki az EU-s fejlesztéspolitika fejlődésére, kizárólag a megértéshez szükséges mértékben ismertetek néhány tény. A kialakulás részletes bemutatása megtalálható például Dezséri (2003) tanulmányában.

lása szerepel célként (EC 2008c). Fontos hangsúlyozni, hogy a Lisszaboni Szerződés mindössze kiegészítő jelleget szán a közösségi fejlesztéspolitikának, így **az EU fejlesztéspolitikája a közösségi és a tagállami fejlesztési tevékenységek együtteseként értelmezhető**: a segélyek háromnegyede származik a tagállamoktól, míg egynegyede közösségi szintű támogatás (Montes–Migliorisi 2004; Morgera–Durán 2004; Paragi et al. 2007). Lényegében ennek az egyesítésnek köszönhető, hogy az Európai Unió ma a világ legnagyobb segélynyújtója.

Az Európai Unió átfogó látáskörét (horizontális szemléletét) mutatja, hogy fejlesztéspolitikájának a hatékony segélyezés érdekében meg kell felelnie a 3K (3C) elvének, mely elvek a Maastrichti Szerződésben is megjelentek (Lightfoot 2010; O’Neill 2005; Szent-Iványi 2009b):

- **koherencia** (coherence), azaz annak biztosítása, hogy a tagállamok által folytatott más politikák nincsenek ellentétben a fejlesztéspolitika céljaival;
- **komplementaritás** (complementary), azaz az EU és a tagországok egymás tevékenységeit kiegészítik, közöttük munkamegosztás van; illetve
- **koordináció** (coordination), mely alapján az EU és a tagországok közötti konzultáció és információcsere biztosított.

Ezekon kívül Horváth (2005) még két fontos elvet említ meg. Egyrészt a **politikai feltétel elve** szerint a fejlesztéspolitika kedvezményezettjének demokratikus politikai berendezkedéssel kell rendelkeznie. A **földrajzi súlyozás elve** a nevével ellentétben nem a földrajzi adottságokat tekinti prioritásnak, hanem a legelmaradottabb országoknak prioritást kell élvezniük a fejlesztéspolitika kedvezményezettjének megállapítása során. Ha hozzátesszük, hogy a legkevésbé fejlett országok többsége Afrikában található, így érthető a megfogalmazás.

A Lisszaboni Szerződés 210. cikke fogalmazza meg a komplementaritás elvét (EC 2008c, 115. o.): *„Tevékenységeik egymást kiegészítő jellegének és eredményességének előmozdítása érdekében az Unió és a tagállamok – nemzetközi szervezetek és nemzetközi konferenciák keretében is – összehangolják a fejlesztési együttműködésre irányuló politikáikat, és konzultálnak egymással segélyprogramjaikról. Együttesen is felléphetnek. A tagállamok szükség szerint hozzájárulnak az uniós segélyprogramok végrehajtásához.”* A harmonizáció felé haladást igazolja az is, hogy közösségi szinten, általánosan határoznak meg célszámokat arra vonatkozóan, hogy a tagországoknak bruttó nemzeti jövedelmük hány százalékát kell segélyezésre fordítani. A 2002-es, a fejlesztés finanszírozásáról szóló Monterrey konferencia után az EU az alábbi kötelezettségvállalásokat tette a Millenniumi Fejlesztési Célok megvalósítása érdekében (EC 2005a; Lightfoot 2008; UN 2008):

- A közösség összességében 2010-re a közösségi GNI 0,56 százalékát fordítja majd segélyezésre, ami 2015-re 0,7 százalékra növekszik a nemzetközi elvárásoknak megfelelően.
- A 2002 után csatlakozott államoknak GNI-arányosan 0,17 százalék a cél 2010-re, és 0,33 százalék 2015-re.

- Azon régi tagállamok, melyek nem érik el a segélyezést illetően a GNI 0,51 százalékát, 2010-ig erre a szintre, 2015-ig pedig 0,7 százalékra növelik.⁴¹

Bár időközben komoly pénzügyi és gazdasági válság alakult ki az Európai Unióban is, az EU 2009-ben megerősítette, hogy tartja magát ezekhez a célszámokhoz (EC 2009a), azonban az új tagállamokat illetően egyenként (lásd például Kiss 2007b), illetve összességében is kérdéses (irreleváns) a célszámok teljesítése (Lightfoot 2008). Ezek a törekvések viszont lehetővé teszik, hogy a tagállami fejlesztéspolitikákat is figyelembe vegyem az EU tevékenységének elemzése során.

Az Európai Unió fejlesztéspolitikájának eszközzrendszere sokszínű, ami annak is betudható, hogy a fejlődő országokkal kialakított kapcsolatrendszer az Európai Unió mélyülésével beépült más szakpolitikákba is, köztük a kereskedelempolitikába (Kiss 2007a). Ennek következtében a lefektetett célokkal tulajdonképpen összhangban van, viszont más ország, gazdaság fejlesztési tevékenységéhez viszonyítva az **EU fejlesztéspolitikája rendkívül egyedi képet mutat**. Egyedi, mert fejlesztési tevékenysége a legtöbb nemzetközi szervezettel, donorországgal ellentétben nem kizárólag **pénzügyi támogatásokra** (segélyek, kedvezményes hitelek, adósságelengedés) épül, hanem különböző mértékű – szerződésben rögzített – **kereskedelmi preferenciákat** is biztosít a legtöbb fejlődő országnak (3.1. táblázat), ezzel pedig a közösségi kereskedelempolitikának kiemelt hatása van a közösségi fejlesztéspolitika alakulására.⁴²

3.1. táblázat Az EU fejlesztéspolitikájának eszközzrendszere

Pénzügyi eszközök	Kereskedelempolitikai eszközök
Költségvetési forrás	Autonóm kereskedelmi preferenciák (GSP, GSP+)
Kedvezményes hitelek (Európai Beruházási Bank)	Szerződéses kereskedelmi preferenciák (bilaterális, multilaterális)
Európai Fejlesztési Alap támogatásai	Gazdasági Partnerségi Egyezmények (EPA)
Gazdaságstabilizációs segélyek (Stabex, Sysmin)	Fegyverek kivételével mindent (EBA) Dohai Fejlesztési Forduló ⁴³
Aid for Trade kezdeményezés	

Forrás: saját szerkesztés Dezséri (2003), Horváth (2005) és Udvari (2010c) alapján

⁴¹ Az OECD adatai alapján a 0,7 százalékos határértéket mindössze Svédország, Luxemburg és Dánia, valamint a nem EU-tag Norvégia teljesítik jelenleg. Magyarország 0,09 százalékos aránnyal rendelkezik (OECD CRS 2011).

⁴² Fontos megjegyezni azt, hogy más fejlett országok, mint például az USA, szintén kötöttek kedvezményes megállapodásokat Fekete-Afrika országaival. Ezek a könyv célja szempontjából nem relevánsak, de lásd részletesen például Phelps et al. (2009) tanulmányát, vagy Elliott (2011) kritikáját az USA szerepéről.

⁴³ Az EU-nak kiemelkedő szerepe van abban, hogy a Dohai Forduló központi eleme a *fejlesztés* is (EC 2005b).

Ami pedig a kereskedelempolitikai eszközöket illeti: a kereskedelmi preferenciák már régóta jelen vannak az EU külső tevékenységében (Dezséri 2003; Faber–Orbie 2008; Horváth 2005), azonban ez az elmúlt fél évszázadban a külső környezet változásának, a nemzetközi közösség nyomásának hatására jelentős változásokon ment keresztül (Faber és Orbie 2008). Ennek ellenére ma már **az EU is nyíltan elismeri, hogy a kereskedelmi preferenciákat is a fejlesztési tevékenysége részének tekinti**⁴⁴ (EC 2006b, 2008a).

Viszont – saját gazdasági érdekeit is figyelembe véve – az EU különböző szintű kereskedelmi preferenciákat biztosít a fejlődő országoknak. Ennek alapján meghatározható az ún. preferencia-piramis (3.1. ábra), melynek tetején az **ACP-országok** állnak, ugyanis ezek az államok kapják a legnagyobb és legtöbb biztonságot nyújtó kedvezményeket és pénzügyi támogatásokat (Babarinde–Faber 2004; Balázs 2002; Persson–Wilhelmsson 2006), azaz ezek az országok tekinthetők **az EU fejlesztéspolitikájának legfőbb kedvezményezettjeinek**. Az EU-ACP-kapcsolatok multilaterális szerződésekre épülnek (úgy, mint a Loméi Egyezmények, illetve a Cotonou-i Partnerségi Egyezmény), ami a szerződés jellege miatt biztonságot nyújt a szerződő feleknek, emellett pedig az egyezmények által biztosított preferenciák a termékek széles skáláját lefedik, és csak néhány kivétel található (Persson–Wilhelmsson 2006). Ma 79 ország tartozik az ACP-országok csoportjába (ACPSec 2011), közülük 48 az afrikai kontinensen található. Mindez előrejelzi azt, hogy az ACP-országokat nem szabad homogén csoportnak tekinteni, hiszen már maguk az afrikai országok is heterogének (lásd Collier et al. (1997) tanulmányát is).

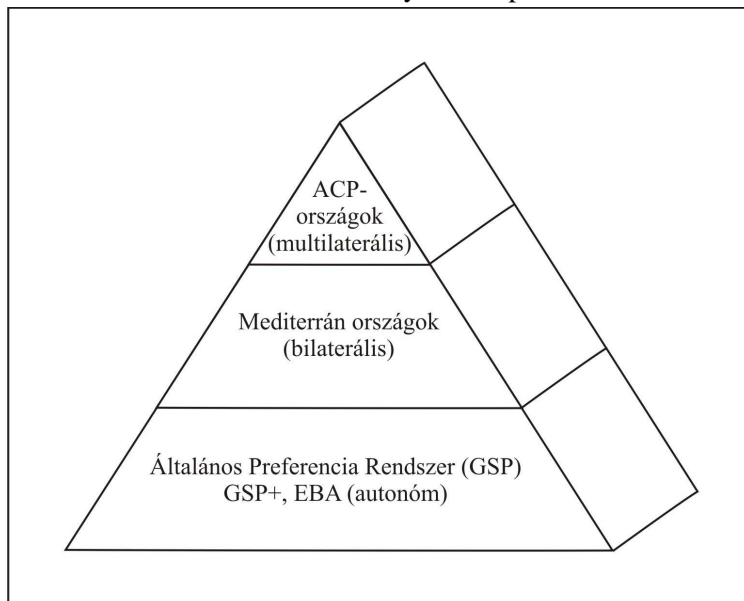
A piramis középső szintjén a **mediterrán országok** állnak. Ezek az országok az ACP-országokhoz hasonló kedvezményeket élvezhetnek, viszont velük az EU többnyire bilaterális szerződéseket kötött, valamint sokkal több kivétel és szigorúbb szabályozás jelenik meg ezen országokra vonatkozóan, mint az ACP-országok esetében (Persson–Wilhelmsson 2006). Napjainkban 16 ország említhető meg a mediterrán országok között, melyekkel az unió az Euro-Mediterrán Partnerséget 2008-ban újraindította (EC 2011c).

A piramis legalján azok az országok találhatóak, melyek kizárólag a **GSP-rendszeren** belül részesülnek kedvezményben. A GSP tekinthető a legrégebbi eszköznek a kereskedelmi preferenciák között: az Európai Közösség már 1971-ben kialakította GSP-rendszerét, és a latin-amerikai és ázsiai országok számára ez jelentős mértékű előnyt jelentett az ipari országokkal szemben (Faber–Orbie 2008; Nilsson 2011). A GSP keretein belül az érzékeny termékek (mezőgazdasági, ruházati áruk) esetében vámcsoökkentések, míg a nem érzékeny termékek esetében vámmentesség van életben (Nilsson 2011). Összességében a GSP nyújtja a legkevesebb kedvezményt a fejlődő országok számára: az EU autonóm módon – rendelettel szabályozva – nyújtja ezen kedvezményeket, ezáltal bármikor visszavonhatja, számos korlátozás van, a származási ország elve meglehetősen szigorú, valamint a rendszeren belül sok a kivétel (Horváth 2005; Nilsson 2011; Persson–Wilhelmsson 2006), ami a másik

⁴⁴ Ezt a könyv következő fejezete részletezi.

két országcsoportnál nem jelent meg. A kedvezmények visszavonása pedig megtörténik abban az esetben, ha az ország súlyosan megsérti valamely munkajogi vagy emberi jogi egyezményt⁴⁵ (Nilsson 2011). Napjainkban az EU a legtöbb fejlődő országnak biztosít valamilyen kedvezményt a GSP alapján: 176 országot⁴⁶ takar és 6200-nál valamivel több terméket érint (Nilsson 2011).

3.1. ábra Kedvezményezettak piramisa



Forrás: saját szerkesztés Persson és Wilhelmsson (2006) alapján

Meg kell említeni, hogy a GSP mellett ma már létezik az ún. **GSP Plus** (GSP+) is, melynek keretein belül az EU további engedményeket, vámmentes piacra lépést biztosít azon **sérülékeny országok** számára, melyek emberi jogokkal, munkajogokkal, környezetvédelemmel és jó kormányzással kapcsolatos nemzetközi egyezményeket írtak alá (EC 2008d, 2011b). Jelenleg 15 ország részesül a GSP+ kedvezményeiből (Nilsson 2011).⁴⁷ Azonban a GSP és a GSP+ rendszerét egyaránt számos kritika éri (például a kedvezményezett országok kereskedelmi szerepe, a GSP+ által adott minimális kedvezmények a GSP-hez képest), melynek következtében 2014-től (a jelenlegi rendelet 2013 végi lejáta után) módosítások várhatók – már a jogosult országok meghatározásában is (Nilsson 2011).

⁴⁵ Ilyen fordult elő például Fehéroroszország, illetve Burma esetében (Nilsson 2011).

⁴⁶ E szám is alátámasztja, hogy pontosan definiálni kell a fejlődő országok körét.

⁴⁷ A jelenlegi GSP-ről szóló rendelet szabályozza az *Everything But Arms* kezdeményezést is, lásd a 4.2. fejezetet.

Ezek alapján az Európai Unió szinte az összes fejlődő országgal ápol kapcsolatot, ami a kereskedelmi preferenciákon keresztül egyértelműen nyomon követhető. Mindebből kifolyólag felmerül az a kérdés, hogy vajon az ACP-országok számára nyújtott (legjelentősebb) kedvezmények mennyiben járultak hozzá ezen országok gazdasági fejlődéséhez, és hogyan változott relatív helyzetük a többi fejlődő országhoz képest, amelyek sokkal kevesebb preferenciában részesültek az Európai Unió részéről. A könyv ezt a vonalat viszi tovább, és az elemzés alapját a Loméi Egyezmények jelentik, hiszen az ACP-országok ennek keretében részesültek szerződéses keretek között kereskedelmi kedvezményben.

3.2. A Loméi Egyezmények hatásmechanizmusa és kereskedelmi eredményei

Az Európai Közösség már évtizedek óta alkalmazza a kereskedelempolitikai eszközöket fejlesztési tevékenysége céljainak elérése érdekében (Faber–Orbie 2008; Horváth 2005), a legnagyobb ilyen jellegű vállalkozásnak talán a **Loméi Egyezmények** tekinthetők, melyek az Európai Unió és az ACP-országok közötti együttműködés alapját jelentik.⁴⁸ 1975 és 2000 között négy Loméi Egyezményt írtak alá, amelyek középpontjában a kereskedelmi preferenciák álltak: **az EU szabad és viszonyosság nélküli piacra lépést biztosított az aláíró ACP-országoknak az európai piacokra** – az EU egyoldalú, öncélú változtatási lehetőségét kizáró – **szerződéses formában** (Abass 2004; Babarinde–Faber 2004; Cosgrove 1994; Whiteman 1998). A 25 évig érvényben lévő egyezmények miatt az egyik leghosszabb ideig fennálló és átfogó rendszer alakult ki az Észak-Dél közötti együttműködésben (Parfitt 1996). A kereskedelmi preferenciák mellett azonban egyéb gazdasági kedvezményekhez is hozzájutottak az ACP-országok (Babarinde 1994; Parfitt 1996):

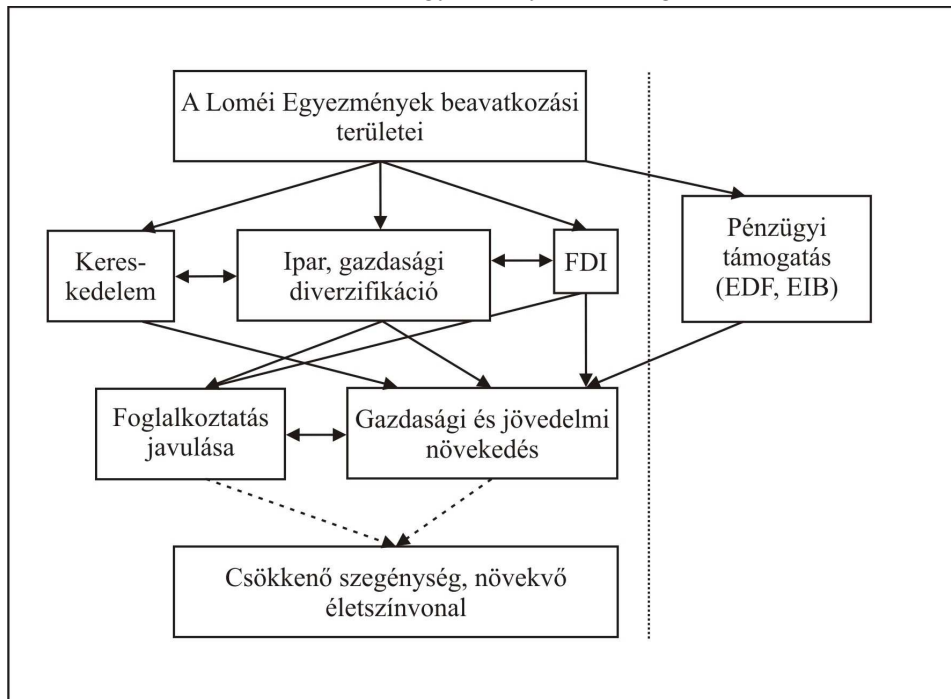
- *Gazdaságstabilizációs rendszerek* (Stabex, Sysmin) felállításán keresztül a mezőgazdasági és bányászati termékek exportjától függő országok csökkenő exportbevételeinek kezelése volt a cél, ami lehetőséget teremtett arra, hogy ne más területekről (infrastruktúra-, oktatásfejlesztés stb.) vonjanak el állami forrásokat (Spaventa 1999).
- *Ipari együttműködés* címén az ACP-országok ipari és technikai fejlődése az elérendő cél, melynek során technológia-transzfer történik az EU és az ACP-országok között, vállalkozói együttműködések alakulnak ki, valamint az ACP-országok ipari termékeinek exportja növekszik.
- *Pénzügyi és technikai együttműködés* területén az ACP-országok gazdasági és társadalmi fejlődését, modernizációját, az ACP-országok közötti együttműködés fejlődését, valamint az ACP-országok gazdasági szerkezetének diverzifikációját határozták meg teljesítendő célként.

⁴⁸ Egyes szerzők (például Hinkle et al. 2005) az ACP-csoport kialakulását a Yaoundé Egyezményekhez kötik, annak ellenére, hogy hivatalosan csak az 1975-ös Georgetowni Egyezmény hívta életre ezt a csoportot, illetve határozta meg, hogy mely országok lehetnek az ACP-csoport tagjai (EC–ACP 1975). Ebben a könyvben e tényből kifolyólag az ACP-országokat illetően kizárólag a Loméi Egyezményeket tárgyalom.

- Tőke szabad áramlásának biztosítása a partnerek között.

E gazdasági beavatkozásoktól és a kereskedelmi lehetőségektől azt remélték, hogy az exportnövekedés és a gazdasági diverzifikáció hozzájárul a gazdasági növekedéshez és fejlődéshez az érintett ACP-országokban (3.2. ábra) (Babarinde 1994; Babarinde–Faber 2004; Kebonang 2007; Spaventa 1999), annak ellenére, hogy e tényezők között nem teljesen egyértelmű a kapcsolat megléte.⁴⁹ Ezeket a folyamatokat pedig a tőkeáramlás és a pénzügyi támogatások is kiegészítik. Meg kell jegyezni, hogy jelen esetben a viszonyosság nélküli kedvezmények azért is jelentősek, mert az afrikai országok legtöbbje az 1960-1980-as évek között importhelyettesítő politikát folytatott, erős kereskedelmi korlátozást biztosító kereskedelempolitikai eszközök alkalmazásával (UNCTAD 2008b).

3.2. ábra A Loméi Egyezmények lehetséges hatásai



Forrás: saját szerkesztés Udvari (2010b, 81. o.) alapján

A kereskedelmi kedvezmények a fentiekén túl azért is jelentősek, mert a vámmentesség az ACP-országok exporttermékeinek több mint 90 százalékát érintette (Babarinde–Faber 2004), viszont kimaradt számos, az EU-s közös agrárpolitika

⁴⁹ Lásd a könyv 2.2.1. fejezetét.

szabályozása alá eső mezőgazdasági termék (Mahler 1994). Ezen kívül már az első Loméi Egyezményt aláíró 46 ACP-ország több mint fele – összesen 29 ország – a kereskedelmi akadályok lebontását célul kitűző **GATT-nak is szerződő fele**. Bár a szabad kereskedelemnek számos előnye van, az 1950-es évek óta (a kisebb-nagyobb mértékben) folyamatosan csökkenő vámok a fejlődő (köztük az ACP-) országokat hátrányosan érintette olyan szempontból, hogy a kedvezőbb feltételek ebben az időszakban elsősorban az ipari termékeket érintették (Somai 1997; Stiglitz 2003), és a fejlődő országok főként a nem ipari termékek kereskedelmére szakosodtak. Emellett több – a fejlődő országok által is exportált – termék (például cipők, kézműves áruk, mezőgazdasági termékek) esetében jelentős, nem vámjellegű korlátozásokat alkalmaztak (Somai 1997). Ebből következően ezek az országok hátrányba kerültek az általuk exportálni képes (mezőgazdasági és félkész-) termékeket érintő protekcionizmus miatt, és számukra kedvezőnek tűnt a piacra lépés lehetősége az európai piacokra a Loméi Egyezmények adta kereteken belül.

Bár a Loméi Egyezményekkel foglalkozó szakirodalom többsége elsősorban a kereskedelem és a kereskedelmi preferenciák szerepét hangsúlyozza az egyezményekkel kapcsolatban, ezeket – véleményem szerint – **nem szabad kizárólag kereskedelmi megállapodásnak tekinteni**. Az egyezmények ugyanis hangsúlyt helyeztek a **gazdasági diverzifikációra** is (lásd 3.2. ábra), és nem az egy termékre szakosodást támogatták. A gazdasági diverzifikáció pedig szintén hozzájárulhat a gazdasági fejlődéshez, annak előzményének tekinthetjük (Zhang 2003). A gazdasági diverzifikáció megvalósításának lehetséges eszköze a beruházásokat, beruházókat vonzó ipari fejlesztés és technológiai együttműködés (Zhang 2003), és ezek szerepelnek a Loméi Egyezményekben is. Mindennek tehát az a végső célja, hogy **az ACP-országok elmaradott áruszerkezete fejlődjön**, és több, versenyképesebbnek számító áruval lépjenek a nemzetközi piacra, így gazdasági kiszolgáltatottságuk csökkenne. Továbbá, a harmadik és negyedik egyezmény a **mezőgazdaság fejlesztését** is hangsúlyozza, szintén a magasabb szintű technológiai eszközök adaptálásával (EC 1986, 1991), annak érdekében, hogy javuljon az ágazat termelékenységé.

A Loméi Egyezmények lehetséges hatásaival kapcsolatban számos tanulmány született, viszont a gazdasági – köztük a kereskedelmi – következmények megítélése vegyes képet mutat. A közös pontnak tulajdonképpen az tekinthető, hogy **a Loméi Egyezmények ugyan nem tekinthetők hatékonynak, viszont nélkülük a helyzet kedvezőtlenebb lenne** (Babarinde–Faber 2004; Persson–Wilhelmsson 2006; Udvari 2010d). E tanulmányok, kutatások gyengesége, hogy elsősorban a kereskedelem alakulására terjedtek ki, illetve gyakoriak voltak az elméleti síkon folytatott fejtegetések, amelyeket kevés, vagy csak leíró statisztikával támasztották alá (például Babarinde–Faber 2004; Bjornskov–Krivonos 2001; Hurt 2003; Nunn–Price 2004). A következőkben az empirikus eredmények bemutatására helyezem a hangsúlyt.

Persson és Wilhelmsson (2006) a kereskedelmi kedvezmények hatásait elemezték a partnerek közötti kereskedelemre vonatkozóan: gravitációs modell segítségével 112, az EU-val több-kevesebb kapcsolattal rendelkező ország esetében vizs-

gálták a kereskedelem alakulását. Eredményeik szerint az ACP-országok, melyek a legnagyobb kedvezményben részesültek az EU-ból, részesedése ugyan csökkent az EU importjából, azonban ez **az eredmény még rosszabb lenne, ha nem lettek volna ezek a kedvezmények.**

A probléma azonban nem csak az, hogy a kereskedelem volumene nem nőtt a partnerek között, hanem az is, hogy nem lett diverzifikált sem, ahogyan erre Curran és szerzőtársai (2008) rámutatnak. Így véleményük szerint **az exportvezérelt növekedés nem mutatja jeleit a fejlődő országokban.** Mindeközben az afrikai országok EU-kiszolgáltatottsága megmaradt, ami lehetőségeiket jelentős mértékben befolyásolja. Hinkle és Schiff (2004) mutatnak rá erre tanulmányukban: **az EU a fekete-afrikai országok legjelentősebb kereskedelmi partnerévé vált, ezáltal pedig szignifikáns hatást gyakorol azok gazdasági fejlődésére.**

A könyv 1.1. fejezetében mutattam be a fejlődő országok heterogenitását, ami felveti azt a kérdést, hogy vajon a Loméi Egyezmények által biztosított kedvezményeknek volt-e valamilyen szerepük a fejlődő országok közötti konvergencia, illetve divergencia alakulásában. 2011-es tanulmányunkban (Gáspár–Udvari 2011) elemeztük a konvergencia-folyamatokat, melynek eredményei, következtései Hinkle és Schiff (2004) megállapításával ellentétes, Curran és szerzőtársai (2008) állításaihoz pedig hasonlóak. 140 fejlődő és tranzíciós ország bevonásával végeztük el a szigma-, béta- és sztochasztikus konvergenciára vonatkozó vizsgálatokat, melyekhez a Loméi Egyezmények beavatkozási területei alapján kiválasztott indikátorok jelentették az alapot. Eredményeink szerint bár abszolút konvergencia nem, klub konvergencia valószínűleg bekövetkezett a vizsgálatban szereplő országok körében, összességében **a Loméi Egyezmények szerepe nem mutatható ki a konvergenciafolyamatokban a vizsgált indikátorok alapján.**

A kutatás során megismert tanulmányokból hiányoltam a kedvezmények, a kereskedelmi beavatkozásnál tágabb értelemben vett intervenciók lehetséges hatásainak átfogóbb elemzését, a mélyebb statisztikai-ökonometriai adatelemzéssel alátámasztott kutatást, mellyel arra kaphattunk volna választ, hogy a nemzetközi kereskedelem, a kereskedelmi preferenciák és a szabad piacra lépés jelentett-e valódi pozitív gazdasági változásokat, amely ennek a könyvnek központi kérdése is. A beavatkozási területek, a hosszú távon (számos ország esetében 25 éven keresztül) biztosított kedvezmények – az előző fejezetben bemutatott dilemmák ismerete ellenére – arra utalnak, hogy ez megfelelő alapot jelentett az aláíró fejlődő országok számára – más fejlődő országokhoz történő – felzárkózásuk megvalósításához.

Ezért úgy gondolom, hogy érdemes a Loméi Egyezmények lehetséges hatásait empirikus úton is elemezni. Az említett hiány pótlása érdekében a gazdasági oldal elemzésére törekszem, melynek során figyelembe veszem a Loméi Egyezmények általános (elméleti) hatásmechanizmusát (lásd 3.2. ábra), melyeket proxy (közelítő) mutatókkal számszerűsítek. Céлом elérésének legjobb módját a Loméi Egyezményeket megelőző és követő időszak összehasonlításában láttam. A vizsgálat során arra kerestem a választ, hogy **az ACP-országok relatív helyzete hogyan változott**

a Loméi Egyezmények előtti időszakhoz képest annak lejárta után más fejlődő országokhoz viszonyítva.

3.3. A Loméi Egyezmények tanulságai

Mivel a négy Loméi Egyezmény alapvetően ugyanazokra a területekre koncentrált, következésképpen a legtöbb ACP-ország a kereskedelmi és egyéb gazdasági kedvezményeket 25 éven keresztül élvezhette, így lehetővé válik az egyezmények ACP-országok gazdaságára gyakorolt hatásának empirikus elemzése. Annak érdekében, hogy a legpontosabb eredményekre jussak, az ACP-csoporton kívüli fejlődő országokat is bevontam a vizsgálatba, és ezen országok eredményéhez is viszonyítottam az ACP-országok fejlődését. A többváltozós statisztikai elemzés a vizsgálatban szereplő országok relatív helyzetében kimutatható változás megragadására fókuszál.

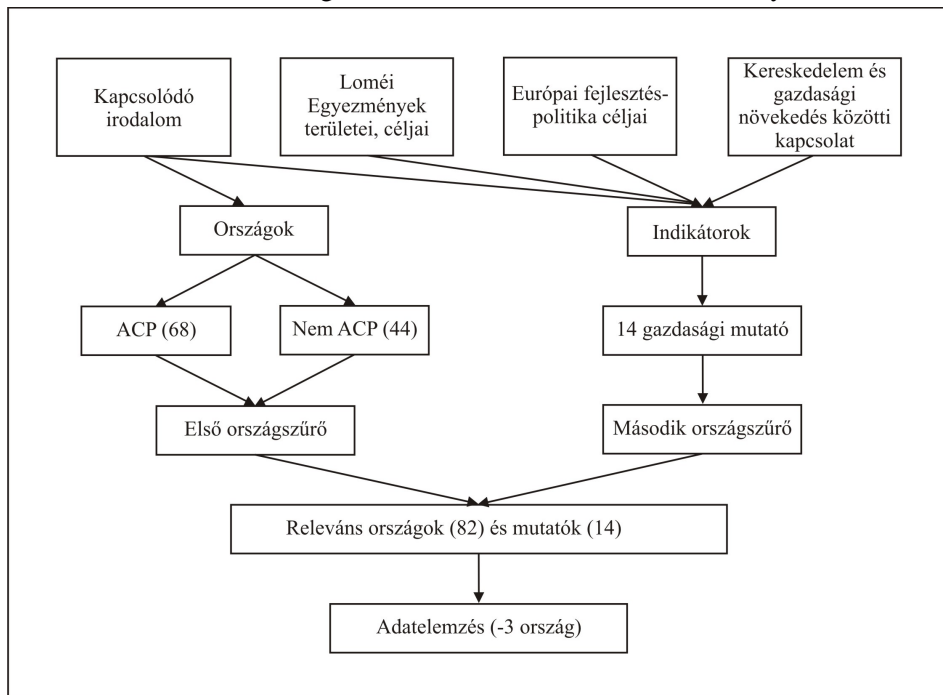
3.3.1. A vizsgált országok köre és az indikátorok

Az empirikus elemzés alapját jelentő országok és indikátorok kiválasztása hosszú folyamat eredményeként és számos tényező átgondolása után jött létre (3.3. ábra). A mutatók és országok kiválasztása során két dolgot vettem figyelembe: elsődlegesen a Loméi Egyezmények beavatkozási területeire koncentráltam, másodlagosan pedig néhány releváns szakirodalomból ismert indikátort gondoltam át. Az irodalmi áttekintés során nem kizárólag a Loméi Egyezmények empirikus vizsgálatával foglalkozó tanulmányokat néztem át, hanem figyelembe vettem néhány más jellegű cikket is: a gazdasági növekedés, a fejlődés és a kereskedelem összefüggéseit vizsgáló (például UNCTAD 2007; Yanikkaya 2003), a gazdasági diverzifikációt számszerűsíteni próbáló (például Zhang 2003), valamint a versenyképesség elemzésével (például Lengyel 2000; Lukovics 2008) foglalkozó kutatásokat is. Mindemellett a 1.2. fejezetben ismertetett gazdasági fejlődés jellemzőit is figyelembe vettem, akárcsak a 2.2.2. fejezetben szereplő TDI indexet és részindikátorait.

A releváns országok meghatározása több kérdést is felvetett: csak az ACP-országokat vonjak be, vagy szerepeljenek más országok is a vizsgálatban? Ha más országok is szerepelnek, szelektálni kell közöttük, vagy törekedjünk a minél átfogóbb elemzésre? Végül az országok kiválasztása során elfogadtam Babarinde és Faber (2004), valamint Persson és Wilhelmsson (2006) vizsgálati módszereit. A szerzők az ACP-országok teljesítményét ún. kontrollországokhoz viszonyították, hiszen feltételezéseik szerint a Loméi Egyezményekkel olyan többletkezelvényhez jutottak ezek az államok, amelyek következtében gazdasági eredményeiket tekintve látványosan el kellene különülniük a kontrollországoktól. Mindezek alapján **vizsgálomba az ACP-országok mellett bevontam a preferencia-piramis alapján a mediterrán partnerség országait is**, valamint azokat az államokat, amelyek kizárólag **a GSP rendszerén** keresztül részesültek támogatásban az Európai Uniótól. A potenciális országok meghatározása során nagymértékben támaszkodtam Persson és Wilhelmsson (2006) tanulmányára, melynek alapján az alapsokaság 112 országból

állt, azonban az elemzési folyamat során néhány országot ki kellett hagyni a vizsgálatból. Egyrészt kimaradt Kína és India mint a világkereskedelem meghatározó (fejlődő) gazdaságai⁵⁰, másrészt kiszűrtem azokat az államokat, ahol valamely indikátor esetében nem állt rendelkezésre adat. Továbbá fontos hangsúlyozni, hogy Szingapúr, valamint Izrael bár hivatalosan nem fejlődő országok az 1.1. fejezetben meghatározott definíció alapján, mégis bekerültek a vizsgálatba. Ennek oka, hogy Szingapúr 1972 és 1999 között részesült GSP-kedvezményben, Izrael pedig a Mediterrán Partnerség országai között található meg. Ennek eredményeképpen **elsődleges vizsgálat 14 mutaton és 82 országon alapult**, viszont ezt a későbbiekben a további outlierok miatt **79 országra le kellett szűkíteni**. Az országok közül elsődlegesen 51 tartozott az ACP-csoportba, a szűkítés után 48 ország maradt ebben a körben, a többi 31 ACP-n kívüli ország.

3.3. ábra Az országok és indikátorok kiválasztásának folyamata



Forrás: saját szerkesztés

Az indikátorok kiválasztása is több kérdést vetett fel. Az első körben kiválasztott indikátorokat több okból szűkíteni kellett. Egyrészt a könyvben a Loméi Egyezmények közvetlen gazdasági hatásainak elemzését tekintem elsődleges célnak,

⁵⁰ Mivel a klaszterelemzés érzékeny a kiugró értékekre, ezek az országok viszont a kereskedelmet illetően kiugró értékekkel rendelkeznek, így ki kellett hagyni a vizsgálatból.

így vizsgálatomba nem vontam be társadalmi jellegű indikátorokat (például szegénység). Másrészt csak a közvetlen hatások alapján szerettem volna következtetéseket levonni, így néhány – más empirikus elemzésben megjelenő – makrogazdasági mutatót kihagytam (például az árfolyam változását, az inflációt, az adósságállományt). Harmadrészt néhány indikátor nem volt elérhető az 1970-es évekre vonatkozóan, ilyen esetekben azokat igyekeztem megközelítő (proxy) mutatókkal helyettesíteni. Továbbá csak statikus mutatókat vontam be, hiszen „pillanatképeket” készülnék az országok teljesítményéről az indikátorok alapján, így például a gazdasági növekedés indikátora mint dinamikus mutató ebbe nem fér bele. A szelekció után összesen **14 – kizárólag gazdasági jellegű – mutató** határozható meg, amelyek alkalmasak lehetnek az egyezmények közvetlen hatásainak vizsgálatára (3.2. táblázat). A mutatók elemzéséhez szükséges adatok az **1970–1975**, valamint a **2000–2005** közötti éveket fedik le. Annak érdekében, hogy az esetleges kiugró (outlier), illetve extrém értékeket egy-egy ország esetében elkerüljem, ezekre az évekre **átlagokat határoztam meg**.

3.2. táblázat A vizsgálatba bevont indikátorok köre

Dimenzió	Loméi Egyezmények területe	Indikátorok (forrás)
Külgazdaság	EU-val való kereskedelem	az EU részesedése az ország exportjából (UNCTAD 2011) az EU részesedése az ország importjából (UNCTAD 2011) az ország részesedése az EU harmadik országokkal folytatott exportjából (UNCTAD 2011) az ország részesedése az EU harmadik országokkal folytatott importjából (UNCTAD 2011)
	Nyitottsági mutatók	az export aránya a GDP-ben (UNCTAD 2011) külkereskedelmi mérleg (UNCTAD 2011)
	Külföldi tőkebefektetés	egy főre jutó beáramló közvetlen külföldi beruházás (UNCTAD 2011) a beáramló külföldi tőke aránya a GDP-ben (UNCTAD 2011)
Gazdasági fejlettség	Gazdasági diverzifikáció, ipari együttműködés	a mezőgazdaság hozzáadott értéke (UN 2011d) az ipar hozzáadott értéke (a közművek kivételével) (UN 2011d) a szolgáltatások hozzáadott értéke (UN 2011d) a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya a teljes népességben belül (UNCTAD 2011) egy mezőgazdasági foglalkoztatottra jutó mezőgazdasági termelés (mezőgazdasági termelékenység) (UNCTAD 2011)
	Fejlettségi szint	egy főre jutó GDP (logaritmizált) (UNCTAD 2011)

Forrás: saját szerkesztés

A kereskedelmi teljesítmény számbavételét illetően szükséges a kereskedelmi tevékenység két oldalról történő vizsgálata: egyrészt elemezni kell, hogy az EU mennyire fontos partner az adott ország számára; másrészt azt is meg kell nézni, hogy vajon az ország mennyire fontos kereskedelmi partner az EU számára. Valamint az importnak is befolyásolhatja a folyamatokat, így Karbasi és Tavana (2009)

elemzésének eredményei alapján az export mellett az import alakulását is számba kell venni, a külkereskedelmi mérleg alakulásának figyelembe vételével együtt. Az EU részesedését mutató indikátorok előzetes elemzése rávilágított arra, hogy az EU a vizsgált országok kereskedelmi tevékenységében jelentős szerepet játszik,⁵¹ így jogosan feltételezhető, hogy az EU beavatkozásának jelentős hatása lehet ezen országok gazdasági teljesítményére.

A vizsgálatba bevont indikátorok között a külkereskedelmi mérleg egyenlege szerepel, bár helyette elsődlegesen a folyó fizetési mérleg egyenlegét szerettem volna a vizsgálatban szerepeltetni. Azonban az 1970–75 közötti időszakra hiányos adatok álltak rendelkezésre, melynek következtében jelentős mértékben csökkenteni kellett volna a vizsgálatba bevont országok körét. Az UNCTAD adatbázisában a fizetési mérleg adatai csak 1980-tól érhetők el, ami már az első Loméi Egyezmény utáni időszakra vonatkozik, így ez nem tekinthető az időszak előtti eredménynek. Ennek elkerülése és egy egyensúlyi mutató bevonása érdekében szerepel a vizsgálatban szimplán a külkereskedelmi mérleg egyenlege. További pénzügyi jellegű indikátor bevonását (mint például a cserearány változása) szintén korlátozta az elérhető adatok időtávja. Az UNCTAD adatbázisa ez esetben is csak 1980-tól tartalmazott adatokat (és az időperiódus elején meglehetősen hiányos). A cserearány indikátorának bevonását végül azért sem tartottam szükségesnek, hiszen a cserearány és a külkereskedelmi mérleg alakulása között pozitív kapcsolat mutatható ki (lásd például Otto (2003), vagy Senhadji (1998) tanulmányát), így többletinformációt nem hozna, és a változók közötti multikollinearitás torzított eredményre vezethet.⁵²

Ahogy arra a 2.2.1. alfejezet kitért, egyes kutatások szerint a kereskedelem a gazdaság diverzifikálódásában is szerepet játszhat, pozitívan hathat az ipari folyamatokra. Ennek következtében, valamint a Loméi Egyezmények területeinek ismeretében (ipari együttműködés, technológiai fejlesztés) a gazdasági diverzifikációra vonatkozó indikátort is be kellett vonnunk. Az indikátor meghatározásánál jelenetős segítséget jelentett az *Economic Diversification Index* (EDI) (Zhang 2003). Bár a komplex mutató értékei csak az 1990-es évek közepétől érhetők el, komponenseinek ismerete segítséget jelentett abban, hogy az ipari együttműködés és a gazdasági diverzifikációra vonatkozóan megfelelő mutatókat határozzak meg. Bár a mutató az ipari foglalkoztatottak arányát vizsgálja, ez az indikátor nem volt elérhető egyik adatbázisban sem, így proxy-mutatóként a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya szerepel a vizsgálatban. Ez nem tekinthető problémának, hiszen az egyezményekben megjelent a mezőgazdasági fejlesztés is, így ennek mérésére is alkalmas ez az indikátor.

⁵¹ A mutató átlaga az exportrészesedést illetően 41,8 százalék, az importrészesedést illetően pedig 37,41 százalék a Loméi Egyezményeket megelőző időszakban.

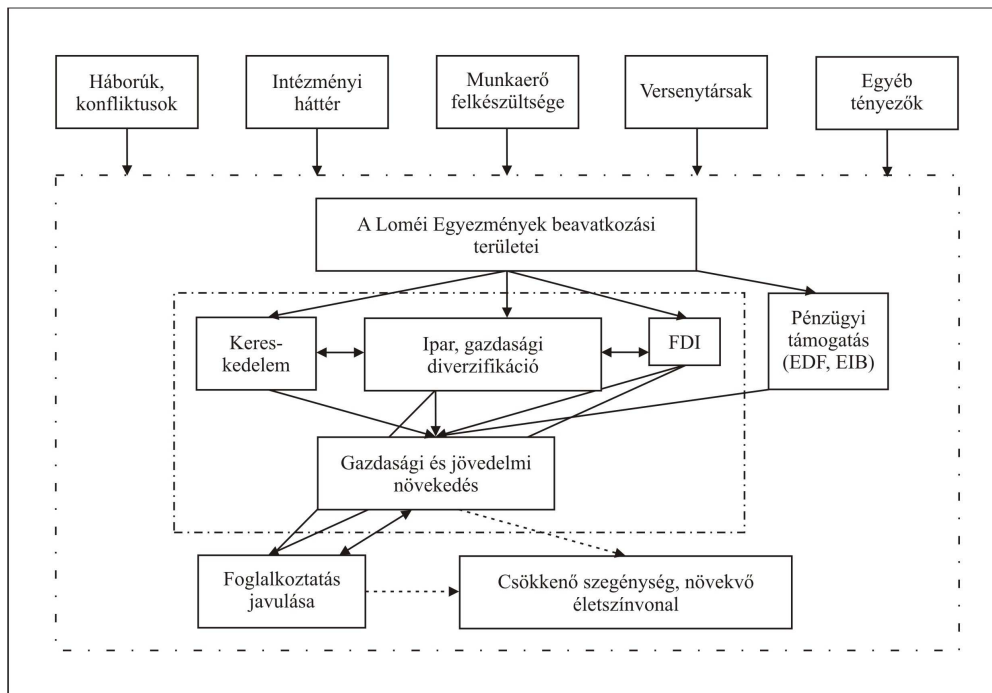
⁵² Az elérhető adatok alapján a saját mintámra vonatkozóan is elvégeztem a korreláció-számítást: szignifikáns, pozitív korreláció mutatható ki a külkereskedelmi mérleg egyenlege és a cserearány mutató között.

Az indikátorokat áttanulmányozva felmerülhet a kérdés, hogy mindezekben hol jelenik meg a Loméi Egyezményekkel járó kedvezmény, úgy mint a szabad piacra lépés, a pénzügyi támogatás, a kvótamentes piacra jutás. Ezek ugyan közvetlen, de szerepelnek a fenti indikátorokban: a vám- és kvótamentes piacra lépés lehetősége – elvileg – növekvő exporttal kellene, hogy párosuljon, melynek eredményeként az EU szerepe a partnerországok kereskedelmében is növekszik. A pénzügyi támogatások, a gazdaságstabilizációs segélyek (Sysmin, Stabex) hatásának pedig a gazdasági diverzifikációban kellene megjelennie, a munkaerő gazdasági szerkezetekénti megoszlásának változásában, a termelékenység javulásában. A gazdaságstabilizációs támogatások egy kiegészítést igényelnek: ahogyan arra utaltam a korábbi fejezetben, ezek arra szolgáltak, hogy a világpiacon árák változása miatt kieső exportbevételeket pótolják, annak érdekében, hogy ne más területekről vonjanak el forrásokat. Azaz szigorú értelemben ezek a monokultúra fennmaradását ösztönözték. Viszont ezek a támogatások lehetővé tették azt is, hogy a megmaradó forrásokkal más területek fejlesszenek. Való igaz, hogy ez már magán az országon múlt és sokkal kevésbé a támogatásokon. Összességében ezen tényezők közvetlen számszerűsítésére nem tettem kísérletet, hiszen elsődleges célom annak elemzése, hogy a Loméi Egyezmények beavatkozási területeihez köthető gazdasági teljesítmény alapján a vizsgálatban szereplő országok hogyan helyezkednek el egymáshoz képest.

Viszont nem szabad szem elől téveszteni azt, hogy a Loméi Egyezmények eredményességét több tényező is befolyásolhatta (3.4. ábra).⁵³ Ezen tényezőket proxy mutatókkal lehetne számszerűsíteni, viszont fő célom az adott körülmények között bekövetkező változások kimutatása, így kizárólag az ábrán szereplő „mag” területtel foglalkoztam. Az ún. befolyásoló tényezőket mindössze az egyes csoportok jellemzésére használom, arra keresve a választ, hogy valóban van-e összefüggés az intézményi háttér minősége és a gazdasági teljesítmény között, hiszen a könyvben több, korábban hivatkozott elemzés is kiemelte, hogy az intézményeknek fontos szerepe lehet ezekben a folyamatokban (is). Az intézményi minőséget jelző indikátorokat azért nem vontam be a klaszterelemzéshez felhasznált indikátorok körébe, mert egyrészt nem kapcsolódnak a Loméi Egyezmények hatásaihoz, másrészt néhány ország esetében nem volt elérhető adat (az elemzés során ezt jelzem).

⁵³ E tényezők között a Lengyel-féle (versenyképességet meghatározó) piramis modell (ld. Lengyel (2003)) sikerességi faktorait fel lehetne sorolni, kiegészítve a fejlődő országok sajátosságaival.

3.4. ábra A Loméi Egyezmények elméleti hatásmechanizmusa és a befolyásoló tényezők



Forrás: saját szerkesztés

Az **intézmények minőségét** kétféle komplex indikátorral elemeztem. Mindkét időszak elemzése során figyelembe vettem a Szent-Iványi (2009a, 2009b) által is említett, a *Freedom House* által évente közzétett **politikai jogok és polgári szabadság** értékeit. Ezen komplex indikátor 1 és 7 közötti skálán mozgó értékeket vehet fel, ahol az 1 jelenti a teljes szabadságot, míg a 7 a teljes korlátozottságot (Freedom House 2011). Mivel ezzel csak a politikai szabadságról kaptam információt, bevontam még az ún. **gazdasági szabadság indexét** (*index of economic freedom*) is, mely többek között az üzleti, fiskális, kereskedelmi, monetáris, befektetési szabadságokat, illetve a korrupciót veszi számba. Az index értéke 0 és 100 közé eshet, ahol a 80 feletti érték a teljesen szabad, míg az 50 alatti az elnyomott gazdaságokat jelöli (Heritage Foundation–WSJ 2011). Ezen index esetében viszont az 1970-es évekre vonatkozóan nem volt elérhető adat, így kizárólag az egyezmények utáni időszak elemzéséhez használtam fel.

3.3.2. Módszertani áttekintés: klaszterelemzés

Az empirikus elemzés **többváltozós statisztikai módszerek** kombinációján alapul, amelyeket az SPSS 18.0 program segítségével végeztem el. Végig a mutatók sztenderdizált értékeit használtam, hiszen ezzel a különböző mértékegységek miatt fellépő torzítás kiküszöbölhető, és lehetővé vált az összehasonlítás. Mivel a sztenderdizált változók szórása 1, így a változók azonos súllyal szerepelnek a vizsgálatban. Bár vannak olyan elemzések, ahol klaszterelemzésbe bevont indikátorokat valamilyen módszerrel súlyozzák (például Lukovics 2008), ezt szubjektív megoldásnak tartom, így az indikátorok súlyozását mellőztem.

Feltételezéseim szerint a Loméi Egyezmények hosszú távon jelentős kedvezményeket biztosítottak az aláíró ACP-országoknak, így (gazdasági) fejlődést kellene tapasztalni a Lomé-rendszer lejártá után a rendszer előtti időszakhoz képest. Ebből következően **a két vizsgált időszak** a Loméi Egyezményeket megelőző (1970–1975), illetve az azt követő időszak (2000–2005).⁵⁴ A két időszak összehasonlítása **klaszterelemzéssel** történt, hiszen ennek a többváltozós statisztikai módszernek az a célja, hogy a vizsgálati egységeket adott indikátorok alapján homogén csoportba rendezze, amelynek eredményeként egy klaszter tagjai közelebb vannak egymáshoz (azaz jobban hasonlítanak egymásra), mint bármely más klaszter tagjához (Kovács et al. 2006; Sajtos–Mitev 2007; Székelyi–Barna 2005). Annak érdekében, hogy a legmegbízhatóbb eredményekre jussak, **a két időszak kétféle szempontú összehasonlítását végeztem el**: egyrészt a Lomé-rendszer tagjainak számító ACP-országok eredményeit mindkét időszakban összevettem a Loméi Egyezményeken kívüli országok teljesítményével; másrészt megfigyeltem a két időszak közötti különbségeket is.

Az elemzés során az egyezmények előtti időszak vizsgálata azt mutatja, hogy az ACP- és a nem ACP-országok hogyan helyezkednek el egymáshoz képest anélkül, hogy bármelyikük is részesült volna valamilyen nagyobb, kiugró támogatásban. Ebből következően **az egyezményeket megelőző időszak klaszterei mutatják a vizsgálatba bevont országok relatív helyzetét a beavatkozást megelőzően**, hiszen a hasonló gazdasági eredménnyel rendelkező országok ugyanabba a csoportba kerültek. Következésképpen, ennek az időszaknak az elemzése során meg lehet határozni, hogy mely országok a fejlettebbek és melyek tekinthetők elmaradottnak a vizsgálatba bevont indikátorok alapján. Ezt a helyzetet összehasonlítva az egyezményeket követő időszakokkal képet kaphatunk arra vonatkozóan, hogy a Loméi Egyezmények milyen eredményei voltak a vizsgált indikátorok alapján a bevont országok gazdaságára nézve. Ugyanis **az egyezményeket követő időszak klaszterei már az egyezmények hatásait is tartalmazzák**, és feltételeztem, hogy azok pozitív hatással bírtak az aláíró országok gazdasági eredményeire, így a klaszterek között változásnak kellett történnie. Tehát az elemzés során két dolgot vettem össze: egyrészt fi-

⁵⁴ Mivel vizsgálatomban kizárólag a Loméi Egyezmények végső hatásaira, eredményeire voltam kíváncsi, így nem elemeztem az egyes egyezmények előtti, illetve utáni időszakot.

gyelmet szenteltem a **klaszterek változó jelentéseire**, másrészt elemeztem a **klasztertagság változását** is.

A klaszterelemzés többféle módszer alapján történhet: egyaránt vannak hierarchikus és nem hierarchikus módszerek (Sajtos–Mitev 2007). Lukovics (2008) a hazai kistérségek versenyképességük alapján történő osztályozására vállalkozott klaszterelemzéssel, ehhez áttekintette azt, hogy a különböző statisztikai vizsgálatokkal korábban hány típust tudtak megkülönböztetni a kutatók. Ezzel pedig le tudta határolni, hogy milyen intervallumban gondolkodjon a csoportok számában. Azonban a Loméi Egyezmények vizsgálata során ehhez hasonló munkákkal nem találkoztam, így nem rendelkeztem ismerettel arra vonatkozóan, hogy hány klaszter lenne ideális, így többféle módszert alkalmaztam. A megfelelő klaszterszám meghatározása érdekében a bevált gyakorlatot követtem: ha nincs háttérinformáció a lehetséges klaszterek számára, az elemzést hierarchikus klaszterelemzéssel célszerű kezdeni, amit a nem hierarchikus követ (Sajtos–Mitev 2007). Ennek alapján vizsgálatom során a **hierarchikus klaszterelemzés** (Ward-módszerrel) jelentette a kiindulópontot a lehetséges klaszterszámra vonatkozóan. Az így kapott lehetőségek elemzése a koefficiensek közötti különbség vizsgálatával történt, ugyanis a relatíve nagy differencia már azt mutatja, hogy a klaszterek egymástól távol vannak, és már nem érdemes ezeket összevonni (Sajtos–Mitev 2007).

A hierarchikus klaszterelemzés csak bizonytalan eredményeket mutatott, így ezeket ellenőrizni kellett: a lehetséges eseteket a **K-közép klaszteranalízissel** (mint nem hierarchikus módszerrel) ellenőriztem. A kapott klasztereket mindkét időszakra vonatkozóan részletesen megvizsgáltam: egyrészt elemeztem a klaszterközéppontokat, másrészt minden klaszter esetén megnéztem a bevont mutatók szórását. A **klaszterközéppontok** a klaszterek értelmezésében nyújtottak segítséget, míg a **szórások** vizsgálata a klaszterek homogenitásának elemzésére szolgált. Mivel a klaszterelemzés lényege az, hogy minél homogénebb csoportokat hozunk létre, az egyes klaszterek szórásának a vizsgált mutatók esetében alacsonyabbnak kellene lennie, mint a teljes sokaságra nézve. Következésképpen, az elemzés során mindkét időszak esetén **azokat az eredményeket fogadtam el, amelyek során egyrészt a klaszterek jelentése egyértelműen meghatározható, másrészt a szórások alapján a leghomogénebb csoportok jöttek létre.**

Nagyon fontosnak tartom továbbá azt is leszögezni, hogy két időszak gazdasági teljesítményét veszem számba 82 ország esetén. Olyan országokét, amelyek több-kevesebb kapcsolattal rendelkeznek az Európai Unióval, köztük olyanokat is, melyek már az 1970-es évek közepe óta kiemelt, egyedülálló kedvezményben és támogatásban részesültek a Loméi Egyezményeken keresztül. Feltételezve azt, hogy ezek egyedülálló és jelentős támogatásnak minősülnek, a részes országok, ha jól használták ki a lehetőségeket, jelentős mértékű előrelépést kellene mutatniuk a Loméi Egyezményekhez közvetlenül kötődő területeken azon országokhoz képest, amelyek nem részesültek ebből a támogatásból. Ebből kifolyólag a klasztertagság

változásában ezt észre kell venni. Viszont az elemzés nem fog ok-okozati kapcsolatra rámutatni, arra maga a módszer nem alkalmas.

3.3.3. A klaszterelemzés gyengeségeinek kezelése

A klaszterelemzésnek azonban több gyengeségét is kezelni kellett, anank érdekében, hogy minimális legyen a módszerből fakadó torzító hatás. A klaszterelemzés egyik gyengesége, hogy a klaszterelemzés eredményei teljes mértékben attól függnek, hogy milyen változókat vonunk be az elemzésbe, így az indikátorok módosítása, bővítése, szelektálása más eredményhez vezethet, azaz **nem lehet legjobb megoldásról beszélni** (Sajtos–Mitev 2007). Ebből kifolyólag ebben a könyvben mindössze egy változatot mutatok be. Ugyan törekedtem arra, hogy minél objektívebben közelítsem meg a kérdést, hiszen számos – közvetlenül vagy közvetetten kapcsolódó – elemzést tekintettem át a témában, és elméleti alapot adtam a megközelítésnek (ahogy azt Ketchen és Shook (1996) is javasolja), azonban az elemzői szubjektivitás mégis befolyásolhatta az indikátorok kiválasztását.

A klaszterelemzés során további problémát jelenthet a változók közötti magas korreláció, a multikollinearitás jelenléte (Ketchen–Shook 1996), ami gazdasági-társadalmi vizsgálatok esetében gyakori jelenség (Lukovics–Lóránd 2010). A változók közötti korreláció torzított eredményre vezethet, ugyanis a magas korreláció és az annak következtében jelenlévő háttér folyamatok elnyomhatják más változók szerepét. Ennek kezelése lehet a magasan korreláló változók közül az egyik kivonása a modellből, vagy a faktoranalízis (Ketchen–Shook 1996; Sajtos–Mitev 2007). Mivel jelen elemzés esetében a kiválasztott indikátorok között magas korreláció van (különösen a gazdasági diverzifikációt leíró változók között), így a faktoranalízis alkalmazása szükségessé vált. Ennek oka, hogy véleményem szerint a kiválasztott indikátorok leírják (vagy megközelítik) azokat a folyamatokat, amelyekre a Loméi Egyezménynek hatással lehetnek, így nem tartottam megfelelőnek azt, hogy e változók közül néhányat kizárjak a vizsgálatból. Összetett gazdasági folyamatokról van szó, amelyeket többféle indikátor megragadásával lehet kellő mértékben – és minél helyesebben – leírni. Ehhez hasonló megközelítés több tanulmányban is fellelhető (például Balatoni–Törös 2010; Bíró 2009; Lukovics 2008; Lukovics–Lóránd 2010).

A faktoranalízis egy olyan eljárás, amely lehetővé teszi az adatok tömörítését, ezáltal a változók közötti multikollinearitás megszüntethetővé válik (Sajtos–Mitev 2007). Az elemzésben szereplő változókra a faktoranalízis helyett a főkomponens-analízist alkalmaztam, mert célom az indikátorok sűrítése, nem pedig a háttérstruktúra kimutatása volt. Az általános eljárással szemben ez esetben is több tényezőt át kellett gondolni, emiatt pedig az elemzést némileg irányítani kellett. A főkomponens-analízis lefuttatása során az alábbi célokat tartottam szem előtt:

- az új főkomponensek (faktorok) az információ magas hányadát (legalább 75 százalékat) őrizték meg;
- a főkomponensek meghatározása egyértelmű legyen, azaz ne csak matematikailag jussak helyes megoldásra, hanem legyen gazdasági tartalma is;

- mivel két időszak vizsgálata és összevetése történik, az összehasonlíthatóság miatt fontos, hogy a két időszakban ugyanazok a főkomponensek szerepeljenek, és ne legyen eltérő számú és eltérő jelentéssel bíró főkomponens a két időszak között.

Első lépésként mindkét időszakra vonatkozóan a főkomponens-elemzést automatikusan futtattam le. Ekkor azt vizsgáltam, hogy a 14 változó ugyanúgy tömörül-e főkomponensekbe, vagy közöttük különbség található. Ugyan a főkomponensek az információ több mint 70 százalékát megőrizték mindkét időszakban, a számuk eltérő volt. Ez a két időszak összehasonlíthatóságát megkérdőjelezi, így úgy döntöttem, hogy strukturált elemzést végzek. Ennek értelmében nem vontam be egyszerre az összes változót: először a gazdasági teljesítményt leíró, majd a külgazdasági teljesítményt közelítő indikátorokra futtattam le a főkomponens-elemzést. A faktorok elnevezése a loading változók alapján történt, ami lényegében az adott faktor és az egyes indikátorok korrelációs együtthatója (Sajtos–Mitev 2007). Mivel a mezőgazdasági termelékenység egyedül határozta meg egy főkomponens tartalmát, így az kikerült az elemzésből, csakúgy, mint a külkereskedelmi egyensúlyt elemző külkereskedelmi mérleg, valamint a „rosszul viselkedő” ipari hozzáadott érték is. E három indikátort külön kezelem, viszont mivel meghatározó szerepük van (hiszen a főkomponensekbe beilleszthetők lennének), így a főkomponensek mellett e három indikátort is szükséges a klaszterelemzésben szerepeltetni. Hangsúlyozandó tehát, hogy mindössze azért nem szerepelnek a főkomponensekben, mert a két időszakra ugyanazokat a főkomponenseket kellett kapni a két időszak összehasonlíthatósága érdekében.

Mivel a főkomponensekkel céloim a multikollinearitás kiszűrése volt, így e három kimaradt változó és a főkomponensek között sem lehet zavaró korreláció. Ennek ellenőrzése során szignifikáns, de gyenge korrelációt ($r=0,2-0,3$) tapasztaltam, így nem tekinthető torzító tényezőnek e változók szerepeltetése a modellben. A két időszak – végleges, a későbbi statisztikai elemzéshez felhasznált – főkomponenseit (a loading változókkal együtt) a 3.3. táblázat tartalmazza. A kialakult főkomponensek esetében látható, hogy ugyanazon változók alakítják, és az új főkomponens és az eredeti indikátorok között a korreláció meglehetősen magas. Ezek az új faktorok több mint 75 százalékban (a külgazdasági teljesítmény esetén 80 százalék fölött) őrizték meg az eredeti változók információtartalmát, így eredeti elvárásaimat teljesítik.

A gazdasági struktúra faktora viszont további átalakítást igényelt. Ahogy a táblázatból is látszódik, a két időszakban más-más jelentéstartalma van: az első időszakban (1970–1975) inkább a gazdasági infrastruktúra fejletlenségéről, a második időszakban (2000–2005) a gazdasági struktúra fejlettségéről van szó a loading változók együtthatóinak előjele alapján. Azaz az első időszakban a faktorváltozó magasabb értéke fejletlenebb gazdasági struktúrát jelent, a második periódusban viszont a magasabb érték fejlettebb gazdasági struktúrára utal. Alapjában véve ez nem tekint-

hető problémának, mindössze a klaszterek jellemzése során kell erre figyelni. Viszont a kérdés megoldható azzal, ha a faktorok értékeit valamelyik időszakban (–1)–gyel megszorozzuk, így tartalmában ugyanaz lesz a két időszak e faktorának jelentése. Ez utóbbi megoldás mellett döntöttem, és az első időszak értékeinek ellentettjét vettem az értelmezési problémák elkerülése érdekében. Azaz elemzésemben a gazdasági struktúra faktor magasabb értéke – mindkét időszakban – a fejlettebb gazdasági szerkezetre utal.

3.3. táblázat A két időszak faktorai és loading változói

Faktorok	1970–1975				2000–2005			
	Gazdasági struktúra	Részesedés az EU ker-ből	EU részesedése az ország ker-ből	Külgazdasági teljesítmény	Gazdasági struktúra	Részesedés az EU ker-ből	EU részesedése az ország ker-ből	Külgazdasági teljesítmény
Indikátorok								
GDP/fő	–0,867				0,900			
Szolgáltatások/GDP	–0,849				0,834			
Mezőgazdaság/GDP	0,939				–0,939			
Mezőgazdasági foglalkoztatottak	0,821				–0,786			
EU részesedése az ország összexportjából			0,926				0,869	
EU részesedése az ország összimportjából			0,906				0,870	
Részesedése az EU összexportjából		0,974				0,958		
Részesedése az EU összimportjából		0,976				0,957		
Export/GDP				0,851				0,703
Egy főre jutó beáramló FDI				0,910				0,716
Beáramló FDI a GDP arányában				0,875				0,876
Információ-tartalom	75,68%		85,44%		75,10%		82,11%	

Forrás: saját szerkesztés

Mindezek alapján a változók közötti multikollinearitása megszűnt, azaz a változók közötti korreláció nem nyomhatja el más változók hatásait. Ennek eredményeként a vizsgálatba bevont országokat eredményesebben lehet értékelni a Loméi

Egyezményekhez köthető gazdasági teljesítményük alapján. Mivel nincs egyértelműen jó megoldás a probléma kezelésére, Ketchen és Shook (1996) javaslata szerint többféle variációt szükséges elemezni. E szerint jártam el saját elemzésem során, és a következőkben egyaránt bemutatom az eredeti 14 változó alapján lefutott klaszterelemzést és a főkomponensekkel kapott eredményeket, rámutatva a kétféle megközelítés különbségeire.

Mindemellett fontosnak tartom megjegyezni azt is, hogy a klaszterelemzés célja nem egyenlő eloszlású klaszterek létrehozása, hanem homogén csoportok kialakítása, így az elemzéssel nem célom azonos – vagy közel azonos – elemszámú csoportok kialakítása.⁵⁵ Mivel a módszer érzékeny a kiugró és extrém értékekre, a vizsgálat során ezeket kiszűrtem.

3.3.4. A Loméi Egyezményeket megelőző időszak eredményei

A Loméi Egyezményeket megelőző időszakra (1970–75) vonatkozóan a hierarchikus klaszterelemzés szerint hat klaszter tűnt ideálisnak a koefficiensek közötti távolság elemzése alapján. Ezt a megoldást a K-közép elemzéssel igyekeztem pontosítani, és hat klaszterre vonatkozóan futtattam le az elemzést. Ennek eredményeként négy kis tagszámú klasztert kaptunk (3.4. táblázat), melynek oka lehet a kiugró országok torzító hatása. A klaszterek számának csökkentésével is próbálkoztam, abban bízva, hogy az egytagú klaszter megszűnik és beolvad valamelyik másikba, ehelyett viszont egy 70 országból álló csoportot kaptam és a kiugró országok megmaradtak. Mivel a klaszterelemzés a kiugró értékekre nagyon érzékeny (Sajtos–Mitev 2007), így a vizsgálat során az outlier értékeket kezelni kellett. Összességében a vizsgálatomban három ország (Bahamák, Barbados és Belize) tekinthető kiugrónak, így ezeket a későbbi vizsgálatból kizártam, azaz **a további elemzést 79 országra vonatkozóan végeztem el.**

3.4. táblázat Klaszterek tagsága 6 klaszter esetén (országok száma, db)

Klaszter	Tagok száma
1	4
2	4
3	1
4	28
5	2
6	43
Összesen	82

Forrás: saját számítás

⁵⁵ A legjobb példa erre talán Lukovics Miklós munkája (Lukovics (2008)), aki klaszterelemzést alkalmazva a 168 magyar kistérséget rendezte versenyképességi típusokba. Komplex, 78 indikátorra épülő elemzése szerint a 168 kistérség 3 klaszterbe sorolható, melyek rendre 1, 48, 119 kistérséget tartalmaznak.

A 79 országra vonatkozóan újra lefutott hierarchikus módszer alapján szintén 4-6 klaszter tűnt ideálisnak. Ennek megfelelően a K-közép elemzéssel ezeket a lehetőségeket vizsgáltam (3.5. táblázat). Ahogyan növeltem a klaszterek számát, úgy lettek egyre kisebb elemszámú klaszterek, miközben lett egy nagy elemszámú klaszter. Azonban nem tekinthető helyes megoldásnak, ha a vizsgált 79 ország közül 65, illetve 66 egy csoportba kerül, miközben mellette 1-5 elemű klaszterek is vannak. Ennek következtében **a 4 klaszteres megoldás tekinthető ideálisnak**, melyet igazol az is, hogy az ezekben a csoportokban lévő szórás a vizsgálatba bevont indikátorok esetében alacsonyabb, mint a teljes minta szórása, azaz homogén csoportokat sikerült létrehozni.

3.5. táblázat A klasztertagság alakulása különböző számú klaszterek esetében (országok száma, db)

Klaszter	4 klaszter	5 klaszter	6 klaszter
1	4	3	3
2	4	1	4
3	28	66	1
4	43	5	5
5	-	4	65
6	-	-	1
Összesen	79	79	79

Forrás: saját számítás

A négy klaszter elnevezése a klaszterközpontok, valamint az egyes csoportok mintához viszonyított átlagai és szórása alapján történt. Ennek alapján a 79 ország 4 klasztere az alábbiak szerint nevezhető el. A vizsgálatba bevont relatíve sok ország miatt arra nincs lehetőség, hogy minden klaszter esetén felsoroljam annak tagjait (ez a 2. számú mellékletben megtalálható), viszont szemléltetésként néhány országot megemlítek.

- *Relatív fejlett, zárt gazdaságok (1. klaszter)*, ahol ugyan kiemelkedően magas az EU kereskedelméből való részesedés, viszont alacsony nyitottság jellemzi ezeket az országokat mind a kereskedelem, mind pedig a külföldi tőke szempontjából. Kiemelkedően magas az egy főre jutó GDP, és a gazdasági szektorok közül az ipar a meghatározó. A négy ország Argentína, Brazília, Izrael, valamint Nigéria.
- *Relatív fejlett, nyitott gazdaságok (2. klaszter)*, ahol bár magas a gazdaságok nyitottsága mind kereskedelmi, mind a külföldi tőke szempontjából, az EU mégsem fontos kereskedelmi partner számukra és viszont. A gazdasági ágazatok közül a szolgáltatások a domináns, a mezőgazdaság aránya rendkívül alacsony. A klaszter négy országa Panama, Seychelle-szigetek, Szingapúr, illetve Trinidad és Tobago.
- *Fejletlen, zárt agrárgazdaságok (3. klaszter)*, melyekben a GDP/fő a legalacsonyabb, kiemelkedően magas a mezőgazdaság és a mezőgazdaságban fog-

lalkoztatottak aránya, miközben a szolgáltatások és az ipar nem játszik meghatározó szerepet. Az EU fontos kereskedelmi partner a számukra, viszont ez fordítva már nem igaz. Átlagon aluli nyitottsággal rendelkeznek a kereskedelem terén, és a külföldi tőke számára sem vonzóak. A klaszter 28 országa közé került például Bangladesh, Ghána, Etiópia, Mali, Madagaszkár.

- *Átlagosan fejlett gazdaságok (4. klaszter)*, melyek a teljes mintához közeli átlagos egy főre jutó GDP-vel rendelkeznek, az EU nem kiemelkedően fontos számukra, a teljes mintához hasonló átlagos gazdasági szerkezettel rendelkeznek. A klaszter 43 országa közé tartozik például Chile, Costa Rica, Egyiptom, Uruguay és Zambia.

A vizsgálatba bevont indikátorok alapján így egy **fejlettségbeli rangsor is megállapítható a klaszterek között**. A hierarchia legalján a *fejletlen, zárt agrárgazdaságok* (3. klaszter) találhatóak, őket követi az *átlagosan fejlett gazdaságok* (4. klaszter), majd a *relatíván fejlett, zárt gazdaságok* (2. klaszter) és a *relatíván fejlett, nyitott gazdaságok* (1. klaszter) állnak a hierarchia tetején. Az intézmények minőségét tekintve a fejletlent zárt agrárgazdaságok között a sokkal korlátozottabb lehetőségekkel rendelkező országok találhatóak (3.6. táblázat). A négy klaszter értékeit tekintve az is elmondható, hogy az intézményi háttér egyre kedvezőbb: **minél magasabb szintű klaszterben van egy ország, annál pozitívabb az intézmények minőségét jelző indikátor értéke**.

3.6. táblázat Az intézmények minősége az egyes klaszterekben

1. időszak klaszterei	Átlag	Országok száma
Fejletlen, zárt agráro.	5,6384	28
Átlagosan fejlett o.	4,1756	42
Relatíván fejlett, zárt o.	3,8438	4
Relatíván fejlett, nyitott o.	3,7813	4
Teljes minta	4,6635	78

Megjegyzés: Az 1-hez közeli értékek a kedvezőbb (szabadabb), míg a 7-hez közeli értékek a kedvezőtlenek (korlátozott). Az átlagosan fejlett országok esetében Vanuatura vonatkozóan nem volt elérhető adat.

Forrás: saját számítás

A Loméi Egyezményeket követő időszak elemzése szempontjából fontos információt hordoz magában, hogy az egyes klaszterekben lévő országok földrajzi megoszlásáról lehet-e általánosságokat megfogalmazni. A 3.7. táblázat tartalmazza ezeket az eredményeket. A keresztábra egyértelműen mutatja, hogy a **legfejlettebb 3. klaszterben (zárt agrárgazdaságok) az országok több mint 85 százaléka Afrikában található**, illetve az afrikai országok 61,5 százaléka ebben a csoportban helyezkedik el, azaz a leendő ACP-országok nagy része a legkevésbé fejlett országok közé tartozik a vizsgált mintán belül. Bár az átlagosan fejlett országok klasztere

is relatíve sok országot tartalmaz, ebben a régiók szerinti megoszlás sokkal heterogénebb: minden régióból található itt országok, és egyik régió sem tekinthető kiemelkedőnek arányaiban nézve.

3.7. táblázat A régiók és a klaszterek keresztábrája (országok száma, db)

	Fejletlen, zárt agrárgazdaságok (3.)	Átlagosan fejlett gazdaságok (4.)	Relatív fejlett, zárt gazdaságok (2.)	Relatív fejlett, nyitott gazdaságok (1.)	Összesen
Afrika (ACP)	24	13	1	1	39
Karibi-térség (ACP)	1	4	0	1	6
Csendes-óceáni (ACP)	0	3	0	0	3
Latin-Amerika	0	12	2	1	15
Ázsia	3	5	0	1	9
Észak-Afrika és Közel Kelet	0	5	1	0	6
Csendes-óceáni (nem-ACP)	0	1	0	0	1
Összesen	28	43	4	4	79

Megjegyzés: A Chi-négyzet próbájának p-értéke 0,017, azaz szignifikáns kapcsolat van a két változó között.

Forrás: saját számítások

Az elemzés azt mutatja, hogy a Loméi Egyezményeket megelőző időszakban a vizsgálatba bevont fejlődő országok fejlettségi szintjüket tekintve (a vizsgált indikátorok alapján) relatíve közel helyezkednek el egymáshoz képest, hiszen nyolc ország kivételével két klasztert lehetett meghatározni: létezik egy relatíve fejlettebb országokból álló csoport, valamint egy relatíve fejletlen gazdaságokból álló csoport. Azonban ezek viszonylag közel helyezkednek el egymáshoz képest. Emellett a később ACP-országokká vált afrikai államok többsége a legkevésbé fejlettnek tekinthető klaszterbe került, így a Loméi Egyezmények beavatkozása szükségesnek tűnik, és volt lehetőség látványos eredmény elérésére. Viszont felmerül a kérdés – különösen a klaszterelemzés gyengeségeinek ismeretében –, hogy ezeket az eredményeket mennyiben befolyásolhatta a változók közötti multikollinearitás jelenléte: valóban elnyomhatta néhány tényező hatását a más tényezők közötti kapcsolat mögött meglévő háttér folyamat? Ennek tesztelése érdekében a 3.3.3. fejezetben ismertetett főkomponensek segítségével újra elvégeztem a klaszterelemzést a fent ismertetett folyamat teljes megismétlésével.

3.3.5. A Lomé-rendszert előtti időszak elemzése: a főkomponensek bevonása

A faktorok (gazdasági struktúra, EU-függőség, szerep az EU-ban, külgazdasági teljesítmény) segítségével elvégezve az elemzést az alábbi eredményre jutottam a Loméi Egyezményeket megelőző időszakot illetően. A hierarchikus elemzés alapján a 4 és 5 klaszteres megoldás között kellett választani. A 4 klaszteres megoldást elvettem, hiszen rendre 1, 4, 29 és 45 ország került egy-egy csoportba, melynek következtében a legkisebb és a legnagyobb elemű csoport között óriási a különbség. Az 5 klaszteres megoldás már relatíve kiegyenlítettebb eredményre vezetett (3.8. táblázat).

3.8. táblázat Az 5 klaszter a faktorokkal az első időszakban (országok száma, db)

Klaszter	Tagok száma
1	24
2	5
3	38
4	8
5	4
Összesen	79

Forrás: saját számítás

Viszont az ötklaszteres megoldás esetében is relatíve nagy a különbség a legszűkebb és a legbővebb elemű klaszter között. A további bontás viszont már a klaszterek értelmezését nehezítette meg, így végül az ötklaszteres megoldás mellett maradtam. A klaszterek elnevezése a faktorok és a bevont indikátorok átlagai és szórásai alapján a következőképpen alakul, egyben fejlettségi sorrendet is felállítva (a legmagasabb fejlettségi szinttől kezdve), a tagságot a 2. számú melléklet tartalmazza.

- *Önálló, fejlett és nyitott országok*, melyek esetében kiemelkedő a külgazdasági teljesítmény, de nem jelentősek az EU-kapcsolatok. Mindemellett a mintában ezen országok gazdasági struktúrája a legfejlettebb (2. klaszter). E csoportba tartozik többek között Jamaica, Panama és a Seychelle-szigetek.
- *Relatív fejlett, EU-érdekeltségű országok*, melyek átlagot meghaladó fejlettségű gazdasági struktúrával rendelkeznek, és az EU számára kiemelt jelentőséggel bíró kereskedelmi országokról van szó (5. klaszter). Argentína, Brazília, Izrael és Nigéria a négy ország a klaszterben.
- *Relatív fejlett és zárt országok*, melyek gazdasági struktúrájának színvonala kiemelkedő (az 5. klaszteréhez hasonló), viszont külgazdasági teljesítményük fejlettségi szintjükhez képest jóval elmarad az átlagtól (4. klaszter). Többek között Vanuatu, Szíria és a Comore-szigetek található ebben a csoportban.
- *EU-függő, elmaradott országok*, melyek elmaradott gazdasági struktúrával rendelkeznek, viszont az EU kiemelkedően fontos kereskedelmi kapcsolata-

ikban (1. klaszter). A 24 ország közé tartozik Angola, Benin, Kongó, Gabon, Niger és Ghána is.

- *Elmaradott, zárt országok*, melyek a mintában a legfejletlenebb gazdasági struktúrával rendelkeznek, és rendkívül alacsony szintű a külgazdasági teljesítményük is (3. klaszter). A tagok között megtalálható például Csád, Bolívia, Kenya, Mali és Thaiföld is.

A klasztertagok értékelése során mindenképpen tartsuk szem előtt azt, hogy a Loméi Egyezményeket megelőző időszakról beszélünk, azaz az 1970-es évek gazdasági teljesítmény alapján kerültek az országok egy-egy csoportba. Miért is fontos ez? Egy nagyon szembetűnő példát emelnék ki: az „*elmaradott, zárt országok*” csoportjába került Kenya és Thaiföld is. A mai ismereteink alapján ennek a két országnak egyáltalán nem kellene egy csoportban lennie, hiszen Thaiföld a mai feltörekvő – és nyitott! – országok egyike, míg Kenya még mindig keresi a fejlődés útját. Viszont: az 1970-es évek legelején Thaiföld – Kenyához hasonlóan! – még importhelyettesítő politikát folytatott (Bigsten–Durevall 2004; Kohpaiboon 2002; Urata–Yokota 1994), és az egy főre eső GDP-jük is hasonlóan alakult.⁵⁶

Az intézményi háttér vizsgálata sem maradhat ki, hiszen utaltam arra, hogy az (is) befolyással bír a Loméi Egyezmények adta lehetőségek magas szintű kihasználására. Az intézményi minőség jellemzőit a 3.9. táblázat tartalmazza. Ez esetben is egyértelműen igaz, hogy minél magasabb fejlettségű klaszterbe tartozik az ország, az intézmény minőségét jelző indikátor annál kedvezőbb értéket vesz fel. Ebből kifolyólag a két elmaradott – ráadásul viszonylag nagy elemszámú – klaszterek esetében különösen fontos az, hogy az intézményi háttér is fejlődjön, máskülönben az egyezmények adta lehetőségeket nem tudják kihasználni.

3.9. táblázat Az intézményi minőség a klaszterekben

Klaszter	Átlag	Szórás	N
Elmaradott, zárt országok	4,6941	1,55710	38
EU-függő, elmaradott országok	5,1927	1,59652	24
Relative fejlett és zárt országok	4,1071	1,82493	7
Relative fejlett, EU-érdekeltségű országok	3,8438	1,23480	4
Önálló, fejlett és nyitott országok	3,3250	2,29061	5
Összesen	4,6635	1,66884	78

Megjegyzés: az 1-hez közeli értékek a kedvezőbb (szabadabb), míg a 7-hez közeli a kedvezőtlen (korlátozott). Vanuatu esetében nem volt elérhető adat.

Forrás: saját számítás

⁵⁶ Az 1970–75 közötti években Thaiföld egy főre eső GDP-je 193–353 USD között mozgott, míg Kenya esetében ugyanebben az időszakban 195–312 USD volt.

A klaszterek földrajzi megoszlását a 3.10. táblázat tartalmazza. A leendő afrikai ACP-országok 87 százaléka (összesen 34 ország) a két legkevésbé fejlett klaszter között oszlik meg, de valamivel többen található az EU-tól függő országok, azaz azok az államok, melyek számára – már az ekkor kialakult EU-függőségük miatt – a Loméi Egyezmények kitorési lehetőséget jelenthettek. Emellett kiemelendő, hogy a mintába került latin-amerikai fejlődő országok nagy része (80 százalékuk) ebben az időszakban még az elmaradott és zárt országok közé tartozott a vizsgált indikátorok alapján. Ez nem meglepő, hiszen ebben az időszakban élte virágkorát az importhelyettesítés ebben a térségben.

3.10. táblázat A klaszterek földrajzi megoszlása az első időszakban (országok száma, db)

	Elmaradott és zárt országok	EU-függő, elmaradott országok	Relatív fejlett és zárt országok	Relatív fejlett, EU-érdekeltségű országok	Önálló, fejlett és nyitott országok	Összesen
Afrika (ACP)	13	21	3	1	1	39
Karibi (ACP)	3	0	1	0	2	6
Csendes-óceáni (ACP)	2	0	1	0	0	3
Latin-Amerika	12	0	0	2	1	15
Ázsia	7	0	1	0	1	9
Észak-Afrika és Közel-Kelet	1	2	2	1	0	6
Csendes-óceáni (nem-ACP)	0	1	0	0	0	1
Összesen	38	24	8	4	5	79

Megjegyzés: A Chi-négyzet próbájának p-értéke 0,003, azaz szignifikáns kapcsolat van a két változó között.

Forrás: saját szerkesztés

A kétféle módszer alapján elvégzett klaszterelemzés tekintetében jelentős módosulás történt a klasztertagságban: a korábbi 43 és 28 tagsággal rendelkező klaszterek keveredéséből alakultak ki jelen esetben az új csoportok. Ugyan az elnevezésekben a kétféle módszer (eredeti változókkal és faktorokkal lefutott klaszterelemzés) között hasonlóság mutatkozik, az utóbbi esetben jobban elkülöníthetőek az országok a külgazdasági teljesítményük alapján. Így a főkomponensekkel végzett vizsgálat eredményeit tekintem elsődlegesnek. Ebből kifolyólag a második időszakban már csak e módszer alapján részletezem az eredményeket.

3.3.6. A Lomé-rendszert követő időszak eredményei

A főkomponensekkel történő osztályozás során is további finomításra volt szükség, ugyanis Szingapúr kiugró országnak minősül, így a továbbiakban Szingapúrt egy külön klaszterként (*Csúcsország*) kezeltem, és ezen kívül határozom meg a mintából kialakítható, egymástól különböző csoportokat. A Szingapúr nélküli 78 fejlődő ország esetén szintén öt klaszter tűnt ideális megoldásnak, hiszen a négyklaszteres megoldásban súlypont eltolódás volt (rendre 4, 14, 10, 50 elemű csoportok), a hatklaszteres megoldás pedig nem értelmezhető. Az ötklaszteres megoldás esetében sokkal kiegyensúlyozottabb eredmény látható (3.11. táblázat).

3.11. táblázat Az 5 klaszter az Egyezmények után (országok száma, db)

Klaszter	Tagok száma
1	6
2	28
3	5
4	28
5	11
Összesen	78

Forrás: saját szerkesztés

A klaszterek elnevezése a bevont változók átlagai és szórása alapján történt. Ennek alapján az alábbi csoportokról beszélhetünk, már egy fejlettségi sorrendet is felállítva (a legmagasabb fejlettségi szinttől kezdve), a tagságot a 3. számú melléklet tartalmazza:

- *Fejlett és nyitott országok EU-érdekeltséggel*, melyek esetében a gazdasági struktúra fejlettségi szintje a legmagasabb, és az EU számára fontos kereskedelmi partnerek, de ez fordítva már nem igaz (3. klaszter). Többek között itt található Argentína, Brazília, illetve Thaiföld is.
- *Relatív fejlett, nyitott, EU-érdekeltségű országok*, ahol a gazdasági struktúra fejlettségi szintje jóval átlag felett van, és az EU fontos kereskedelmi partner számukra (5. klaszter). A tagok közül megemlíthető a Seychelle-szigetek, Tunézia és Marokkó.
- *Az EU-tól független, relatív fejlett, átlagos nyitottságú országok*, ahol a gazdasági struktúra fejlettségi szintje átlag feletti, akárcsak a külgazdasági teljesítményük. Viszont a csoport fontos ismérve az, hogy az EU – a többi klaszterhez és a minta átlagához képest – sokkal kisebb szerepet játszik a kereskedelmi kapcsolataikban (4. klaszter). Ebben a csoportban található például Uruguay, Sri Lanka, Panama és Egyiptom is.
- *Az EU-tól függő, elmaradott országok*, melyek gazdasági struktúrája elmaradottságot jelez, többnyire a mezőgazdaság dominál, viszont az EU fontos

kereskedelmi partner számukra (1. klaszter). Például Angola, Csád és Kongó került ebbe a klaszterbe.

- Az EU-tól függő, elmaradott országok elmaradott külgazdasági teljesítménnyel, ahol elmaradott a gazdasági szerkezet, alacsony a mezőgazdaság termelékenységé, viszont az EU fontos szerepet játszik kereskedelmi kapcsolataikban (2. klaszter). A 28 klasztertag között megtalálható Benin, Etiópia, Laosz, Kenya és Niger is.

Ezek alapján látható, hogy az előző időszakhoz nagymértékben hasonlító klaszterek alakultak ki, ez pedig megkönnyíti a két időszak eredményeinek összehasonlítását.

Mindezek mellett a kedvezményezett csoportok alakulását, valamint a Loméi Egyezmények aláírását is meg kell vizsgálni (3.12. táblázat). Az ACP-országok fele egy klaszterbe került (a legfejletlenebbnek minősített csoportba), míg a másik fele szétszórtan helyezkedik el. Ebből kifolyólag az ACP-országok között egyértelműen megtalálhatók a jobb és a kevésbé jobb eredményekkel rendelkező országok – holott **az egyezmények előtti időszakban nem lehetett ilyen jól elkülönítenni egymástól ezeket az országokat**. Az egyéb kedvezményezett csoportba tartozó országok jellemzően a kedvezőbb indikátorokkal jellemezhető csoportokba kerültek. De a legkedvezőtlenebb csoportba került országok zömében az ACP-országok közé sorolhatók (a 28 klasztertagból 24 ebbe a csoportba tartozik).

3.12. táblázat Kedvezményezett csoport és egyezmények aláírása (országok száma, db)

	Az EU-tól függő, elmaradott országok elmaradott külgazdasági teljesítménnyel	Az EU-tól függő, elmaradott országok	Az EU-tól független, relatíve fejlett, átlagos nyitottságú országok	Relatív fejlett, nyitott, EU-érdekeltségű országok	Fejlett és nyitott országok EU-érdekeltséggel	Összesen
ACP-ország	24	6	11	7	0	48
Mediterrán ország	1	0	2	3	1	7
GSP-kedvezmény	3	0	15	1	4	23
Egyiket sem	4	0	17	4	5	30
Lomé I	23	4	8	3	0	38
Lomé II-IV	1	2	3	4	0	10
Összesen	28	6	28	11	5	78

Forrás: saját szerkesztés

Ezt az eredményt érdemes a szerint is megvizsgálni, hogy az ACP-országok földrajzi elhelyezkedésük szerint hogyan oszlanak meg a klaszterek között. A mintában szereplő 39 afrikai országból 24 a legkevésbé fejlett klaszterbe került (az ott szereplő ACP-országok mindegyike Afrikában található). A másik elmaradott klaszter hat ACP-országa közül öt Afrikában található. Azaz a 39 afrikai államból 29 (közel 75 százalék) a legkevésbé fejlett országok közé került a vizsgálatba bevont indikátorok alapján. Emellett érdemes azt is kiemelni, hogy öt afrikai ország (többek között *Mauritánia, Sao Tomé és Príncipe, illetve Seychelle-szigetek*) a relatíve fejlett, nyitott, EU-érdekeltségű klaszterbe került, és ezen országok a közepes jövedelműek közé tartoznak. Mindez már előrevetíti azt, hogy a Loméi Egyezmények aláírása is hasonló eredményt fog mutatni.

Annak ellenére, hogy a Loméi Egyezmények hatásmechanizmusa alapján egyértelmű fejlődést vártam volna és a relatív pozíció megváltozását reméltem, a legkevésbé fejlettnak minősülő klaszterbe került azon országok többsége (több mint 80 százaléku), melyek már az első egyezményt is aláírták, és azok kerültek kedvezőbb helyzetbe, amelyek egyikhez sem „csatlakoztak”.

Emellett érdemes megvizsgálni az intézményi háttérrel jellemző indikátorok alakulását ezekben a klaszterekben is: a 3.13. táblázat tartalmazza ezen eredményeket. Szingapúr – mint külön kezelendő csoportot – is feltüntettem a táblázatban.

3.13. táblázat Az intézményi háttér minősége az egyezmények után

Klaszter	Politikai szabadság		Gazdasági szabadság	
	Átlag	N	Átlag	N
Csúcország (Szingapúr)	4,6667	1	88,1	1
Fejlett és nyitott országok EU-érdekeltséggel	2,7833	5	62,96	5
Relatív fejlett, nyitott, EU-érdekeltségű országok	3,1667	11	57,23	5
Az EU-tól független, relatíve fejlett, átlagos nyitottságú országok	3,0327	28	61,48	27
Az EU-tól függő, elmaradott országok	4,8056	6	48,67	6
Az EU-tól függő, elmaradott országok elmaradott külgazdasági teljesítménnyel	4,5565	28	51,16	25
Összesen	3,7190	79	56,47	67

Megjegyzés: A politikai szabadság esetén az 1-hez közeli értékek a kedvezőbb (szabadabb), míg a 7-hez közelítő értékek a kedvezőtlenek (korlátozott). A gazdasági szabadság esetében a 80 feletti érték a szabadságot, míg az 50 alatti az elnyomást, a 60 és 70 közötti érték a mérsékelt szabadságot jelöli. 11 országra nem volt elérhető adat.

Forrás: saját számítás

Ezek az indikátorok is egyértelműen arra utalnak, hogy a jobb gazdasági struktúrával és a kedvezőbb külgazdasági teljesítménnyel a szabadabb országok rendelkeznek (bár Szingapúr eltérően viselkedik a politikai szabadság tekintetében, vi-

szont a gazdasági szabadság indexe messze a legmagasabb a mintában). Továbbá erős törés látszódik mindkét mutató esetében a fejlett (a táblázat első két sora Szingapúr után) és az elmaradott országok (a táblázat utolsó három sora) között.

Utaltam arra, hogy a Loméi Egyezmények eredményeit befolyásolhatták – az intézményi háttéren túl – a háborúk is. Ezt a kérdést is megvizsgáltam, ehhez egy egyszerű módszert használtam: az UCDP adatbázisából (UCDP/PRIÓ 2011) összegyűjtöttem az 1975 és 2000 közötti időszakból azokat az éveket, amelyekben az adott országnak fegyveres konfliktusa volt, és ebből „háborús évek száma” változót generáltam. Ezek alapjellemzőit néztem meg az öt klaszter esetén (3.14. táblázat).

3.14. táblázat A háborús évek alakulása az egyes klaszterekben

Klaszterek	Átlag	Szórás	N
Az EU-tól függő, elmaradott országok elmaradott külgazdasági teljesítménnyel	6,250	6,878	28
Az EU-tól függő, elmaradott országok	10,167	11,268	6
Az EU-tól független, relatíve fejlett, átlagos nyitottságú országok	5,857	8,683	28
Relatív fejlett, nyitott, EU-érdekeltségű országok	2,818	4,875	11
Fejlett és nyitott országok EU-érdekeltséggel	7,600	10,807	5
Teljes minta	6,013	7,963	78

Megjegyzés: Szingapúrban a vizsgált időszakban nem volt fegyveres konfliktus.

Forrás: saját szerkesztés

Az eredmények alapján nem lehet egyértelmű következtetést levonni, hiszen a relatíve fejlett, nyitott országok kivételével átlagosan közel azonos számú évet töltöttek el háborúban a fejletlen és a fejlett klaszterek. További figyelmet igényel az is, hogy mindegyik klaszterben az átlagnál jóval magasabb a szórás, így nem érdemes messzemenő következtetést levonni. Összességében a háborúban állás hosszú távon nem határozta meg az eredményeket, és nem lehet az intézményi háttérhez hasonló konzekvenciákat levonni. Viszont nem foglalkoztam azzal, hogy a háborús évek a vizsgált időszak (1975–2000) mely szakaszában voltak jelen döntően, ugyanis nem mindegy, hogy az adott ország már az 1970-es években „túlesett” a konfliktusai nagy részén, vagy az az 1990-es években tetőzött. Ez utóbbi ugyanis nagyobb mértékben befolyásolja a 2000-es évek eleji gazdasági adatokat, mint az 1970-es évek eseményei.

3.3.7. A két időszak eredményeinek összehasonlítása és következtetései

Az előző két alfejezetben bemutatott eredmények rávilágítottak arra, hogy a mintában szereplő 79 ország relatív helyzete hogyan alakult egymáshoz képest a Lomérendszer megelőző és azt követő időszakban. Mivel amellet érveltem, hogy a főkomponensek mint indikátorok alapján végzett elemzés célravezetőbb, így a két időszak összehasonlítását a főkomponensekkel kapott klaszterek alapján mutatom be. Az eredmények alapján az afrikai országok – melyek később zömében ACP-

országok lettek – a legfejletlenebb csoportba kerültek mindkét időszakban; továbbá a Lomé-rendszer utáni időszakban a Loméi Egyezményeket aláíró, ezzel összefüggésben pedig az ACP-országok vannak a legkedvezőtlenebb gazdasági helyzetben a vizsgálatba bevont indikátorok alapján. Mindezzel együtt érdemes megnézni azt, hogy a két időszak között hogyan alakult a relatív pozíció a vizsgált országok körében.

Amennyiben Szingapúrt nem számítjuk, akkor mindkét időszakban öt klaszter kialakítása az ideális, így érdemi különbség e tekintetben nem látható. Viszont a klaszterek közötti mozgás, azaz a relatív pozíció változása vizsgálható. Hiszen a két időszak eredményei meglehetősen hasonlóak: az egyezményeket követő időszak klaszterei jelentésüket tekintve megfeleltethetők az egyezményeket megelőző időszak klasztereinek. Emellett az egyes klaszterek létszámát tekintve is rendkívül hasonló eredményre jutottam a két időszakban. Annak érdekében, hogy az egyes klaszterek és országok relatív helyzetét össze lehessen vetni a két időszak vonatkozásában, az SPSS outputjában szereplőkhöz, illetve a korábban bemutatottakhoz képest a klasztereket újraszámoltam azok fejlettségi szintjének megfelelően (3.15. táblázat).

A klaszterek (új) számának meghatározása során a hangsúly azon volt, hogy a két időszakban az ugyanazon a fejlettségi szinten elhelyezkedő klaszterek ugyanazt a számot kapják, ezzel is kifejezve, hogy a mintabeli relatív helyzetük nem változott. Alapjaiban véve olyan csoportokat kaptam, amelyek egy-egy szinten helyezkednek el, azaz nem alakultak ki olyan klaszterek, amelyek a másik időszak viszonylatában köztes állapotot jelentenének. Ebből kifolyólag a legegyszerűbb megoldás alkalmazható volt az újraszámozást illetően: mindkét időszakban a legfejlettebb klaszter jelölhető 1-essel, míg a legkevésbé fejlett az 5-össel.

3.15. táblázat A két időszak klaszterei

1. időszak	Klaszter új száma	2. időszak	Klaszter új száma
Az EU-tól független, fejlett és nyitott országok	1	Fejlett és nyitott országok EU-érdekeltséggel	1
Relatív fejlett, EU-érdekeltségű országok	2	Relatív fejlett, nyitott, EU-érdekeltségű országok	2
Relatív fejlett és zárt országok	3	Az EU-tól független, relatív fejlett, átlagos nyitottságú országok	3
Az EU-tól függő, elmaradott országok	4	Az EU-tól függő, elmaradott országok	4
Elmaradott és zárkózott országok	5	Az EU-tól függő, elmaradott országok elmaradott külgazdasági teljesítménnyel	5

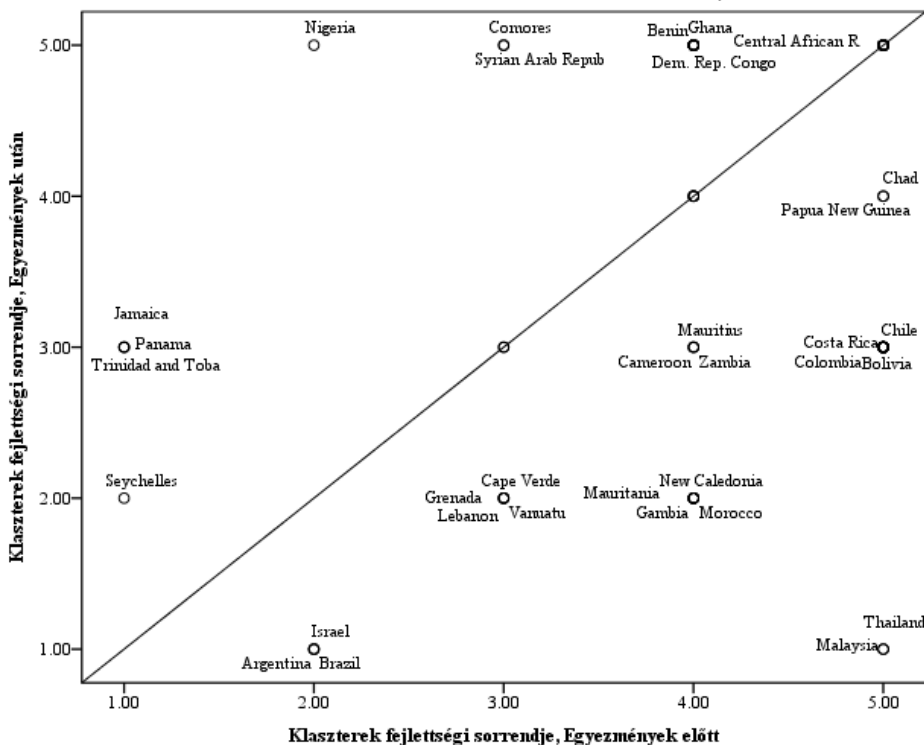
Forrás: saját szerkesztés

Ezután a két időszak klasztereit az új – gazdasági fejlettségi hierarchiának megfelelő – számukkal egy koordináta-rendszerben ábrázoltam (3.5. ábra). A 3.5. ábrán a 45°-os egyenes jelöli azokat a csoportokat (és egyben országokat), amelyek

a két időszakban nem változtattak (a mintában elfoglalt) relatív helyzetükön. A klaszterek fejlettségi sorrendjének (azaz növekvő értékének) ismeretében az egyenes alatt elhelyezkedő pontok a két időszak között végbement fejlődést, míg az egyenes felett elhelyezkedő pontok a két időszak közötti visszaesést jelölik. Az áttekinthetőség érdekében az ábrán kizárólag – néhány példaként – azoknak az országoknak a nevei jelennek meg, melyek a 45°-os egyenesen kívül esnek, azaz esetükben valamilyen pozícióváltás történt.

A fentiek alapján – Szingapúrt nem számolva – a 78 országból 58 ország relatív helyzete változott meg a vizsgálatba bevont indikátorok alapján. Összességében tehát az országok közel háromnegyede (74,36 százaléka) tudott felmutatni javulást vagy visszaesést a többi országhoz képest. Mindez azt jelenti, hogy **a vizsgálatban szereplő országok egynegyede ugyanazon a fejlettségi szinten van egymáshoz képest a Lomé-rendszer követő időszakban, mint a kezdeti periódusban.** Azonban a korábbi klasztereikből kiváló és a 45°-os egyenesen kívül eső országokat érdemes mélyebben megvizsgálni.

3.5. ábra A két időszak klasztereinek relatív helyzete



Megjegyzés: a klaszterek számának feloldását a 3.15. táblázat tartalmazza. Az átláthatóság érdekében csak néhány ország szerepel az ábrán azon esetekben, ahol pozícióváltás volt.

Forrás: saját szerkesztés

Az 58 ország közül többen vannak azok az országok, melyek relatív helyzete javult: 40, pozitív változást mutató ország emelhető ki, illetve 18 olyan ország található a mintában, melyek mintában elfoglalt pozíciója a vizsgált indikátorok alapján romlott a két időszak között (3.16. táblázat). Viszont a klaszterek jelentéstartalmát figyelembe véve van egy kérdéses pozíció-változás: az egyezmények előtti 3-as klaszterből az egyezmények utáni 2-es klaszter felé történő mozdulás. Ez négy országot érint: Zöldfoki-szigetek, Vanuatu, Libanon és Grenada. A bizonytalanság oka, hogy a nyitottságot vagy a zártságot kell-e kedvezőbbnek tekinteni. Ezen országok az egyezmények előtt relatíve zárt országok voltak, viszont a 2000-es évek elejére már kiemelkedőbb külgazdasági teljesítményt nyújtottak. Összességében viszont relatíve fejlettek maradtak: azaz se nem a legfejlettebbek, se nem a legalmaradottabbak, de fejlettségi szintjük inkább a fejlettebb klaszterek felé tendál. Összességében az 58 klasztertagságot váltó ország közül 36-nak egyértelműen javult, 18-nak egyértelműen romlott a minta országaihoz képesti relatív helyzete, négyről pedig nem lehet biztosat állítani – ha a nyitottságot kedvezőbbnek ítéljük meg, mint a zártságot, akkor kedvező változás következett be, ellenkező esetben itt is romlásról beszélhetünk, de akár változatlanak is tekinthető. Viszont összességében pozitívnak ítélni meg a két időszak közötti változást, hiszen a mintabeli országok közel fele relatíve kedvezőbb pozícióval rendelkezik a kezdeti időszakhoz képest.

3.16. táblázat A pozíciót váltó országok

Változás	Klaszter	Országok
JAVULT	2 → 1	Argentína, Brazília, Izrael
	3 → 2	Grenada, Libanon, Vanuatu, Zöldfoki-szigetek
	4 → 3	Kamerun, Mauritius, Zambia
	4 → 2	Gambia, Marokkó, Mauritánia, Új-Kaledónia, Sao Tomé és Príncipe, Tunézia
	5 → 4	Csád, Pápua Új-Guinea
	5 → 3	Bolívia, Chile, Costa Rica, Ecuador, Egyiptom, El Salvador, Fülöp-szigetek, Guatemala, Guyana, Haiti , Honduras, Kolumbia, Mozambik , Nicaragua, Paraguay, Szamoá, Sri Lanka, Suriname , Uruguay
ROMLOTT	5 → 1	Malajzia, Thaiföld
	1 → 2	Seychelle-szigetek
	1 → 3	Jamaica, Panama, Trinidad és Tobago
	2 → 5	Nigéria
	3 → 5	Comore-szigetek, Szíria
	4 → 5	Benin, Közép-afrikai Közt., Kongói Dem. Közt., Ghána, Bissau-Guinea, Libéria, Madagaszkár, Niger, Szenegál, Sierra Leone, Togo

Megjegyzés: a félkövér betűvel szereplő országok az ACP-csoportba tartoznak.

Forrás: saját szerkesztés

Az eredmények ellenőrzése érdekében megvizsgáltam, hogy a változást mutató országok jövedelmi szintje (alacsony vagy közepes jövedelmű) alapján látható-e valamilyen tendencia. Azon államok, amelyek relatív helyzete javult a két időszak között, többnyire a közepes jövedelmű országok közé tartoznak. Ugyan Csád a legkevésbé fejlett országok egyike, viszont továbbra is az egyik legfejletlenebb klaszterben maradt, így ez egyáltalán nem torzító tényező. Két ország esetén viszont érdekes eredménnyel szembesülhetünk: ez pedig Haiti és Mozambik, hiszen mindkettő a legkevésbé fejlett országok közé tartozik. Ennek oka lehet a komplex elemzési módszer használata és nem az egy indikátoron alapuló következtetések levonása. Valamint e két ország mintában elfoglalt helyét látjuk, ami nem tartalmazza az összes fejlődő országot. Emellett, azon országok, melyek relatív helyzete romlott, zömében az alacsony jövedelmű országok közé tartoznak. Kiemelendő, hogy a relatív helyzet megváltozása (mind a javulás, mind a romlás oldalán) majdhogynem ugyanazon a szinten történt: mindkét időszak fejlett klaszterei között, illetve mindkét időszak fejletlen klaszterei között történt mozgás, és nem jellemző a „nagy ugrás”.

A téma szempontjából az is fontos, hogy a pozitív (illetve a negatív) eredményt elért országok közül melyek tartoznak az ACP-országok közé. Áttekintve az országokat, érdekes eredmény állapítható meg. **Az egyértelműen pozitív eredménnyel bíró 36 országból 13 tartozik az ACP-országok közé:** ennyi, az EU által kiemelten kezelt ország tudott javítani a mintában elfoglalt relatív helyzetén. Közülük nyolcan tudtak legalább „két klaszternyit” előrelépni. Emellett a 18 visszaesést mutató ország közül szintén 16 tartozik az ACP-országok közé, azaz **azon országok, melyek relatív pozíciója romlott a két időszak között, 89 százalékban az ACP-országok közé tartoznak.** Érdekes az, hogy az egyezmények előtti 4-es klaszterből az egyezmények utáni 5-ös klaszterbe kerülő országok mindegyike (összesen 11) az ACP-országok közé tartozik! Összességében tehát a mintában szereplő 48 ACP-ország közül 13 tudott javítani a relatív helyzetén, 16 rontott a pozícióján, míg 19 ország esetében nem történt változás. Ebből kifolyólag az országok eltérő módon tudták kihasználni a Loméi Egyezmények adta lehetőségeket: **egyértelműen pozitív változásról** azonban csak **a mintában szereplő ACP-országok negyede esetén lehet beszélni, míg háromnegyedük esetében nem történt kedvező változás.**

Hangsúlyozandó, hogy ezek a vizsgálatok mindössze arra mutatnak rá, hogy a minta országainak relatív helyzete hogyan alakult egymáshoz képest a két időszakban. Annak érdekében, hogy megállapítsam, történt-e szignifikáns változás az egyes országok, illetve országcsoportok gazdasági mutatói között a két időszakban, a két időszak átlagait hasonlítottam össze. A két összefüggő minta elemzése nem-parametrikus teszt⁵⁷ (Wilcoxon-teszt) segítségével történt (3.17. táblázat). A három kedvezményezett-csoportban bár különböző párok közötti különbség tekinthető szignifikánssá, a közös változók esetében az előjelek ugyanazok.

⁵⁷ T-teszt nem alkalmazható a kis elemszámú minta, illetve a változókkal szembeni normális eloszlás követelményének nem teljesülése miatt.

A Wilcoxon-teszt eredményei szerint az EU szerepe szignifikánsan csökkent az ACP országok exportjában és importjában is, valamint az ACP országok részesedése az EU összkereskedelméből szintén szignifikánsan alacsonyabb, mint volt korábban, így az ACP-országok térvesztése – a Loméi Egyezmények ellenére – egyértelműen látható az EU-val folytatott kereskedelemben. Hasonló csökkenés a többi csoportban is megfigyelhető, bár ott egy-egy terület mentesült ezek alól. Ugyan a külföldi tőke esetében mindenütt szignifikáns és pozitív irányú változás figyelhető meg, azonban az FDI folyóáron szerepel, így nem feltétlenül valós növekedésről van szó, annak ellenére, hogy az 1980-as évektől kezdve jelentős mértékben megnőtt a külfölditőke-forgalom a világon. Érdekes továbbá az is, hogy bár a két időszak között szignifikánsan csökkent a mezőgazdaság részaránya a gazdasági kibocsátásból, valamint a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya az ACP-országokban, a korábbi vizsgálati eredmények alapján azonban még mindig jelentős gazdasági szektornak számít ebben az országcsoportban (a többi országhoz képest), és az ipar szignifikáns növekedése sem tudta ellensúlyozni.

3.17. táblázat A Wilcoxon-teszt eredményei (p-értékek)

Indikátor	Teljes minta	ACP-országok	Mediterrán o.	GSP
az EU részesedése az ország exportjából	(-) 0,000	(-) 0,000	0,398	(-) 0,002
az EU részesedése az ország importjából	(-) 0,000	(-) 0,000	(-) 0,043	(-) 0,000
az ország részesedése az EU harmadik országokkal folytatott exportjából	(-) 0,000	(-) 0,000	0,398	(-) 0,014
az ország részesedése az EU harmadik országokkal folytatott importjából	(-) 0,000	(-) 0,000	0,398	0,317
export/GDP	(+) 0,000	0,121	0,176	(+) 0,002
külkereskedelmi mérleg	0,088	0,095	1,000	0,493
egy főre jutó beáramló külföldi tőke	(+) 0,000	(+) 0,000	(+) 0,018	(+) 0,000
a beáramló külföldi tőke aránya a GDP-ben	(+) 0,000	(+) 0,001	(+) 0,018	(+) 0,001
GDP/fő	(+) 0,000	0,222	0,128	(+) 0,000
mezőgazdaság/GDP	(-) 0,000	(-) 0,029	(-) 0,043	(-) 0,000
ipar/GDP	0,127	(+) 0,036	0,866	0,864
szolgáltatások/GDP	(+) 0,000	0,091	0,176	(+) 0,000
mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya a teljes népességen belül	(-) 0,000	(-) 0,000	(-) 0,018	(-) 0,000
mezőgazdasági termelékenység	0,458	0,538	0,237	0,199

Megjegyzés: zárójelben a változás iránya a két időszak között.

Forrás: saját szerkesztés

Kiemelendő, hogy a mezőgazdasági termelékenység a két időszak között nem változott szignifikáns mértékben, és az egy főre jutó GDP is csak a teljes minta, illetve a GSP-országok körében mutat szignifikáns növekedést. Mindezek azt mutatják, hogy **bár vannak kedvező jelek, azonban ezek nem tekinthető olyan mértékűnek, hogy az országok relatív pozíciója jelentős mértékben megváltozzon egymáshoz képest.**

A bemutatott empirikus vizsgálat – tulajdonképpen a szakirodalomban fellelhető, többnyire elméleti fejtegetésekkel összhangban – **összességében kedvezőtlen eredményeket** mutat, és úgy tűnik, hogy a Loméi Egyezmények aláírása nem jelentett előnyt az ACP-országok többségének, amelynek elsődleges oka az intézményi hiányosságokban keresendő. Mindez viszont nem indokolja azt, hogy az egyezmények teljesen feleslegesek lettek volna: valószínűleg ezek az országok az egyezmények által biztosított preferenciák nélkül kedvezőtlenebb helyzetben lennének, és nagyobb mértékben csökkent volna a két fél közötti kereskedelem. Az elemzés eredményei viszont rávilágítanak arra, hogy **a szabad piacra lépés önmagában nem jelent fejlődést, csak lehetőséget**, ha az országon belül még számos akadály található (elsősorban a fejletlen – tágan értelmezett – infrastruktúrára kell gondolnunk). Ahogyan Curran és szerzőtársai (2008, 531. o.) fogalmazott tanulmányukban: „*Ha a piacra jutás a fejlődés kulcsa lett volna, az ACP-országok a fejlődő világ leggazdagabb országai között lennének.*” Ennek megfelelően azoknak a legnyilvánvalóbb tényezőknek az áttekintése következik, melyek a Loméi Egyezmények alacsony hatékonyságát eredményezhették.

3.4. A Loméi Egyezmények kudarcának lehetséges okai

Az elzőekben részletezett vizsgálat szerinti eredménytelenség különösen annak fényében elgondolkodtató, hogy **az afrikai országok számítanak az EU fejlesztéspolitikájának fő kedvezményezettjének**, több segítyt és kedvezményt kaptak, mint bármely más fejlődő ország (Abass 2004; Bjornskov–Krivonos 2001; Farrell 2005; Kebonang 2007). Ennek ellenére ezek az országok a többi fejlődő országhoz képest hátul „kullognak”. Így jogosan merül fel a kérdés, hogy milyen okokra vezethető vissza, hogy az ACP-országok a feléjük nyújtott egyoldalú (viszonosság nélküli) kedvezmények ellenére nem tudtak jelentős gazdasági növekedést és fejlődést produkálni. A könyv jelen fejezete erre a kérdésre próbál meg választ adni.

Hurt (2003) cikkében felhívja arra a figyelmet, hogy az Európai Unió fejlesztés területén végzett tevékenységét a világgazdasági tendenciákkal együtt kell vizsgálni. A szerzővel egyetértve így ez a fejezet nemcsak azokat az országban belüli tényezőket fejt ki, melyek a fejlődés akadályai lehettek, hanem kitér azon világgazdasági folyamatokra is, melyek hatással lehettek a fejlesztések kimenetelére. Ennek alapján a **sikertelenség okai külső és belső tényezők összességéként** határozható meg (3.18. táblázat). A külső tényezők azon világgazdasági, országon kívüli folyamatokat takarják, melyeket az ország nem tud befolyásolni, míg a belső tényezők az országban belüli hiányosságokat jelentik. Ezen tényezők meghatározása elsősorban

Babarinde és Faber (2004), Bjornskov és Krivonos (2001), Borrmann et al. (2007), Cosgrove (1994), Degnbol-Martinussen és Engberg-Pedersen (2005), EC (1996), Farrell (2005), Hurt (2003), Oyewumi (1991), Parfitt (1996), Santos (1999) és Whiteman (1998) elméleti fejtegetéseinek összegzése alapján történt, amit kiegészítettem egyéb faktorokkal. Hangsúlyozandó, hogy egy igen összetett folyamatról van szó, így nem lehet minden okot pontosan meghatározni, ebből következően csak kísérlet történik azoknak a – talán legszembetűnőbb – folyamatoknak a feltárására.

3.18. táblázat A Loméi Egyezmények sikertelenségének lehetséges okai

Külső tényezők	Belső tényezők
Fajlagos nyersanyag-szükséglet csökkenése	Infrastruktúra kiépítetlensége
Kis tigrisek megjelenése	Fizikai és humán tőke fejletlensége
Közép- és Kelet-Európa rendszerváltása	Beruházások és megtakarítások alacsony szintje
GATT-egyezmények, preferenciák eróziója	Pénzügyi szektor fejletlensége
Egységes belső piac kialakulása	Korrupció magas szintje, burjánzása
Aszimmetrikus függőség	Háborúk, belső konfliktusok
Csökkenő EU-s támogatás (Stabex, Sysmin)	Intézményrendszer fejletlensége
FDI elmaradása	

Forrás: saját szerkesztés

3.4.1. A sikertelenség lehetséges külső okai

A világgazdasági változások, azaz a külső tényezők elsősorban a két fél közötti kereskedelem alakulására lehetett hatással, hiszen az iparfejlesztés és a diverzifikáció inkább belügynek számít (kevésbé kiszolgáltatott a világgazdasági eseményeknek), és meg (nem) valósulása elsősorban országon belüli tényezőkkel magyarázható. Az Európai Unió tagországaiban **a fajlagos nyersanyag-szükséglet jelentősen visszaesett** a gazdasági szerkezet jelentős átalakulása következtében: a szolgáltatások, a kevésbé nyersanyag-igényes (például high-tech) iparágak kerültek előtérbe (Balázs 2002; Babarinde–Faber 2004) – ezáltal tulajdonképpen hiába volt szabad a piacra lépés az ACP-, így a fekete-afrikai országoknak, ha nem volt kereslet az általuk exportálni képes termékek iránt.

A kereskedelmet tekintve egyértelműen kimutatható, hogy **az Európai Unió figyelme, stratégiai fókuszja más országok, térségek felé irányult:** Kelet-Közép-Európa és az ázsiai újonnan iparosodott országok lettek stratégiaiul fontos területek (Farrell 2005). Az 1980-as évekre több dinamikusan fejlődő ázsiai ország (pl. Hongkong, Szingapúr, Tajvan, Thaiföld – „tigrisek”) korábbi években megtörtént világgazdasági nyitásának és a nemzetközi kereskedelemben való bekapcsolódásának hatása érezhetővé vált, és részesedésük az EU-importból és annak exportjából 20 év alatt megduplázódott. Ezek az országok olcsó, és ezzel egyidejűleg minőségi termé-

kekkel tudtak megjeleni az európai piacokon, és képesek voltak a versenyben (hatékonyan) részt venni.

A szovjet blokk szétesése és a kelet-közép-európai országok rendszerváltása után (az 1990-es évektől kezdve) az Európai Unió gazdasági (így kereskedelmi) lehetőségei megnőttek ezen államok irányában. Úgy tűnik, ezt ki is használta, hiszen ezen országcsoport részesedése az EU export és import oldalán is megduplázódott 1990-ről 2000-re: az EU összimportjából való részesedésük 5,4 százalékról 9,9 százalékra emelkedett, míg az összexportból való részesedésük 6,2 százalékról 13,2 százalék lett ugyanezen időszakot vizsgálva (EC 2008b). De nemcsak a kereskedelem tekintetében kerültek előtérbe, hanem a segélyeket és a beruházásokat tekintve is, hiszen az EU az ACP-országok helyett ezekbe az országokba csoportosította át (a felzárkózást segítő) segélyeit és beruházásait (Cosgrove 1994; Parfitt 1996). Másrészt a biztonság megőrzése érdekében is fontos volt, hogy ezeket az országokat „szemmel tartsa”, így Közép-Európa az európai külpolitika fontos célpontjává vált (Santos 1999).

A **GATT Uruguayi Fordulója** (1986–1994) során elfogadott néhány egyezmény hátrányosan érintette a fejlődő, köztük az ACP-országokat – ezek közül két példát emelnénk ki.⁵⁸ Az ipari államok **általános vámkedvezményeket** irányoztak elő **a fejlődő országok számára**, így az ezen országok számára megnyílt kedvezőbb környezet következtében megnőtt a világpiacon a verseny (Borrmann et al. 2007; Collier et al. 1997; Santos 1997), azaz az ACP-országok mellett más országok is kedvező piacra jutási feltételekhez jutottak, és a nagyobb versenyben az ACP-országok háttérbe szorultak. Emellett az 1990-es évek elején elfogadott **szellemi tulajdonjogra vonatkozó szabályozás** (Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights – TRIPS) nemcsak a közegészségügyben és a gyógyszerekhez való hozzáférésben okoz gondot a fejlődő országokban (Udvari 2010a, 2011a), hanem gátolja azokat abban, hogy a technológiát a fejlett országoktól lemásolják (ahogy ezt korábban megtehették), és a saját színvonalukon használják (Farrell 2005; Somai 1997).

A WTO egyre több területre kiterjedő szabályozásával egy időben indult meg az a folyamat, mely az EK-ban **a belső piac kialakulását** irányozta elő. Az így kialakult, közösségi szinten érvényes szabályozás és a különböző, meglehetősen szigorú (fogyasztóvédelmi, csomagolási, környezetvédelmi, minőségi stb.) előírások „elriaszthatják” az ACP-országokat (Cosgrove 1994), hiszen nem, vagy csak nagy költségek árán tudtak (volna) megfelelni ezeknek a szabályoknak. Mindezek mellett meg kell említeni a relatíve szigorú származási szabály elvét is: az ACP-országok exportjában a hozzáadott érték legalább 50 százaléka ACP-országban kell létrejönnie (Parfitt 1996).

Továbbá az EU fejlesztéspolitikáját, köztük a Loméi Egyezményeket is kritizálják, hiszen minden más tényezőt figyelembe vettek a segélyek szétosztásakor, csak a szegénységet nem (Degnbol-Martinussen–Engberg-Pedersen 2005). Valamint

⁵⁸ Az Uruguayi Forduló eredményeit, egyezményeit lásd részletesen Somai (1997) tanulmányában.

a szerzők kiemelik azt is, hogy az EU a saját érdekeit követte, hiszen az ACP-térsséggel kialakított kapcsolatával akarta biztosítani egyrészt a nemzetközi szerepének növekedését, másrészt a saját nyersanyag-igényének kielégítését is, ami a Loméi Egyezmények sikertelenségéhez vezetett. A Stabex és Sysmin rendszerek szerepe a gazdaság stabilizációja lett volna, viszont a támogatások kifizetése lassú volt, alacsony összegekkel, és a diverzifikációt akadályozta (hiszen ha támogattak egy területet a csökkenő bevételek ellenére, nem volt szükség más jellegű gazdaságfejlesztésre), ezzel együtt pedig a két rendszer nem ösztönző, hanem torzító eszközöket tartalmazott (Collier et al. 1997; Degenbol-Martinussen–Engberg-Pedersen 2005).

Bár a Loméi Egyezmények számos esetben sokkal kedvezőbb feltételeket biztosítottak az ACP-országoknak, egy nagy hátulütője is volt, ami egyben a kedvezményezett országok fejlődésének akadályának is tekinthető: a kedvezmények következtében erős **(aszimmetrikus) függőség alakult ki** az ACP-országok és az Európai Unió között (Balázs 2002; Bjornskov–Krivonos 2001; Farrell 2005; Whiteman 1998). Az ACP-országok nagymértékben függtek az EU részéről érkező támogatásoktól, kereskedelmi kedvezményektől, és ennek következtében az 1990-es évek elején bekövetkezett világgazdasági változások (szovjet blokk szétesése, ázsiai országok megerősödése, az európai belső piac kialakulása) után olyan problémákkal találták szembe magukat, melyekre nem tudtak megfelelő módon reagálni. A kedvezményezettnek számító afrikai, karibi és csendes-óceáni fejlődő országok nem tudták felvenni a versenyt az új versenytársakkal, nem tudtak tömegesen megfelelni a belső piacon érvénybe lépő szigorúbb szabályozással szemben. Mindezek ellenére az EU fontos kereskedelmi partnere maradt ezen országoknak, míg az ACP-országok egyre kisebb szerepet játszanak az EU harmadik országokkal folytatott kereskedelmében (Fontaine et al. 2008; Hinkle–Schiff 2004). Azonban mindennek a másik oldalát is figyelembe kell venni: a Loméi Egyezmények 25 év alatt tulajdonképpen érdemi változást nem eredményeztek az abban részt vevő, legtöbb fejlődő országban: a diverzifikáció hiánya még ma is több országot jellemez (Babarinde–Faber 2004), és ezen országok összexportjának 60%-át mindössze tíz termék teszi ki (Moreau 2000).

3.4.2. A sikertelenség lehetséges belső okai

A Loméi Egyezmények kétségbe vonható hatékonyságának vizsgálatakor nem szabad kizárólag a külső tényezőket, a világgazdaságban végbement változásokat, a különböző térségek stratégiai érdekeinek eltolódását okolni, hiszen **maguk a fejlődő országok is gátjaik lehetnek saját fejlődésüknek** – azaz a fejlődési lehetőségeiket akadályozó belső (gazdasági-társadalmi-politikai) tényezőket nem tudták megfelelően kezelni. Ezt igazolják az empirikus elemzés során bemutatott intézményi indikátorok eredménye is: az elmaradottabb klaszterekbe került országok mindegyike kedvezőtlenebb intézményi háttérrel rendelkezik, mint a fejlettebb klaszterben lévő országok.

Az **Európai Bizottság 1996-os**, az EU és az ACP-országok kapcsolatát taglaló **Zöld Könyv** elsősorban ezekre a tényezőkre (nem pedig a külgazdasági változásokra) vezeti vissza a Loméi Egyezmények sikertelenségét a részt vevő országok fejlődésének területén. A Zöld Könyv kiemeli, hogy számos, a fejlődés tekintetében nélkülözhetetlen tényező hiánya volt az akadály a annak, hogy a Loméi Egyezmények kedvezményeit élvező ACP-országok hasznot tudjanak húzni a kereskedelmi kedvezményekből adódó előnyökből, a különböző területeken történő együttműködésekben (EC 1996). Ezen kritikus tényezők között az említett dokumentum többek között az **infrastruktúrát, a vállalkozókészség, a fizikai és humán tőke alacsony színvonalát, a beruházások és megtakarítások alacsony szintjét**, valamint a **fejletlen pénzügyi szektort** említi meg; valamint kiemeli, hogy a legtöbb részt vevő ország olyan termékek kereskedelmétől, exportjától függ, amelyek világszerte jelentősen ingadozik (EC 1996). A Zöld Könyvben ugyan nem szerepel, de nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az ACP-országok egy részében (például Csád, Ruanda, Szudán, Bissau-Guinea) belső háborúk is dúltak ebben az időszakban, melyek megakadályozták azt, hogy egyáltalán ki tudják használni az adódó lehetőségeket. Csak Afrikában 1970 és 1988 között 3–8 fegyveres konfliktus, polgárháború volt, amelyek ráadásul több évig tartottak (Hoeffler 2008). Ez nem csak azt jelenti, hogy maguk a háborús helyzetű országok nem tudtak élni a lehetőségekkel, és a saját gazdaságukat is romba döntötték, hanem az EU sem támogatott kétes helyzetű országokat.

Oyewumi (1991) cikkében ezek mellett a Loméi Egyezmények vizsgálatakor kiemeli azt is: komoly problémát jelentett az is, hogy a Stabex és Sysmin gazdaságstabilizációs rendszerből származó kompenzációt a kormányok kapták meg, nem pedig közvetlenül a termelőknek juttatták el – és a **korrupcióra** gondolva ez a pénz könnyen elveszhetett.

3.5. A fejezet összegző megállapításai

A könyv ezen fejezete alapján egyértelmű, hogy az Európai Unió komoly kapcsolati rendszerrel rendelkezik a fejlődő országokkal, közülük is a volt gyarmataival, az ACP-országokkal ápol kiemelt kapcsolatot. Ugyan EU-s dokumentumban nem mondták ki nyíltan, azonban a Loméi Egyezményekre a fejlesztéspolitikájának eszközeként lehet tekinteni. Az egyezmények sajátossága, hogy a kereskedelmi preferenciákon, a szabad piacra lépésen túl egyéb gazdasági és pénzügyi támogatásokat is biztosított az aláíró országok számára. Így feltételezhető az, hogy a 25 éven keresztül nyújtott támogatások kedvezően hatottak az aláíró ACP-országok gazdasági fejlődésére.

A klaszterelemzés viszont **összességében kedvezőtlen eredményeket** mutat, és úgy tűnik, hogy a Loméi Egyezmények aláírása nem jelentett előnyt az ACP-országok többségének, aminek elsődleges oka az intézményi hiányosságokban keresendő. Mindez viszont nem indokolja azt, hogy az egyezmények teljesen feleslegesek lettek volna: valószínűleg ezek az országok az egyezmények által biztosított pre-

ferenciák nélkül kedvezőtlenebb helyzetben lennének, és nagyobb mértékben csökkent volna a két fél közötti kereskedelem. Az elemzés eredményei viszont rávilágítanak arra, hogy **a szabad piacra lépés önmagában nem jelent fejlődést, csak lehetőséget**, ha az országon belül még számos akadály található (elsősorban a fejletlen – tágran értelmezett – infrastruktúrára kell gondolni).

A Loméi Egyezmények eredménytelensége a fejlődő országokon kívüli és azokon belüli tényezőknek egyaránt betudható, és csak néhány ország teljesített sikeresen, azonban összességében (magát az ACP-országok csoportját tekintve) elég rossz az eredmény. Mindez azt jelenti, hogy **fejlődés csak azokban az országokban volt tapasztalható, amelyek a kedvezmények hatékony kihasználása érdekében gazdaságpolitikájukban, intézményi háttérükben is alkalmazkodtak**. A külső és belső tényezők ismeretében pedig kérdéses, hogy az EU az ezredforduló utáni tevékenységében miként igyekszik ezeken a tényezőkön változtatni, és hogyan próbálja kiiktatni a lehetséges hibákat. A könyv következő fejezete ezeket a kérdéseket taglalja.

4. Az Európai Unió fejlesztéspolitikája az ezredforduló után

A Loméi Egyezmények után új fejezet kezdődött az Európai Unió fejlesztéspolitikájában. Ennek elsődleges okai a nemzetközi környezet nyomásában, a Loméi Egyezmények WTO szabályaival (legnagyobb kedvezmény elvével) ellentétes létében, a Loméi Egyezmények sikertelenségében, illetve a fejlődő országok új igényeiben keresendők. A könyv ezen fejezete ezeket a változásokat tekinti át: bemutatja, hogy a nemzetközi kereskedelem szerepét a fejlődésben, fejlesztésben hogyan ítéli meg az EU a Loméi Egyezmények tapasztalatai után és az ezredforduló óta, kitér a Cotonou-i Egyezményre és a Gazdasági Partnerségi Megállapodásokra. Ezután az Aid for Trade az Európai Unió fejlesztési tevékenységébe való illeszkedését vizsgálom meg, arra helyezve a hangsúlyt, hogy mennyiben javíthatja a fejlesztéspolitika hatékonyságát. Empirikus úton elemzem, hogy az EU-ból érkező Aid for Trade támogatások milyen mértékben növelik meg a fogadó országok EU-val folytatott kereskedelmét.

4.1. Az EU álláspontja a nemzetközi kereskedelem szerepével kapcsolatban

Ahogy arra már kitértem, a korábbi felfogás, miszerint a kereskedelem a gazdasági növekedés motorja (Ekholm–Södersten 2002; Freund–Bolaky 2008), ma már kibővült azzal, hogy a nemzetközi munkamegosztásban való részvétel a fejlődés és a szegénység csökkentésének egyik eszköze lehet (Hallaert–Munro 2009). Azonban egyikre vonatkozóan sincs egyértelmű empirikus bizonyíték, sőt, ahogy a korábbi fejezetekben rámutattam: a kapcsolat megléte több tényezőtől függ. **Az Európai Unió is** – a könyv 2.2.2. fejezetében bemutatott nemzetközi szervezetekhez hasonlóan – ezen az állásponton van, és már nyíltan úgy vallja, hogy a kereskedelem a gazdasági növekedés mellett a fejlődés hajtóereje is, ennek ismeretében pedig a **Millenniumi Fejlesztési Célok megvalósításának egyik eszközeként tekint a kereskedelemre** (EC 2008a). Mindez több EU-s kiadványban, dokumentumban nyomon követhető.

A 2005-ben kiadott **Európai Fejlesztési Konszenzus** (*The European Consensus on Development*) az első olyan dokumentum, amely a **tagállamok és a Közösség közös fejlesztéspolitikai vízióját** tartalmazza (EC 2006b). Ebben a dokumentumban is megjelenik, hogy a fejlesztést nem lehet elkülönült tevékenységként kezelni, és más politikákkal együtt kell figyelembe venni. Ennek hivatalos EU-s (háttér) dokumentuma a 2005-ös bizottsági kiadású **Politikák fejlesztési célú koherenciája** (EC 2005b). E dokumentum szerint a fejlesztéspolitika megvalósulását nem akadályozhatja más közösségi politika, valamint a fejlesztési együttműködés megvalósulása más politikák célkitűzéseinek elérését is segíti. Jelen könyv témája szempontjából kiemelt jelentőséggel bír az az állítás, miszerint „(...) az EU elkötelezett arra, hogy a fejlesztési együttműködés határain túlra tekintsen, és mérlegelje azt a kihívást, hogy a nem segély célú politikák hogyan tudják segíteni a fejlődő orszá-

gokat az MDG-k elérésében” (EC 2005b, 4. o.). Ezt figyelembe véve 12 olyan területet határoztak meg, melyek hatással lehetnek a fejlesztési együttműködésre (EC 2005b): *kereskedelem*, környezet, klímaváltozás, biztonság, mezőgazdaság, halászat, szociális politika, migráció, kutatás, információs technológia, energia és közlekedés. Ezek közül csak a kereskedelmet és az ahhoz kötődő állításokat részletezem.

A politikák összehangolását taglaló dokumentum szerint **a közösségi kereskedelempolitika** révén segítik a **dohai forduló fejlesztésorientációjának** megvalósulását, valamint az ACP-országokkal kötött Gazdasági Partnerségi Megállapodások⁵⁹ is a fejlődést igyekeznek szolgálni. Továbbá **az EU azon lesz, hogy a kereskedelmet a fejlesztési stratégiába integrálja**, valamint szükség esetén támogatja a fejlődő országokat belső reformjaik véghezvitelében. Így az EU egyértelműen a kereskedelemre helyezi a hangsúlyt, amikor fejlesztésről van szó, és elismeri a nemzetközi kereskedelem kiemelkedő szerepét. Ezek miatt további figyelmet érdemel az EU tevékenységének elemzése a nemzetközi kereskedelem fejlesztési eszközként való megjelenését illetően.

Ugyan a kereskedelem kérdéskörétől némileg távol esik, viszont az empirikus vizsgálat szempontjából kiemelten fontos a konszenzus megállapítása a segélyezésben prioritást élvező országokat illetően. A konszenzus szerint a **legkevésbé fejlett országok** a segélyek elsődleges célpontjai a fejlesztéspolitika szegénységcsökkentésre irányuló célja miatt, valamint a közepes jövedelmű országok közül az **alsó közepes jövedelmű országok** támogatását kellene preferálni, különösen akkor, ha ezek az **afrikai kontinensen** találhatóak (EC 2006b; Glennie 2011). Mivel ezek az országok többnyire az ACP-csoportba tartoznak, így akár úgy is lehetne fogalmazni, hogy az ACP-országok támogatása az elsődleges célja a tagállamok és a közösség közös fejlesztéspolitikai irányvonalaiban.

A Millenniumi Fejlesztési Célokkal kapcsolatos elvárások az Európai Bizottság egy 2008-as kiadványában (*Making trade for development* címmel) jelennek meg, és a dokumentum egyértelműen leszögezi: **az Európai Unió már 2000 óta a fejlesztéspolitikájának prioritásként kezeli a kereskedelmet** (EC 2008a). Ugyanez megjelenik a 2008-as GSP-ről szóló tanácsi rendeletben is a (EC 2008d): a közösségi kereskedelempolitika konzisztens a fejlesztéspolitikával, illetve segíti céljainak megvalósulását. Viszont az említett bizottsági dokumentum szerint ugyan a szabadabb kereskedelem a növekedéshez és fejlődéshez hozzájárulhat, azonban nem lehet kizárólagos eszköznek tekinteni, a fejlődés nem következik be automatikusan. Azaz az EU (f)elismeri, hogy a kereskedelem, a szabad piacra jutás önmagában nem elegendő a gazdasági fejlődéshez (Faber–Orbie 2008), ehhez egyéb kiegészítő politikák (stabil, kiszámítható makrogazdasági politika) szükségesek, valamint fontos, hogy a rászoruló országok fejlesztési stratégiájukban a kereskedelemre is legyenek tekintettel (EC 2008a).

⁵⁹ A Gazdasági Partnerségi Megállapodásokat lásd részletesen a 4.2.2. fejezetben.

Ezek fényében az új kereskedelmi megállapodás (Cotonou-i Partnerségi Egyezmény), melyet az ACP-országokkal kötött az EU a Loméi Egyezmények lejártá után, kiemelt figyelmet érdemel, hiszen egyrészt a megváltozott nemzetközi környezet és elvárások miatt új alapokra kellett helyezni a kapcsolatot, viszont a kereskedelem fejlődésben betöltött szerepének a továbbiakban is kiemelt figyelmet szentelnek.

4.2. A Cotonou-i Partnerségi Egyezmény

Miután a Loméi Egyezmények hatálya lejárt (bár 2007-ig ideiglenesen meghosszabbították), annak alapkonceptiója továbbra is megjelenik a 2000-ben az EU és az ACP országok által megkötött Cotonou-i Partnerségi Egyezményben. Azonban a korábban említett változásoknak és nyomásnak köszönhetően több ponton is eltérés figyelhető meg, és az ACP-országok is sokkal kritikusabbak lettek az EU-val szemben. Így mindenképpen érdemes e változásokat alaposabban is szemügyre venni.

4.2.1. A Cotonou-i Egyezmény főbb jellemzői

A Cotonou-i Egyezményt 20 évre kötötték, és leginkább abban tér el a Loméi Egyezményektől, hogy a WTO-kötelezettségeknek megfelelően már a kölcsönösségen alapuló kereskedelmi kedvezményeket kell biztosítani. Minden kereskedelmi egyezménynek WTO-konformnak kell lennie, viszont **a Loméi Egyezmények nem feleltek meg a WTO diszkriminációmentesség**, azon belül is a legnagyobb kedvezmény **elvének**⁶⁰ (Abass 2004; Babarinde–Faber 2004; Cosgrove 1994; Farrell 2005; Hinkle et al. 2005; Hurt 2003; Kebonang 2007; Nunn–Price 2004; Santos 1999). A legnagyobb kedvezmény elve kimondja, hogy az országok nem diszkriminálhatnak a kereskedelmi partnereik között, azaz ha valamely országnak biztosítanak valamilyen kedvezményt, akkor azt a többi kereskedelmi partnernek is meg kell adni (WTO 2008), kivéve, ha szabadkereskedelmi egyezményt kötnek. A Loméi Egyezményekkel biztosított kedvezmények viszont csak az egyezményt aláíró ACP-országokra vonatkoztak, így a többi (fejlődő) ország az európai piacokon az ACP-országokkal szemben hátrányba került, amit a WTO előtt is sérelmeztek.⁶¹

E változások mellett azonban olyan elemeket is tartalmaz az egyezmény, amelyek miatt a Cotonou-i Egyezmény teljesen új alapokra helyezi az ACP-országok és az EU közötti kapcsolatokat. Az egyezmény fő célja a gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődés elérése az ACP-országokban, valamint – a Millenniumi Fejlesztési

⁶⁰ A diszkriminációmentesség elvének másik része a nemzeti elbánás elve. E szerint a külföldi partnert, terméket ugyanúgy kell kezelni, mintha nemzeti volna (WTO 2008).

⁶¹ Erre példaként az 1990-es évek elején kirobbant banánvita hozható fel: az ACP-országokból származó banán akadály nélkül juthatott be az EU piacaira, ezzel szemben a latin-amerikai exportőrök komoly korlátozásokkal találták szembe magukat, amit – érthető módon – nehezményeztek. Az ügy végül a WTO vitarendezési fóruma elé került (Abass 2004; Balázs 2002; Kiss 2002), és hosszas egyezkedés után végül csak 2009-ben sikerült egyezsége jutni, erről lásd részletesen Kacsirek (2010) tanulmányát.

Célokkal összhangban – a szegénység csökkentése (Borrmann–Busse 2007; Nurse et al. 2008). A fejlesztési együttműködésben az alábbi új elemek jelentek meg (Degnbol–Martinussen–Engberg–Pedersen 2005; EC 2000; Karingi et al. 2005; Szent-Iványi 2008):

- a partnerség fontos szerepet kap;
- bevezetik a *politikai feltételeességet*: azokat az országokat, melyek megsértik az emberi jogokat, kizárják az együttműködésből;
- szélesebb *politikai dialógus* kialakítása a partnerországok között, amely a fejlesztési együttműködést, a migrációt, a fegyverkereskedelmet és a biztonságot érinti;
- *nem kormányzati szereplők* bevonása a fejlesztési együttműködésbe;
- *általános cél* a szegénység csökkentése és a fenntartható fejlődés biztosítása mellett a fejlődő országok világgazdasági integrálása;
- a leginkább *rászorult* országok jogosultak pénzügyi támogatásra, az EU a *jobban teljesítőket* preferálja (good performers);
- kulcskérdéssé vált az emberi jogok tisztelete, a demokratikus elvek megszilárdítása;
- a Stabex és Sysmin rendszerek eltörlése;
- a fejlesztési együttműködés két pillére továbbra is a *kereskedelem* és a *segély* maradt.⁶²

Az új egyezmény számos ponton eltér a Loméi Egyezményektől (4.1. táblázat), így az új partnerségi megállapodás – Babarinde és Faber (2004) véleményét osztva, Horváth (2005) kijelentését elvetve – véleményem szerint tulajdonképpen csak annyiban tekinthető a negyedik Loméi Egyezmény folytatásának, hogy annak lejártá után ez az egyezmény lépett életbe. A Cotonou-i Egyezmény a gazdasági és társadalmi fejlődés helyett sokkal konkrétabb célokat fogalmaz meg (szegénység csökkentése), és „*minden olyan regionális és szubregionális integrációs folyamatot támogatni kell, mely a kereskedelem és a magánbefektetések terén elősegíti az ACP-országok integrációját a világgazdaságba*” (EC 2000, 8. o.). Emellett továbbra is kiemelt figyelmet szentelnek a fenntartható fejlődésre és a szegénység csökkentésére (Nielson 2000). Mindennek fényében a kereskedelmi kapacitás és lényegében a kereskedelemre való képesség az ACP-országokban még jelentősebb szerephez jutnak, hiszen az európai piacokon számos fejlettebb országgal kell versenyezniük, és már a kedvező piacra lépés adta kedvezőbb árelőnyüket is elveszítették.

Fontos kiemelni, hogy – a Loméi Egyezmények öt éves időszakaitól eltérően – **a Cotonou-i Egyezményt húsz éves időtartamra kötötték**, és ötévente felülvizsgálják, beleértve az öt éves pénzügyi keretet is (Babarinde és Faber 2004, EC 2000, Moreau 2000). Ezek alapján ez az egyezmény ugyanúgy biztosítja a folytonosságot, a stabilitást, valamint a megváltozott környezethez való alkalmazkodás lehetőségét

⁶² E két tényezőt vizsgálok együttesen az Aid for Trade hatásainak empirikus elemzése során.

is, mint a Loméi Egyezmények, ami így **az ACP-országok számára gazdasági kiszámíthatóságot biztosít.**

4.1. táblázat A Loméi és a Cotonou-i Egyezmények közötti főbb különbségek

Szempont	Loméi Egyezmények	Cotonou-i Partnerségi Egyezmény
Cél	gazdasági és társadalmi fejlődés	országok reintegrációja a világ-gazdaságba, szegénység felszámolása, fenntartható fejlődés, erős fejlesztési és politikai dimenzió
Aláíró ACP-országok száma	68	78
Hatály	5 (10) év	20 év (ötévenkénti felülvizsgálat)
Kedvezmények	viszonosság nélküli	kölcsönösségen alapuló
Differenciálás az aláírók között	nem jellemző, legfeljebb legkevésebb fejlett ország	jellemző, gazdasági partnerségi megállapodások
Keretmegállapodás	nem	igen
Almegállapodások	nincs	gazdasági partnerségi egyezmények, „Fegyverek kivételével mindent”
Szabadkereskedelmi törekvés	nincs	van (2020-ig)

Forrás: saját szerkesztés

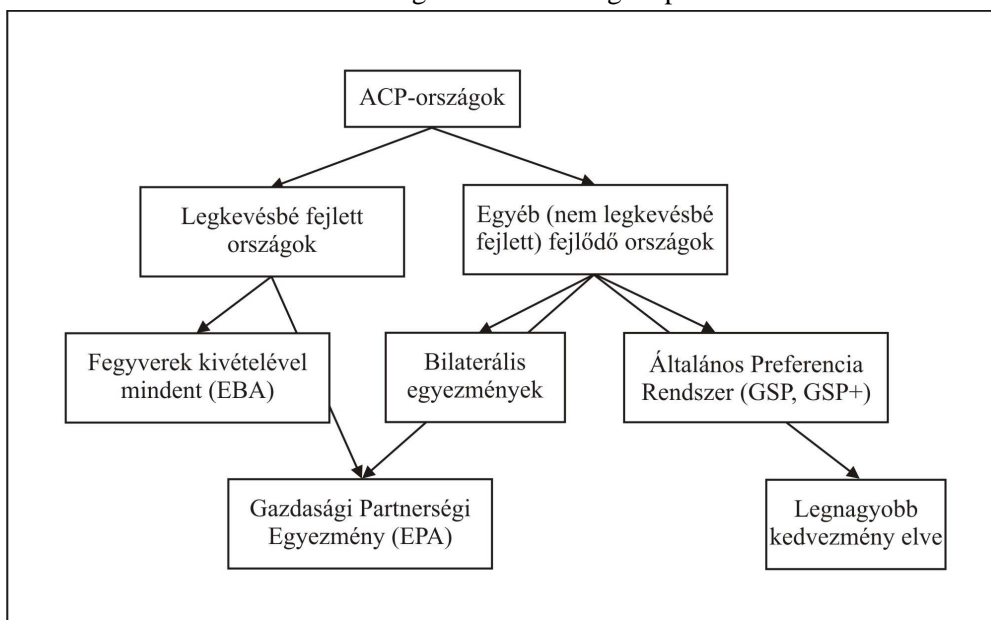
További különbség a Loméi Egyezmények és a Cotonou-i Egyezmény között, hogy míg a Loméi Egyezmények egyoldalú kereskedelmi kedvezményekről szóltak, addig a jelenlegi egyezmény már a **kölcsönös kedvezmények biztosításán** alapszik, és a partnerek közötti szabad kereskedelem (2020-ig történő) megvalósulását irányozza elő, valamint az együttműködés más, a kereskedelemmel összefüggő területekre (például versenypolitika, szellemi tulajdonjog, fogyasztóvédelem) is kiterjed (Moreau 2000).

Míg a Loméi Egyezményekben nem volt differenciálás az országok között, **a Cotonou-i Egyezményben különbséget tesznek a legkevésebb fejlett és a fejlődő országok között**, és ezek alapján határozzák meg a lehetséges kereskedelmi kedvezmények körét (4.1. ábra). A legkevésebb fejlett országok számára két lehetőség áll rendelkezésre. Egyrészt még élvezhetik a viszonosság nélküli kedvezményeket, és vámentesen léphetnek az európai piacokra – ezt a programot az „*Everything but Arms*” (Fegyverek kivételével mindent) névvel illetik (Babarinde–Faber 2004; Bjornskov–Krivonos 2001), azonban a kezdeményezés alól a fegyvereken túl kivétel a rizs, a cukor és a banán exportja (Gibb 2006). A cukorral kapcsolatban Gibb (2006) kiemeli, hogy az EU elsődleges érdeke – továbbra is – a farmerek védelme a liberalizációtól, még akkor is, ha ez a legszegényebb országok kárára valósul meg.

Másrészt a legkevésbé fejlett országok dönthetnek úgy is, hogy valamelyik országcsoporttal együtt (a viszonyosság elvén alapuló) regionális gazdasági partnerségi megállapodást kötnek az Európai Unióval.

A fejlődő (értsd: a legkevésbé fejletteken kívüli) országok számára elviekben több lehetőség áll rendelkezésre (4.1. ábra). Köthetnek kölcsönösségen alapuló (regionális) egyezményeket az Európai Unióval, melyeknek a végső célja a kereskedelem liberalizálása (ezek az EPA-k – Economic Partnership Agreement). De dönthetnek úgy is, hogy a GSP által biztosított (viszonyosság nélküli) kedvezményeket élvezik (Babarinde–Faber 2004; Hurt 2003). Mindemellett lehetőségük van arra, hogy bilaterális szerződést kössenek az EU-val, vagy semmilyen kedvezményt nem vesznek igénybe, és a legnagyobb kedvezmény elve alapján kereskednek egymással (Karingi et al. 2005).

4.1. ábra A lehetséges ACP-EU megállapodások köre



Forrás: saját szerkesztés Babarinde és Faber (2004) és Karingi et al. (2005) alapján

Az így kialakuló – összesen ötféle típusú – együttműködés egyértelműen megfelel a Kereskedelmi Világszervezet (kereskedelmi egyezményeket érintő) szabályainak is. Ezek közül a legnagyobb kedvezményen alapuló együttműködés kialakulásának van a legkisebb valószínűsége, míg a Gazdasági Partnerségi Megállapodások lesznek várhatóan a legkedveltebbek. Összességében a Cotonou-i Egyezmény a politikai és a fejlesztési dimenziót erősítette meg a korábbi Loméi Egyezményekhez képest, és ugyanúgy biztosítja a piacra jutás biztonságát (szerződéses formája miatt), mint ahogyan azt a Loméi Egyezmények is tették (Hinkle et al. 2005).

4.2.2. A Gazdasági Partnerségi Megállapodások

A Cotonou-i Egyezmény abban is eltér a Loméi Egyezményektől, hogy csak **keretet biztosít a kereskedelmi kedvezmények, fejlesztési területek meghatározásához**, viszont már nem magával a teljes országcsoporttal kötöttek keretszerződést, amelynek keretében minden országra ugyanaz a szabály vonatkozott. A Cotonou-i Egyezmény szerint ugyanis terv szerint az országok jelentős fejlettségbeli különbsége, eltérő igényei miatt hat regionális egyezményt, ún. (regionális) **Gazdasági Partnerségi Megállapodásokat** (EPA) kötnek (legkésőbb 2007 végéig) az ACP-blokkon belüli országcsoportokkal (EC 2000; Farrell 2005; Hinkle et al. 2005; Hurt 2003). Ez pedig új kereskedelmi és fejlesztési kapcsolatokra biztosít lehetőséget (Hinkle et al. 2005). E regionális megállapodásoknak WTO-konformnak kell lenniük, és a nemzetközi szabályoknak való megfelelést segíti az is, hogy csak egy adott országcsoporttal kötik meg az egyezményt (Farrell 2005). Ezek elsődleges célja – a Cotonou-i Egyezmény általános céljának megfelelően –, hogy az **ACP-országokat integrálja a globális gazdaságba, és valódi gazdasági fejlődést érjenek el** (Curran et al. 2008; Slocum-Bradely–Bradely 2010; Ukpe 2010; Vollmer et al. 2009). **Mindez teljesen egyértelműen mutatja, hogy az EU az EPA-kat fejlesztéspolitikája részeként kívánja használni** (Hinkle–Schiff 2004).

Mivel az EPA-k a kölcsönös kereskedelmi kedvezményeken alapulnak, illetve a 2020-ig történő szabad kereskedelem kialakítására épülnek, az ACP-országoknak számos kockázatot jelentenek. Ezek a kockázatok az alábbiak szerint foglalhatóak össze (Boysen–Matthews 2009; Szent-Iványi 2008; Ukpe 2010; Vollmer et al. 2009):

- az ACP-országok gazdasági szerkezete nem tud időben alkalmazkodni az új körülményekhez a nem megfelelő kínálatoldali kapacitása miatt;
- a csökkenő vámbevételek a fejlesztési projektek elhalasztásához vezethetnek;
- a regionális integrációknak kereskedelemteremtő és kereskedelem-eltérítő hatásai vannak, így az országok nem ugyanolyan mértékben nyernek a regionális integrációból;
- az európai termékek és cégek által támasztott verseny károsan hathat az ACP-országokban lévő vállalatokra;
- az átmeneti egyezmények akadályozhatják a regionális integrációs folyamatokat az afrikai országok között;
- a jelentős EU-s mezőgazdasági támogatások egyenlőtlen versenyt eredményeznek;
- az EU egészségügyi előírásokra hivatkozva akadályozhatja az ACP-országok mezőgazdasági exportját;
- a hat régió többnyire természeti kincsek exportjára szakosodott: gyémánt, olaj, pálmaolaj, amelyek a régiók teljes exportjának több mint 40 százalékát teszik ki, így az egyoldalú kereskedelem káros lehet számukra egy szabad kereskedelmi övezetben;

- az EPA-k olyan szabályokat, területeket is lefednek, melyek egyértelműen az Európai Közösség érdekeit szolgálják (például szellemi tulajdon védelme, szolgáltatáskereskedelem, beruházások).

E kockázatok ismeretében nem véletlen, hogy az EPA-k lehetséges gazdasági hatásainak vizsgálata még mindig több elemzés tárgyát képezi, viszont az eredmények vegyesek a kereskedelemteremtés és -eltérítés hatásai miatt (ODI 2006). Hinkle és Schiff (2004) hangsúlyozzák e kezdeményezés **pozitív** oldalát, és úgy látják, hogy megfelelő alapot jelent az ACP-országok világgazdasági reintegrációjának elősegítésére. Anania (2010) elemzése szerint az ACP-országok egyértelműen **nyernek** az EPA-k által a banánkerkedelem területén. Azonban Borrmann és szerzőtársai (2007) empirikus úton igazolt eredményei felhívják arra is a figyelmet, hogy az aláíró országoknak jelentős többletköltséggel kell szembesülniük: ugyan a kereskedelem volumene megnő, viszont a szabad kereskedelemmel járó vámcsökkentések (-eltörések) miatt jelentős hatással van a költségvetésre is, így ezen országoknak az alkalmazkodáshoz **strukturális és pénzügyi igényei** lehetnek az egyezmények végrehajtása során. A szerzők viszont azt is kiemelik, hogy az EPA-k – a regionális csoportokkal történő tárgyalások miatt – hozzájárulhatnak ahhoz, hogy az Afrikában oly jellemző, egymást átfedő (egyszerre több integráció tagjai is az országok), kaotikusnak (és egyáltalán nem sikeresnek) mondható regionális integrációk átláthatóbbak legyenek.⁶³

Ezek mellett számos negatív eredménnyel záruló tanulmány is található. Karingi és szerzőtársai (2005) az EPA-k jóléti hatásait elemezték az afrikai országokban. Eredményeik szerint **az EU nyer a legtöbbet a megállapodásokból**, és a megnövekedett kereskedelem a kereskedelemteremtés és a világ más részei felől történő kereskedelemeltérítés következménye. A szerzők továbbá hangsúlyozzák, hogy az afrikai országoknak az alacsonyabb vámok miatt nagy valószínűséggel a kormányzati bevételek csökkenésével kell szembesülniük, ami pedig magasabb alkalmazkodási költséggel jár.

Vollmer és szerzőtársai (2009) – Karingi et al. (2005) munkájához hasonlóan – az ideiglenes egyezmények jóléti hatásait elemezték kilenc fekete-afrikai országban. Eredményeik szerint négy országban a vámcsökkentés pozitív hatással jár, míg a többi országban nem tapasztalható pozitív jóléti hatás. Ugyanakkor a szerzők mellett érvelnek, hogy a vámcsökkentés során elszenvedett veszteség nem jelenti feltétlenül azt, hogy az EPA-k negatívan hatnak az afrikai országokra, hiszen még így is többet nyernek ezek az országok, mint az egyszerű GSP által biztosított kedvezményekkel. Ahhoz azonban, hogy ez valóban így legyen, az afrikai országok számára hosszabb átmeneti időt és alacsonyabb fokú piacnyitást kellene előírni. Ez egyértelműen elfogadható annak ismeretében, hogy az EPA-k nem csak a kereskedelem szabályozására térnek ki. A szerzők is kiemelik azt, hogy **az EU lesz**

⁶³ Az afrikai integrációkról lásd például Shams (2005) vagy az UNCTAD (2009) tanulmányát.

az egész ügylet nyertese, viszont szerintük ezt a pluszhasznot a fejlesztési együttműködés bővítésére kellene fordítani.

Busse és Grossman (2007) az EPA-k fiskális és kereskedelmi hatásait nyugat-afrikai országokban vizsgálták. Empirikus vizsgálatuk alapján a szabad kereskedelmi egyezményrel járó vámcsökkenés komoly gazdasági problémákat okoz az afrikai országok számára, így a szerzők hasonlóakat javasolnak, mint Vollmer és szerzőtársai (2009): kiegészítő reformokra van szükség, mielőtt az EPA-k életbe lépnek. Továbbá, Borrmann és Busse (2007) hangsúlyozzák, hogy azok az országok tudnak hasznot húzni az EPA-k gazdasági változásaiból, amelyek magas minőségű intézményi háttérrel rendelkeznek, így a szerzők végkövetkeztetése szerint az afrikai országok lehetnek a szabad kereskedelmi egyezmények legnagyobb vesztesei. Boysen és Matthews (2009) a vizsgálataikat Ugandára szűkítették le. A szerzők arra jutottak, hogy a veszteség nagymértékben függ attól is, hogy mennyire érzékeny termékeket vonnak be a tárgyalásokba, de a szerzők egyértelműen azt állítják, hogy az ország legszegényebb rétege lesz az új megállapodások legfőbb vesztese. Fontagné és szerzőtársai (2008) szerint az ACP-országok vesztesége óriási lesz a vámcsökkentések miatt, és sok múlik azon, hogy az ACP-blokk milyen kiegészítő reformokat tud megvalósítani, és hogy ezek az országok hogyan tudják megváltoztatni a fiskális bázisukat (lényegében a vámfüggőségüket csökkenteni).

Összességében a félelmek és az EPA-k tartalma alapján meghatározható kockázatok miatt nem meglepő az, hogy a fejlődő országok többletforrást igényelnek az új körülményekhez történő alkalmazkodáshoz, beleértve az intézményi háttér javítását is. Ezt a (többlet)finanszírozási igényt az Aid for Trade hidalhatja át, ugyanis **az ACP-országok kifejezetten kérték azt, hogy az Aid for Trade kezdeményezést kapcsolják e gazdasági megállapodásokhoz annak érdekében, hogy segítsék azok végrehajtását** (Hinkle et al. 2005; Meyn 2008). Ahogy a 2005-ös politikai koherenciát taglaló bizottsági anyag is hangsúlyozza (EC 2005b, 8. o.): *„Az EPA-k végrehajtását fejlesztési együttműködés támogatja, különösen a kínálatoldali kapacitás és versenyképesség megerősítésén keresztül.”* Ezek a tényezők pedig egyértelműen arra utalnak, hogy **a kereskedelmi oldal továbbra is fontos szerepet játszik az EU fejlesztéspolitikájában**, és már azt is előrevetítik, hogy **az EU kiemelten próbálja kezelni az Aid for Trade adta lehetőségeket is.**

Az EPA-tárgyalások viszont nem mentek olyan könnyedén, mint ahogy azt talán az EU várta. Ennek oka lehet, hogy a Cotonou-i Egyezmény csak azt fekteti le, hogy 2007 végéig meg kellene kötni az egyezményeket, viszont a megvalósítás módjára már nem tér ki (Karingi et al. 2005), de szerepet játszhat az is, hogy a szimpla árukereskedelmen túl már több területet lefednek. Szent-Iványi (2008) és Uke (2010) szerint a tárgyalások megakadásának oka inkább a bizalom hiánya valamint a növekvő szkepticizmus az Európai Unióval szemben: az ACP országok már nem bíznak az EU-ban. A tárgyalások 2007-es lezárása mindössze egy régióban

valósult meg: a karibi országokkal sikerült az átfogó egyezmény tárgyalását befejezni (lefedve az áruk, szolgáltatások, szellemi tulajdon, beruházások területét) (Nurse et al. 2008; Vollmer et al. 2009). A többi régióval mindössze átmeneti egyezményeket sikerült kötni, amelyek átlagosan 80-95 százalékos liberalizációt írtak elő a következő 15-20 évre (4.2. táblázat), miközben az EU az ACP-országok számára szabad piacra lépést biztosít (Szent-Iványi 2008). A karibi régióval miért sikerült lezárni a tárgyalásokat? A válasz nagyon egyszerűnek tűnik: a régió országainak csekély kereskedelmi kapcsolata van az Európai Unióval, így egy-egy szigorúbb egyezmény nem tudja jelentős mértékben befolyásolni kereskedelmi tevékenységüket, emiatt könnyebben tudnak elfogadni szigorúbb szabályokat is.

4.2. táblázat A piacnyitás mértéke és határidő az ACP-régiókban

Régió	Egyezmény típusa	Piacnyitás mértéke (%)	Határidő (éven belül)
Karibi	végső	61	10
		82,7	15
Kelet-afrikai Közösség	átmeneti EBA	64	2
		80	15
Kelet- és Dél-Afrika	átmeneti EBA	változik a tagok között: 80–97	
		86	2
Dél-Afrika	EBA (Angola)		
Csendes-óceáni térség: Pápua Új-Guinea, Fiji	átmeneti EBA	88 (PNG)	15
		80 (Fiji)	15
Közép-Afrika	bilaterális (Kamerun) EBA	80	15
		bilaterális (Ghána, Elefántcsontpart) EBA	70 (Elefántcs.) 80 (Ghána)
Nyugat-Afrika			

Forrás: Vollmer et al. (2009) alapján saját szerkesztés

Ezek alapján a fejlődő országok által kért kiegészítő forrásoknak kiemelkedő szerepük lehet abban, hogy a Gazdasági Partnerségi Megállapodásokat nemhogy implementálni, de egyáltalán lezárni tudják. A bemutatott empirikus tanulmányok azzal a végkövetkeztetéssel zártak, hogy kiegészítő reformokra van szükség, az intézményi háttérrel javítani kell annak érdekében, hogy ezek a fejlődő országok is élvezni tudják a szabad kereskedelem adta lehetőségeket. Ezek miatt **az Aid for Trade-re úgy tekintenek, mint az az eszköz, amely lehetővé teszi számukra, hogy az új körülményekhez alkalmazkodjanak.** Ennek ismerete szükségessé teszi azt, hogy az Aid for Trade kérdéskörét mélyebben is elemezzük az EU fejlesztéspolitikájának területén.

4.3. Az Aid for Trade az Európai Unió fejlesztéspolitikájában

Bár az Európai Unió a világ legnagyobb donorszervezetének számít, már az Aid for Trade általános bemutatása során (2.3.2. fejezet) is láthattuk, hogy a (hazai és nemzetközi) kutatásokban nem található arra vonatkozó vizsgálat, hogy az Aid for Trade mennyiben illeszkedik az EU tevékenységébe, és az EU egyáltalán milyen szerepet vállal annak megvalósításában. Mindez annak ellenére így van, hogy a Gazdasági Partnerségi Megállapodások végrehajtásának egyik eszközeként tekintenek az AfT-re.

4.3.1. Az Aid for Trade stratégia

Az Aid for Trade egyre nagyobb szerepet kap az Unióban is, és egyre több értékelés, jelentés születik a programról és annak fejlesztéspolitikai integrálási lehetőségéről. Azt, hogy az Aid for Trade mennyire előtérbe került az Európai Unióban is, jól mutatja, hogy a Bizottság a tagországok egyetértésével 2007-ben elfogadta az Unió **AfT-stratégiáját**, mely öt pilléren alapszik (EC 2007, 2009b):

- *Mennyiségi célkitűzések.* Mind a hagyományos, mind pedig a tágabb értelemben⁶⁴ vett Aid for Trade pénzeket növelni kellene úgy, hogy arányos legyen a fejlesztési támogatások növekedésével. Emellett célul tűzték ki a hagyományos támogatások kétmilliárd euróra történő növelését 2010-re.
- *Minőségi és szegénység-megelőzési célkitűzések,* ahol a legfontosabb, hogy a segélyek nyújtása feleljen meg a segélyek hatékony felhasználására vonatkozó Párizsi Deklarációnak. Az EU ezzel is próbálja a fejlesztéspolitikájának célját (szegénységcsökkentés) megvalósítani.
- *Európai Unió kapacitások bővítése.* Azaz meg kell találni a megfelelő eszközöket, lehetőségeket arra, hogy a rendelkezésre álló támogatások bővüljenek. Ennek egyik legfontosabb módja, hogy az elérhető kapacitásokról információt cseréljenek, valamint közös fellépés valósuljon meg ott, ahol lehet – azaz az egyes tagállamok próbálják összehangolni, harmonizálni tevékenységüket (ahogyan ezt a Lisszaboni Szerződés idézett cikkelyében is láthattuk).
- *ACP-országok előtérbe helyezése.* Mivel az EU a legtöbb preferenciát ezeknek az országoknak nyújtja, így egyértelmű, hogy a velük kialakított kapcsolat mélyítése és hatékonyabbá tétele érdekében az Aid for Trade adta lehetőségeket is ki kell használni. Annak érdekében, hogy egy ország részesülhessen a támogatásból, a kereskedelmet a nemzeti fejlesztési programokban szerepeltetni kell. Továbbá az EU célul tűzte ki, hogy a megnövekedett

⁶⁴ Az Európai Unióban az Aid for Trade hat területét két csoportra osztják: a szűkebb AfT mindössze két területet foglal magában (kereskedelempolitika és kereskedelemfejlesztés), és ez a hagyományos (klasszikus) kereskedelemmel összefüggő támogatási célok (*trade-related assistance*). A tágabb értelemben vett AfT (*wider Aid for Trade*) pedig mind a hat területet tartalmazza (EC 2009b).

fejlesztési támogatások körülbelül 50%-ának az ACP-országok igényeit kell szolgálnia.

- *Hatékony monitoring és ellenőrzési rendszerek.* Ennek érdekében jelentéseket kell készíteni az EU-n belül, valamint jelentéseket és adatokat kell továbbítani a Kereskedelmi Világszervezet felé.⁶⁵

Az Aid for Trade kapcsán emlegetett vitás pont az, hogy a meglévő eszközök átcsoportosításáról van-e szó, vagy pedig új források bevonását igényli-e (Udvari 2009b), azonban úgy tűnik, hogy elsősorban átcsoportosításról lehet beszélni. Az EU-ban is hasonló tendencia figyelhető meg, hiszen az **Aid for Trade finanszírozása többféle forrásból történik.** Mivel a programra jutó segélyek, támogatások az EU fejlesztési támogatásainak része (EC 2009b), így a finanszírozása is hasonló eszközökkel történik, és nincs külön Aid for Trade-alap. Az Európai Unióban az AfT-források egyik része a közös költségvetéstől független⁶⁶ **Európai Fejlesztési Alapból** származik, viszont az innen származó támogatások az ACP-országoknak nyújtott támogatásokat tartalmazzák. Az Európai Fejlesztési Alap a 2007-13 közötti költségvetési periódusban 22,6 milliárd eurót biztosít az ACP-országok számára (EC 2009b).

Az AfT finanszírozásának másik EU-s forrása a **közös költségvetés:** a Latin-Amerikában és Ázsiában található országok számára a *Fejlesztési Együttműködési Eszközön (Development Cooperation Instrument)* keresztül juttatnak támogatást, melynek összege a jelenlegi költségvetési időszakban 16,8 milliárd euró (EC 2009b). A **szomszédságpolitikán** keresztül a szomszédos országoknak és Oroszországnak 11,18 milliárd eurót szánnak, az **előcsatlakozási alapokból** pedig a Balkán országainak és Törökországnak közel 11,5 milliárd euró áll rendelkezésre. Viszont ezek az összegek a teljes fejlesztési támogatást takarják, így nem lehet pontosan tudni, hogy az Aid for Trade valójában mekkora összeget jelent.

Az Aid for Trade stratégia és a pénzügyi eszközök megléte már mutatják, hogy az EU elkötelezte magát a program mellett, sőt kifejezett célja is van ezzel: a Gazdasági Partnerségi Megállapodások implementálásában nyújthat segítséget. Az Európai Unió által finanszírozott Aid for Trade-projektek száma folyamatosan emelkedik: 2008-ban összesen 12.377 projektet lehetett az Aid for Trade kezdeményezéshez kötni, és több mint 130 országban jelentek meg – a legtöbb programot Indiában (328), Vietnámban (311), illetve Kínában (295) valósították meg. Észre kell azonban venni, hogy ezek önmagukban több projektet jelentenek, mint az egész Fekete-Afrikában megvalósított projektek száma (206) (EC 2010). Ez pedig felveti a kérdést, hogy mennyire lehet még ACP-specifikusságról beszélni. Továbbá, vajon az Aid for Trade egy teljesen különálló program, vagy valamilyen mértékben köthető

⁶⁵ Az Európai Bizottság évente kiad egy jelentést az Aid for Trade tevékenységéről, a legutolsó ilyen jellegű dokumentuma a 2012-ben megjelent *Aid for Trade Report* (EC 2012).

⁶⁶ Kísérletek ugyan történtek az Európai Fejlesztési Alap beépítésére, ez még nem valósult meg, és úgy tűnik, hogy ez a következő programozási időszakban (2014–2020) is így lesz.

az EU korábbi fejlesztési tevékenységéhez? Így meg kell vizsgálni, hogy az Aid for Trade a maga célkitűzéseivel hogyan illeszthető be az EU fejlesztéspolitikájába és mennyiben tudja javítani annak hatékonyságát.

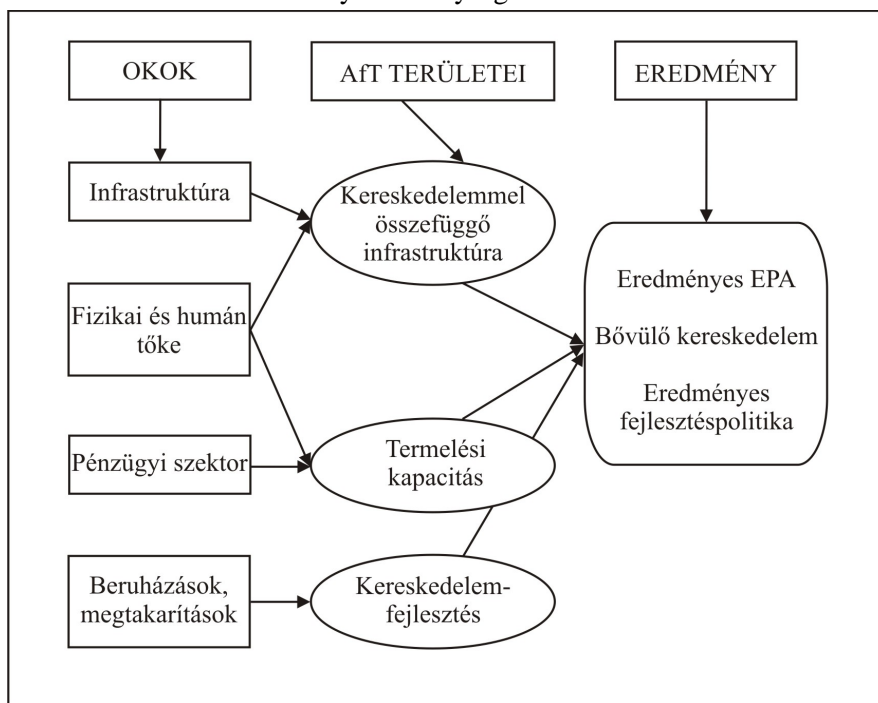
4.3.2. Az Aid for Trade illeszkedése az EU fejlesztéspolitikájába

Annak megállapítása érdekében, hogy ez a kezdeményezés milyen mértékben illeszkedik az Európai Unió fejlesztési tevékenységébe, az EU korábbi tevékenységének eredményeit szükséges megvizsgálni. Ha elemezzük, hogy korábban milyen hibák, illetve hiányosságok merültek fel, valamint ha ezeket összevetjük az Aid for Trade területeivel, lehet következtetni arra, hogy az új nemzetközi program mennyiben járulhat hozzá az EU fejlesztési tevékenységéhez. Mivel az Aid for Trade is a kereskedelem szerepét hangsúlyozza, így egyértelmű, hogy a kereskedelmi vállalkozások – elsősorban a Loméi Egyezmények – eredményességével vessük össze.

Az Európai Unió korábbi tevékenységének lehetséges hátráltató tényezőit (lásd korábban a 3.18. táblázatot) összevetve az Aid for Trade területeivel (lásd a 2.3.2. fejezetben), egyértelműen kitűnik, hogy az Aid for Trade alkalmas lehet az alacsony hatékonyságot okozó tényezők felszámolására, illetve fejlesztésére. A kedvezőtlen folyamatok alakulásában szerepet játszó tényezők közül csak a belső tényezőket emeljük ki, hiszen az Aid for Trade kizárólag az országon belüli folyamatokra képes hatni, a világgazdasági eseményeket és annak hatásait nem, vagy csak nagyon csekély mértékben, közvetett módon tudja befolyásolni. Mindezek alapján az alacsony hatékonyságot okozó tényezők közül a korrupció kivételével az **összes többi tényező fejlesztésére kérhető támogatás az Aid for Trade alapján** (4.2. ábra).

A fogadó országok alacsony színvonalú infrastruktúráján, valamint az alacsony szintű humán tőkén a fogadó ország javíthat a *kereskedelemmel összefüggő infrastruktúra* kereteiből érkező támogatásokkal. A pénzügyi szektor fejletlenségén pedig a *termelési kapacitás kiépítésének* témakörből érkező támogatások nyújthatnak segítséget, továbbá a beruházások alacsony szintjén, a külső források megszerzésében jelentős szerepet játszhat a *kereskedelemfejlesztés* címén érkező támogatások. Az eredményes Aid for Trade-felhasználás pedig hatékony és kereskedelembővítő Gazdasági Partnerségi Megállapodásokat jelent majd, valamint ugyancsak eredményes európai fejlesztéspolitikát.

4.2. ábra Az alacsony hatékonyság okai és az Aid for Trade



Forrás: saját szerkesztés Udvari (2010c, 35. o.) alapján

Mindez azt jelenti, hogy **az Aid for Trade teljes mértékig illeszkedik az Európai Unió fejlesztési tevékenységébe**. Az AfT adott területeire érkező támogatások képesek lehetnek a korábbi eredménytelenség okainak kiküszöbölésére, ezzel pedig hozzájárulhatnak a jelenlegi, a Cotonou-i Egyezmény eredményességéhez. Következésképpen a korábbi és jelenlegi tevékenységek között megtaláltuk a kapcsolódási pontokat. Az EU fejlesztéspolitikai eszközzrendszerét illetően pedig az Aid for Trade már nem különíthető el élesen a kereskedelempolitikai és pénzügyi eszköztől: az eszközöket és a célokat tekintve **az AfT az EU-s fejlesztéspolitika pénzügyi és a kereskedelempolitikai eszközeinek összekapcsolását jelenti** (lásd korábban a 3.1. táblázatot). Az új nemzetközi programon keresztül ugyanis azért lehet forrásokhoz jutni (pénzügyi eszköz), hogy a támogatott országok a kereskedelmi kapacitásokat növelni tudják – annak érdekében, hogy a nemzetközi kereskedelemben minél hatékonyabban tudjanak részt venni, és be tudjanak kapcsolódni a nemzetközi munkamegosztásba (kereskedelempolitikai eszköz). Ezzel pedig valóban hozzájárulhat a Cotonou-i Egyezmény kötelezettségvállalásainak teljesítéséhez.

Érdekes továbbá az is, hogy az Európai Unió – saját stratégiájával összhangban és az ACP-országok kiemelt szerepének megfelelően – az afrikai régió számára juttatja a legtöbb támogatást arányaiban nézve (Udvari 2010c), holott a világ teljes támogatásait illetően nem ez volt a tendencia (Udvari 2009b). Ennek fényében ér-

demés megvizsgálni azt, hogy az **Aid for Trade** a Loméi Egyezmények már-már tragikus kereskedelmi hatásait mennyiben tudja ellensúlyozni, és az **ACP-országok esetében hozzájárulhat-e az EU-val folytatott kereskedelmük bővüléséhez**. Azaz további vizsgálatom során a segélyezés már összekapcsolódik a nemzetközi kereskedelem kérdéseivel. Ez azért is érdekes kérdés, mert a donor ország – jelen esetben az Európai Unió – elvárhatja azt, hogy az ő termékeit vásárolja meg, ezzel a donor exportja és a fogadó ország importja növekszik (Wagner 2003).

Azonban a közösségi fejlesztéspolitika alakulását és az ACP-országokkal kialakított kapcsolatot nem kizárólag a külső tényezők változása, a nemzetközi közöség nyomása, új irányvonalak megjelenése határozta meg, hanem az Európai Unió 2004-es és 2007-es bővítése is jelentős hatással bírt. Mivel a következőkben az Európai Unió tevékenységét a 2000-es évek közepétől kezdve elemzem, így szükséges arra is kitérni, hogy az új tagországok megjelenése mennyiben befolyásolja a közösségi fejlesztéspolitikát. Hangsúlyozandó, hogy csak a legfontosabb (általánosan jellemző) elemekre térek ki, melyek az európai fejlesztéspolitikára hatással voltak, és az egyes országok fejlesztéspolitikai sajátosságait, fejlődését nem részletezem.⁶⁷ Ezek az ismeretek az Aid for Trade statisztikai vizsgálatának jobb megértéséhez és annak módszertani indoklásához járulnak hozzá.

4.4. Az új tagállamok szerepe a közösségi fejlesztéspolitikában

Az évezred utáni bővítések sajátossága, hogy olyan országok csatlakoztak az Európai Unióhoz, melyek piacgazdasági intézményrendszere jelentős eltér a régi tagországokétól (Farkas 2011a, 2011b), és melyek korábban jelentős segélyfelvevők (recipiensek) voltak, de csatlakozásukkal vállalták, hogy segélynyújtóvá (donor) válnak (Lightfoot 2008; Migliorisi et al. 2003). A tagjelölt országoknak előírták, hogy olyan nemzetközi fejlesztéspolitikát alakítsanak ki, ami illeszkedik az ENSZ, az EU és az OECD Fejlesztési Bizottságának elveire (Jakab 2005), viszont a fejlesztési együttműködés nem képezte a csatlakozási tárgyalások tárgyát (Granel 2005). Következésképpen a csatlakozó országoknak a közösségi joganyag más részeit is el kellett fogadniuk derogáció lehetősége nélkül (Dauderstädt 2002; Lightfoot 2008, 2010; Morgera–Durán 2004): a Cotonou-i Egyezményt, a teljes ACP-kapcsolatrendszer, az európai fejlesztéspolitikai konszenzust, a 3C (3K) elvet, a 10. Európai Fejlesztési Alap kötelezettségvállalásait⁶⁸, a Monterrey konferencián elfogadott és 2005-ben az Európai Tanács által megerősített elveket a fejlesztési források emeléséről⁶⁹, a Mediterrán partnerséget, az EBA-kezdeményezést, és még lehetne sorolni.

⁶⁷ A tíz új tagországra vonatkozóan lásd például Migliorisi és szerzőtársai (2003), Szent-Iványi és Tétfényi (2013) tanulmányát, illetve a visegrádi országokról például Dauderstädt (2002) vagy Szent-Iványi (2009b) munkáját.

⁶⁸ Mivel a 9. EDF-ről még a csatlakozásuk előtt megállapodtak, nem várták el, hogy annak költségvetéséhez is hozzájáruljanak (Mogliorisi et al. 2003).

⁶⁹ Lásd erről a pontos számadatokat a 3.1. fejezetben.

Az ezekhez való alkalmazkodás azonban nem egyszerű. A korábbi befolyásoltság (a szovjet blokk katonai és politikai érdekei) és a kevésbé önálló politika miatt ezen országok fejlesztéspolitikájának kialakítása és fenntartása kihívásokkal teli. A tíz új tagországnak a közösségitől eltérő fejlesztéspolitikai felfogását jelzi, hogy a közösségi fejlesztéspolitikai célt (azaz a szegénység csökkentését) csak néhány ország tette egyértelműen magáévá, akárcsak a legkevésbé fejlett, illetve fekete-afrikai államok támogatását (Lightfoot 2010; Migliorisi et al. 2003). Elvileg a Lisszaboni Szerződés már mind a 27 tagország egyetértését kell tükröznie a szegénységcsökkentést illetően, azonban a legkevésbé fejlett országok részaránya az európai fejlesztési támogatásokban csökkent (Lightfoot 2010).

Ami a kötelezettségvállalásokat illeti, az új tagállamok is hozzájárulnak az Európai Fejlesztési Alap (EDF) költségvetéséhez, amely – ahogy arra már korábban utaltam – elsősorban az ACP-országoknak nyújt támogatást, viszont összességében az új tagországok nem biztosítanak olyan mértékű támogatást, amely jelentős mértékben megnövelné az EDF-ből rendelkezésre álló források nagyságát (Lightfoot 2008). Az EU-ból a fejlődő országokba irányuló támogatások mindössze 0,4 százaléka származik az új tagországokból (Granell 2005). Az OECD adatai alapján 2010-ben a közép-kelet-európai országok GNI-arányos segélyei 2010-ben 0,08 és 0,13 százalék között mozgott, és 2009-hez képest nincs jelentős változás (OECD 2010), de a cél a 0,33 százalékos arány elérése 2015-ig. Ezek arra utalnak, hogy **bár a tíz új tagország donortevékenységre kezd, ez nem olyan jelentős mértékű, hogy érdemben hozzájáruljon a közösségi és a régi 15 ország segélyezési tevékenységéhez – legalábbis a pénzügyi forrásokat tekintve**. Mindez pedig azt mutatja, hogy az EU-27 segélyezési tevékenységét – nem meglepő módon – az EU-15 segélyezési tevékenysége határozza meg!

A segélyezés regionális fókuszát illetően viszont jelentős változásoknak lehetünk szemtanúi. **Az új tagországok** nem rendelkeztek gyarmatokkal, így a korábbi politikai kapcsolat hiányában **nagyobbrészt a szomszédos országok** – elsősorban a volt jugoszláv államok, FÁK-országok, Balkán-országok – **fejlesztésére nyújtják a támogatást** (4.3. táblázat), és az egyéb (akár afrikai) fejlődő országokba sokkal ritkábban juttatják el (Boros 2005; Dauderstädt 2002; Granell 2005; Kiss 2007a; Lightfoot 2008; Migliorisi et al. 2003; Morgera–Durán 2004; Szent-Iványi 2009a, 2009b), holott ezek a területek az európai prioritások között szerepelnek. Az új tagországok célja ezekkel a támogatásokkal a (szomszédos) régió stabilitásának fenntartása és a konfliktus kialakulásának visszaszorítása, nem pedig a globális szegénység és a törekeny államok által támasztott biztonsági kihívások kezelése (Lightfoot 2008; Szent-Iványi 2009a, 2009b). Azaz az új EU-tagországok esetében a segélyek allokációját nem az egy főre jutó GDP, nem annak növekedése, illetve nem a háttérintézmények minősége határozza meg (Szent-Iványi 2009a). Mindez pedig azt jelenti, hogy az ACP-országok segélyezése elsősorban az EU-15-től függ, nem pedig az új tagállamok támogatásától.

4.3. táblázat Az új tagországok segélyeinek regionális megoszlása

	Ciprus	Csehország	Észtország	Lengyelország	Litvánia	Magyarország	Málta	Szlovákia	Szlovénia
Moldova, Ukrajna, Fehéroroszország	2	1	1	1	1	1			
Balkán	2	1	1	1	2	1		1	1
Közép-Ázsia		2	2	2				1	
Közél-Kelet	1	3							
Afrika		3					1	3	
Délkelet-Ázsia		3		3		3		3	
Latin-America		3					3	3	

Megjegyzés: 1: erős; 2: közepes; 3: gyenge kapcsolat. Lettországra nincs adat.

Forrás: saját szerkesztés Migliorisi et al. (2003, 21. o.) alapján

Annak ellenére, hogy minden EU-s dokumentum az ACP-országokat teszi meg a legnagyobb kedvezményezettnek, az új tagországokat nem kötelezik arra, hogy ezen államoknak folyósítsanak minél több támogatást (Lightfoot 2010). A kevesebb afrikai, karibi kapcsolatok és a jelentősebb szomszédsági tevékenységek következtében nem meglepő, hogy az EU-ban is nagyobb figyelem – és költségvetési támogatás – irányul a szomszédság kérdésére, valamint a csatlakozás előtt álló országok támogatására (Lightfoot 2008). Ezt akár az új tagországok sikerének is tekinthetjük, viszont így az EU fókusza más térségek felé tolódik, amely az ACP-országok háttérbe szorulásával is együttjárhat.

Az Aid for Trade empirikus vizsgálata szempontjából mindebből következően az alábbi tanulságok említhetők meg az új tagországok megjelenése kapcsán: ugyan bővült a rendelkezésre álló fejlesztési keret, azonban ezt nem lehet szignifikáns mértékűnek tekinteni. Ennek ellenére az új tagországoknak jelentős szerepe van az európai fejlesztéspolitika területi fókuszának eltolódásában: az EU közeli szomszédságát adó államok az ACP-országok versenytársai lettek. Viszont egyelőre nem lehet azt mondani, hogy az ACP-országok teljesen háttérbe szorultak volna, hiszen még a legtöbb EU-s dokumentum őket tekinti az elsődleges kedvezményezettnek, illetve velük írták alá a Cotonou-i Egyezményt és velük kötik meg a gazdasági partnerségi megállapodásokat.

4.5. Az Aid for Trade lehetséges hatásai az EU-val folytatott kereskedelemre

A könyv korábbi, 3.3. fejezetében ismertetett empirikus elemzés alapján a Loméi Egyezmények az aláíró országok számára nem tudtak kiemelkedő lehetőségeket biztosítani, és a szabad piacra lépés nem hozott lényeges gazdasági fejlődést az aláíró országok többségében. A klaszterelemzés rámutatott arra is, hogy az ACP-országok

nagyobb része a 2000-es évek elején még mindig relatíve kisebb arányú kereskedelmet folytatott az Európai Unióval, mint más, nem a legnagyobb kedvezményben részesülő ország. Ennek ellenére az EU a mai napig fontos szerepet szán fejlesztéspolitikájában a nemzetközi kereskedelembe való részvételnek, annak erősítésének.

A következőkben ezek alapján azt szükséges megvizsgálni, hogy az Európai Unió sokkal koncentráltabb segélyezési tevékenysége, nevezetesen az Aid for Trade keretében nyújtott támogatások mennyiben járulnak hozzá a fejlődő országokkal folytatott kereskedelmük bővüléséhez, ami végül gazdasági fejlődéshez vezethet. Mindennek elemzése azért is fontos, mert az EU is leszögezte hivatalos dokumentumaiban, hogy ha szükséges, akkor segíti a kínálatoldal fejlesztését a hatékonyabb kereskedelem érdekében. Ez pedig egyértelműen az Aid for Trade kezdeményezés elsődleges célja. A könyv korábbi fejezeteiben az is látható volt, hogy az AfT egyre több (nemzetközi) kutatás fókuszába került, viszont ezek a kutatások az Európai Unióval mint donorral külön nem foglalkoznak. Így az Európai Unióból származó Aid for Trade statisztikai-ökonometriai vizsgálata lehetővé teszi azt, hogy az EU tevékenységének eredményességéről sokkal átfogóbb képet kapjunk.

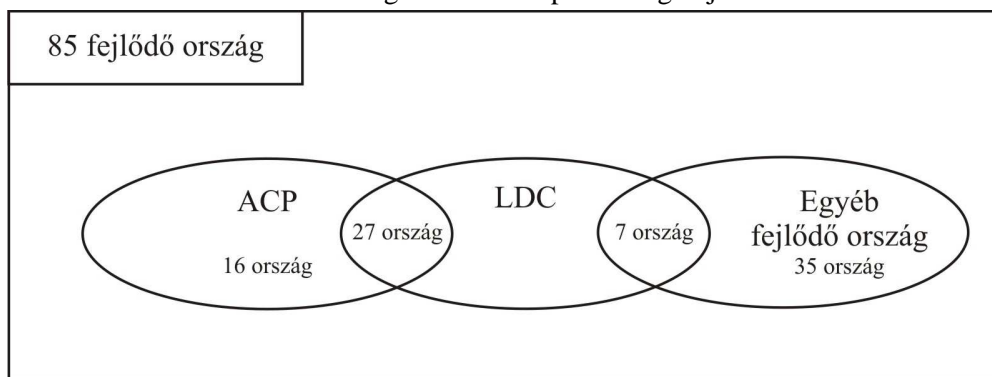
4.5.1. A recipiensek és a donorok. A segélyek nagyságának mérése

Az Európai Unió által biztosított Aid for Trade támogatások lehetséges hatásainak elemzése során két irány mentén határoztam meg a vizsgálandó országok sokaságát. Egyrészt célom az volt, hogy minél több fejlődő országot mint fogadó országot (recipienst) vonjak be a vizsgálatba. A másik fő szempont az volt, hogy a 3.3.1. fejezetben bemutatott vizsgálat sokasága a maga 79 országával és az új sokaság között minél nagyobb legyen az átfedés, ezzel is minél jobban megteremtve a kapcsolatot a két empirikus vizsgálat között. Elsődleges célom természetesen az volt, hogy az átfedés 100 százalékos legyen, azonban e törekvést akadályozta a segélyezési adatok elérhetősége.

Ennek eredményeként némileg módosítottam a fenti célt. Ennek értelmében azok az országok kerültek be a vizsgálatba, melyek a 2005 és 2010 közötti időszakban részesültek Aid for Trade támogatásban az Európai Uniótól, és kiszűrtem azokat az országokat, amelyek egyáltalán nem kaptak ilyen jellegű pénzügyi támogatást az EU-tól. Ezek végiggondolása és átnézése után az 1.1. fejezetben bemutatottak alapján a 123 fejlődő országból **85-öt sikerült bevonni az elérhető adatok alapján, melyek közül 43 ország tartozik az ACP országok csoportjába, illetve 34 legkevésbé fejlett ország szerepel a mintában, melyek közül 27 egyben ACP-ország is** (4.3. ábra). Az előző vizsgálatban szereplő országok közül 60 szerepel ebben az elemzésben is, így **75 százalékos átfedést** sikerült biztosítani.⁷⁰

⁷⁰ A vizsgálatban szereplő országok köre a 4. számú mellékletben található.

4.3. ábra A vizsgálatban szereplő országok jellemzői



Forrás: saját szerkesztés

Mivel az Európai Unióból érkező támogatások jelentik e vizsgálat tárgyát, így a donor országok is az EU-ból kerülnek ki, más országokat nem vontam be. A donorkörének meghatározása során az OECD Fejlesztési Bizottsága (*Development Assistance Committee*) jelentette az alapot, hiszen az adatbázis az OECD DAC-országokra vonatkozóan tartalmaz adatokat segélyezési tevékenységre vonatkozóan. E bizottságnak az EU 15 régi tagállama a tagja, azonban egy új tagállam sem az (OECD DAC 2011). Ennek következtében az EU 15 régi tagállamainak támogatásait vettük alapul. Bár az OECD adatbázisa tartalmazza az EU *Intézményeket* mint donort, viszont egyetlen évre és egyetlen országra sem volt elérhető adat e donort illetően, így értelemszerűen kimaradt az elemzésből. Ebből következően **az EU-15 jelenti az európai fejlesztéspolitika értékelésének alapját.**

Mivel az új tagállamok nem folytatnak jelentős mértékű segélyezést, különösen nem a távolabb elhelyezkedő fejlődő országok irányába, így egyértelműen elfogadható az, hogy az európai segélyezés az EU-15-ök alapján határozható meg. Mivel a Lisszaboni Szerződés 210. cikke lefekteti, hogy a hatékonyabb fejlesztéspolitika érdekében a tagállamok és a közösség összehangolják fejlesztési tevékenységüket, így az EU-15 elkülönült tevékenységének összevont vizsgálata nem tekinthető torzító tényezőnek.⁷¹ E 15 ország segélyezési tevékenységében is vannak különbségek, más-más érdekek motiválják, motiválhatják őket (Paragi et al. 2007): valamelyik ország jelentős gyarmattartó volt, míg más ország nem, valamelyik ország szorosabb kapcsolatot ápol a fejlődő országokkal, míg mások nem. Viszont a harmonizációs törekvések ismeretében mégis érdemes őket „egy kalap alá venni”. További érveként hozható fel az EU-15 egységként történő kezelése mellett az a megközelítési mód, ahogyan az EU-t a világ legnagyobb donorának tekintik. Ugyanis az EU úgy nyeri el ezt a címet, hogy a 27 ország segélyezési tevékenységét összegzik és kiegészítik a közösségi tevékenységgel. Ugyan a nyújtott segély az adott donor és a recipiens kö-

⁷¹ Szent-Iványi (2009b) is hasonló elemzési módszert követett, amikor a Visegrádi országok segélyezési tevékenységét összevontan vizsgálta.

zötti kereskedelmet élénkíti, viszont ez megjelenik az EU kereskedelmi statisztikáiban is. Összességében a vizsgálati célhoz teljes mértékig illeszkedik.

Az elemzés további sarkalatos pontja az Aid for Trade keretében nyújtott támogatások mérésének lehetőségei. Mivel nincs közvetlen statisztikai adatgyűjtés az AfT-támogatások nagyságáról, Turner (2008) átfogó elemzését vettem alapul azok számszerűsítésének lehetőségeiről. A szerző javaslatai közül a leginkább elfogadott módszert követtem: az OECD Creditor Reporting System (OECD CRS 2011) ajánlásait tekintettem kiindulási pontnak, hiszen az OECD segélyezési adatbázisát széles körben használják. Emellett az OECD adatbázisa bár még nem tartalmaz egyértelmű adatokat az AfT nagyságáról, szektorális bontása alapján megközelítőleg mégis meg lehet adni annak nagyságát (4.4. táblázat).⁷²

4.4. táblázat Az Aid for Trade adatai az OECD adatbázisában

AfT területei	OECD kategóriái	Alszektorok az OECD-CRS-ben
kereskedelemmel összefüggő infrastruktúra	gazdasági infrastruktúra	szállítás és raktározás* kommunikáció* energia-ellátás*
termelő kapacitás kiépítése és kereskedelemfejlesztés	termelő kapacitás kiépítése	bank- és pénzügyi szolgáltatás* üzleti és egyéb szolgáltatás* mezőgazdaság* erdészet halászat ipar* bányászat és ásványi források turizmus
kereskedelempolitika és szabályozás	kereskedelempolitika és szabályozás	kereskedelempolitika és szabályozás*

Megjegyzés: a *-gal jelölt alszektorok szerepelnek a vizsgálatban

Forrás: saját szerkesztés

Az OECD ajánlásai szerint az AfT területei négy kategória alapján megtalálhatók az adatbázisban. A kereskedelemmel összefüggő alkalmazkodási támogatások nem jelennek meg az adatbázisban, így ezt a területet – a fellelhető empirikus szakirodalmakhoz hasonlóan – az elemzésből kihagytam. Bár a termelő kapacitás kiépítésére nyújtott támogatás nagysága számos alszektor összege, a vizsgálatból adathiány miatt ki kellett hagyni néhány szektort. Ha mindegyiket figyelembe vettem volna, akkor jelentősen csökkent volna a vizsgálatba bevonható országok köre, így inkább a részterületek szelektálása mellett döntöttem. Ezt indokolta az is, hogy ezekre

⁷² Hasonló elemzési módszert követ Cali és te Velde (2011), valamint Vijil és Wagner (2010) is. Megjelenik továbbá Hoekman és Wilson (2010), illetve Helble et al. (2009) munkájában is.

a területekre – az elérhető adatok alapján – arányaiban lényegesen kevesebb támogatás érkezett a többihez képest, így kihagyásuk nem tekinthető torzító hatásúnak.

A segélyezési adatok az OECD adatbázisában kétféle megközelítés alapján érhetők el: egyrészt szerepelnek a kötelezettségvállalások (*commitments*), valamint megtalálhatók a ténylegesen kifizetett összegek (*disbursement*) is. A kötelezettségvállalások a donorország kormánya vagy hivatalos ügynökség által tett írásos kötelezettségvállalás az összegről, a fizetési feltételekről és a felhasználás módjáról. A ténylegesen kifizetett összegek pedig már a fogadó ország rendelkezésére bocsátott összegeket jelenti (OECD CRS 2011). Az Aid for Trade hatásainak elemzésével foglalkozó empirikus kutatások nem egységesek a tekintetben, hogy a kötelezettségvállalások vagy a már kifizetett összegeket kellene-e használni. Például Cali és te Velde (2011) elemzésükben ez utóbbi összegeket vizsgálják, viszont Vijil és Wagner (2010) a kötelezettségvállalásokat vették alapul. Áttekintve az adatbázist, az empirikus elemzéseket és az elérhető adatokat mennyiségét, a kötelezettségvállalásokat tekintem alapnak a saját empirikus vizsgálat során.

Fontos megemlíteni az OECD adatbázisának legnagyobb gyengeségét: nem kezelik elkülönülten az Aft keretében biztosított támogatásokat, és nem adott olyan határérték sem, amely mellett azt mondhatnánk, hogy az adott támogatás inkább Aid for Trade-nek minősül, semmint „tipikus” fejlesztési támogatásnak (Bearce et al. 2010). Bearce és szerzőtársai (2010) lényegében ezen okok miatt az Egyesült Államokra vonatkozó vizsgálataik során nem is az OECD adatbázisát használták, hanem az USA saját Aid for Trade-statisztikáit vették alapul. Hasonló adatok az Európai Unió tagországaira nem érhetők el, így a kutatók többsége által elfogadott módszert követem, és az OECD adatbázisában szereplő adatokat tekintem irányadónak vizsgálataim során.

4.5.2. A gravitációs modell

Az Aid for Trade hatásainak elemzése az ún. gravitációs modell segítségével történik. A gravitációs modell alkalmas egy adott ország potenciális külkereskedelmének megbecsülésére (Gács 2007), és lehetőséget biztosít annak megállapítására, hogy két ország/térség között a tényleges kereskedelem meghaladja-e vagy alulmúlja-e a modell alapján előrejelzett kereskedelmet (Carey et al. 2007).⁷³ Az előrejelzett (becsült) kereskedelem lényegében két tényező összegeként fogható fel: az egyik a potenciális kereskedelem (kereskedelmi akadályok nélkül megvalósuló kereskedelem), a másik pedig a kereskedelmet csökkentő faktorok (kereskedelem előtt álló akadályok) (Wagner 2003). A modell ezáltal lehetővé teszi olyan tényezők számbavételét is, mint a szabad kereskedelmi övezetbe tartozás, a közös gyarmati múlt, közös nyelv, a piac nagysága, vagy esetlegesen a szállítás költsége (Anderson 2001; Gács 2007).

⁷³ Dusek (2003) tanulmányában ugyan felhívja arra a figyelmet, hogy a gravitációs modell alkalmazása a tartalmi háttér hiánya miatt nem teljesen elfogadható a nemzetközi áruforgalom modellezésére (a távolság mérésének, az áruforgalom pénzbeli kifejezésének és a területközi kereskedelem problematikája miatt), viszont széles körű elterjedtsége miatt mégis a modell használata mellett döntöttem.

A gravitációs modell az elmúlt évtizedek során többféle változaton ment keresztül (Dusek 2003), Wagner (2003) alapján a két legfontosabb tényező a modellben a GDP nagysága, valamint a két partner közötti földrajzi távolság, azonban kiemeli azt is, hogy némely kutatók az egy főre jutó GDP-t is beleveszik vizsgálataikba. A továbbiakban e szerint járok el, így az alábbi regressziós modell tekinthető a bilaterális kereskedelem gravitációs alapmodelljének (Africano–Magelhães 2005):

$$\ln X_{i,j} = \beta_0 + \beta_1 \ln(Y_i \times Y_j) + \beta_2 \ln(YC_i \times YC_j) + \beta_3 \ln Dist_{i,j} + \varepsilon, \quad (1)$$

ahol $X_{i,j}$ a két ország közötti bilaterális kereskedelmet (exportot) mutatja, Y_i és Y_j a két ország GDP-je, ezek szorzata a potenciális piac nagyságát hivatott számszerűsíteni, YC_i és YC_j az egy főre jutó GDP nagysága és szorzatuk a jövedelmi pozíció és termékdifferenciálás iránti igény kifejezője. A $Dist_{i,j}$ pedig a két ország közötti távolságot jelzi, mely a szállítási költség proxy-jaként is felfogható. A β_i pedig az egyes változók megbecsülni kívánt paraméterei (koefficiensei), az ε a hibtag.

A gravitációs modell alkalmazása a kereskedelem elemzését illetően nemzetközi elemzésekben már széles körben elterjedt, ezek közül csak néhányat kiemelve szemléltetésként: Africano és Magelhães (2005) az alapmodellt kiegészítve a külföldi tőkeáramlás hatásait elemezte Portugáliában és az OECD-országokban. Persson és Wilhelmsson (2006) az EU és a fejlődő országok közötti kereskedelmet vizsgálta, figyelembe véve a különböző kereskedelmi preferenciákat. Vijil és Wagner (2010) az Aid for Trade támogatások intézményi oldalának hatásait elemezte a partnerek közötti kereskedelem alakulására vonatkozóan. Aiello és Cardamone (2010) az EBA kezdeményezés hatásait vette figyelembe saját gravitációs modelljükben. Cipollina és szerzőtársai (2010) pedig az EU-s és az amerikai kereskedelmi preferenciák összehasonlítására használták a gravitációs modellt. Filippini és Molini (2003) a kelet-ázsiai kereskedelmet meghatározó tényezőket számszerűsítették a modell segítségével, melyben az országok közötti technológiai szakadékot is figyelembe vették. De Jong és Bogmans (2011) pedig az importőr és exportőr ország korrupciós szintjét is figyelembe vette a nemzetközi kereskedelem alakulásának elemzése során. A hazai szakirodalomból Jakab és szerzőtársai (2000) munkája emelhető ki, akik három kelet-közép-európai ország egyensúlyi külkereskedelmét vizsgálták.

A segélyek hatásainak empirikus elemzése is bővelkedik gravitációs modellen alapuló vizsgálatokban. Például Berthelemy és szerzőtársai (2009) a segélyek migrációra gyakorolt hatásait elemzik, vagy Kimura és Todo (2010) a segélyek és az FDI alakulása közötti kapcsolatot elemzik gravitációs modellel. E könyv témája szempontjából viszont fontosabbak Wagner (2003), Cali és te Velde (2011), valamint Nowak-Lehman D. és szerzőtársai (2011) vizsgálatai, hiszen ők már a segélyezés különböző aspektusait is belevették a gravitációs modell alapján készült elemzésükbe. Wagner (2003) tanulmánya alapján a modellünk építése során fontos tanulság, hogy a donor országok exportja a segélyek révén megnő (mind közvetlenül,

mind pedig közvetetten), mely előrejelzi, hogy a fogadó országok (fejlődő országok) importjára is hatással vannak a támogatások, így a modell építése során ezt is figyelembe kell venni. Valamint Wagner (2003) tanulmánya bemutat egy lehetőséget arra, hogy hogyan lehet megfelelően azt kezelni, ha a segély nagysága egy adott országban nulla volt, így a modell építése során a szerző által javasolt – és a Cali és te Velde (2011) szerzőpárosok által követett – módszert átgondolásra érdemesnek tartottam (a későbbiekben részletezem). Mindemellett gyakori, hogy a segélyek volatilitásának kisimítása érdekében öt-hat éves átlagokkal számolnak (például Berthelemy et al. 2009; Hansen–Tarp 2001), de ez az Aid for Trade-elemzésben a megfigyelt esetek számának jelentős csökkenéséhez vezetne a rövid időtáv miatt (425 megfigyelés helyett mindössze 85 megfigyelés lenne), így az éves adatok elemzése mellett döntöttem.

A regressziós modell építése során nem hagyhattam figyelmen kívül az endogenitás problémáját, azaz amikor a függő és a független változó között ellentétes irányú kapcsolat is lehet (Gács 2007). Például: nem egyértelmű, hogy a segélyek növekedése okozza a gazdasági növekedést, vagy a gyorsabb gazdasági növekedéssel rendelkező országok vonzanak több segélyt (Roodman 2007). Jelen empirikus vizsgálatra ezt levéltíve: nem egyértelmű, hogy a segély növeli-e meg a kereskedelmi teljesítményt, vagy a jobb kereskedelmi teljesítmény (azaz a jobban teljesítő ország, fontosabb kereskedelmi partner) eredményez nagyobb összegű segélyt. A torzító hatása miatt az endogenitást kezelni kell.

A szakirodalomban többféle megoldási móddal lehet találkozni. Megoldás lehet ún. instrumentális változó bevonása az elemzésbe. Olyan változót kell keresni, ami a kérdéses független változóval kapcsolatban van, viszont a megmagyarázni kívánt eredményváltozóval nem, így a függő változóra gyakorolt hatása kizárólag a független változóval meglévő kapcsolata miatt mutatható ki (Acemoglu et al. 2001; Roodman 2007). Ezt a megoldási módot használták például Acemoglu és szerzőtársai (2001) és Angeles és Neandis (2009) elemzésükben. Előbbiek az intézmények és az egy főre jutó GDP közötti kapcsolatot vizsgálták. Mivel nem egyértelmű az intézmények és a GDP viszonya, az intézmények instrumentális változójaként a gyarmati időszakban lévő halálozási arányt is bevonták elemzésükbe. Angeles és Neandis (2009) olyan exogén változókat vontak be az elemzésükbe, mint a közös határ vagy közös nyelv. Vagy Grange és szerzőtársai (2009) proxy mutatókat használtak az endogenitás problémájának elkerülése érdekében. Viszont előfordulhat az, hogy ezek az instrumentális változók rosszul írják le az eredeti indikátort, ezzel pedig további torzítást okoznak (Roodman 2007; Younas 2008).

A segélyezéssel foglalkozó irodalomban a leggyakoribb eszköz az endogenitás kezelésére a késleltetett változókkal történő számítás (például Kimura et al. 2012; Younas 2008). Ugyanakkor nincs egyetértés sem a késleltetés használatában, sem pedig a késleltetés mértékében (Doucouliagos–Paldam 2007). Cali és te Velde (2011) az Aid for Trade támogatások kereskedelmi költségek alakulására gyakorolt hatásainak elemzése során egy évvel késleltetett adatokkal számoltak.

Bearce és szerzőtársai (2010) eredményei szerint az USA-ból származó Aid for Trade exportra gyakorolt hatása két évvel később jelentkezik, mint amikor a támogatást nyújtották. Azonban figyelemre méltó Wagner (2003) munkája is, aki mindkét elemzést elvégezte, és arra jutott, hogy a kötött segélyek esetében az adott évi segélyek játszottak meghatározó szerepet a donor országok exportját (azaz a fogadó országok importját) illetően. Nowak-Lehman D. és szerzőtársai (2010) szintén többféle módszert kipróbáltak. Viszont a segélyezés hatékonyságával foglalkozó szakirodalom többségében egy vagy két évvel késleltetett segélyezési adatokkal találkozunk⁷⁴, azaz a segélyek hatásait annak érkezése után egy-két évvel lehet érezni (számszerűsíteni).

Mindezek alapján úgy döntöttem, hogy a probléma kezelése érdekében a bevett gyakorlatot követem, és egyéves késleltetett adatokkal számolok. Ezt az összes független változó esetében figyelembe veszem. Ennek gazdasági értelme, hogy a korábbi teljesítmény határozza meg az adott évi kereskedelmi teljesítményt, és az előző évben kapott Aid for Trade támogatás hatásai a következő évi kereskedelemben jelennek meg.

Mindezeket figyelembe véve az Európai Unióból érkező Aid for Trade támogatások hatásainak elemzése során az (1) egyenlet alapján az alapmodell az empirikus vizsgálat során az alábbi formát ölti:

$$\ln TT_{i,eu} = \beta_0 + \beta_1 \ln(Y_i \times Y_{eu}) + \beta_2 \ln(Yc_i \times Yc_{eu}) + \beta_3 \ln Dist_{i,eu} + \beta_4 T_{2006} + \beta_5 T_{2007} + \beta_6 T_{2008} + \beta_7 T_{2009} + \beta_8 T_{2010} + \varepsilon \quad (2)$$

ahol:

- $TT_{i,eu}$ a teljes kereskedelmi forgalmat (export és import összege) jelöli i ország és az EU között;
- $Y_i \times Y_{eu}$ az i fejlődő országa és az EU teljes GDP-jének szorzata;
- $Yc_i \times Yc_{eu}$ az i fejlődő ország és az EU az egy főre jutó GDP-jének szorzata;
- $Dist_{i,eu}$ az i fejlődő ország és az EU közötti távolságot mutatja;
- $T_{2006}, T_{2007}, T_{2008}, T_{2009}, T_{2010}$ a 2006 és 2010 év közötti éveket jelöli dummy változóval, ahol 1 jelöli, hogy az adott évről van szó, míg 0 ennek ellenkezője. A függvényszerű kapcsolat elkerülése érdekében a 2006-os évet vettem bázisnak, így azt végig 0-val jelöltem;
- β_i a magyarázó változók együtthatói (koefficiensei);
- ε a hibatag.

⁷⁴ Lásd Doucouliagos és Paldam (2007) összefoglaló tanulmányát a segélyezés irodalmáról.

Kiemelendő, hogy a szokásos segély-export vizsgálatokkal ellentétben elemzésben a függő (eredmény-) változó a teljes kereskedelem nagysága az export volumene helyett, hiszen a szakirodalom tanúsága szerint a segélyek áramlása az export- és importteljesítményre is hatással van (a fogadó ország szempontjából). Ahogy Wagner (2003) következteti, a segélyek növelik a donor országok exportját a fogadó országok irányába, így az AfT szempontjából a segélyeknek nem csak az exportra (mint az elsődleges cél), hanem a teljes kereskedelemre nézve lehet hatásuk.

A távolság mint magyarázó tényező szintén bővebb kiegészítést igényel. A CEPII (2011) adatbázisa 223 országra vonatkozóan tartalmazza a bilaterális távolság adatokat, melyek ortodromikus távolságok⁷⁵ és kilométerben szerepelnek, kiszámításának alapja a szélességi és hosszúsági fok. A távolságok kétféle megközelítésben szerepelnek az adatbázisban: egyrészt a két ország fővárosának távolságai, másrészt pedig a két ország legnépesebb városainak távolságai. Emellett súlyozott távolság-adatok is szerepelnek, ahol egy-egy országból több várost is bevontak a számításba. Vizsgálatom során a fővárosok közötti távolságokat vettem alapul, hiszen ez széles körben elfogadott hasonló típusú vizsgálatok során. Viszont az adatbázis az EU-t mint egységet nem tartalmazza, így át kellett gondolni, hogy az adott fejlődő ország és az EU közötti távolságot miként lehet meghatározni az adatbázis távolságadatai alapján. E probléma megoldása során felmerült a legközelebbi és a legtávolabbi EU-tagországtól mért távolság egyszerű számtani átlaga, viszont ebben az esetben az összes fejlődő országunk fővárosa esetében változó ponthoz viszonyítottunk volna (más pont lett volna az EU „fővárosa”), így ezt a lehetőséget elvettem.

Annak érdekében, hogy fix viszonyítási pontot lehessen meghatározni, az EU legfőbb gazdasági hatalmait vettem alapul, melyek közül végül Németország mellett döntöttem. Németország ugyanis számos fejlődő ország kiemelkedő kereskedelmi partnere, valamint az EU meghatározó gazdasági ereje. Brüsszel mint az EU politikai központja („fővárosa”) is lehetséges megoldásként szerepelt, így az elemzésemet a belga (Brüsszel és az adott fejlődő ország fővárosa közötti) távolsággal is lefutattam, azonban szignifikáns különbség nem található kétféle távolság hatásai között, így a német változat tekinthető elsődlegesnek. Összegezve: **a gravitációs modellben szereplő távolság magyarázó tényező esetében az adott fejlődő ország fővárosa és Németország fővárosa közötti távolságot** vettem át a CEPII (2011) adatbázisából.

Az alapmodell (2) kizárólag a bilaterális kereskedelem főbb tényezőinek hatásait elemzi. Ezt kiegészítve a teljes Aid for Trade támogatással és egyéb dummy változókkal, az alábbi modell alapján történt az Aid for Trade támogatások lehetséges hatásainak elemzése:

⁷⁵ Angolul orthodromic distance vagy great circle distance. A földfelszín x és y pontja közötti legrövidebb távolság, amit Föld felszínén a két pontot összekötő főkör mentén mérnek (Deza–Deza 2006).

$$\begin{aligned} \ln TT_{i,eu} = & \beta_0 + \beta_1 \ln(Y_i \times Y_{eu}) + \beta_2 \ln(Y_{c_i} \times Y_{c_{eu}}) + \beta_3 \ln Dist_{i,eu} + \\ & + \beta_4 AfT + \beta_5 T_{2006} + \beta_6 T_{2007} + \beta_7 T_{2008} + \beta_8 T_{2009} + \beta_9 T_{2010} + \\ & + \beta_{10} ACP + \beta_{11} Oil + \beta_{12} LDC + \varepsilon \end{aligned} \quad (3)$$

ahol az (2) egyenlethez képest újonnan bevont változók az AfT , ami az EU-ból i országba érkező teljes Aid for Trade támogatások nagyságát jelöli; valamint az ACP, Oil, LDC dummy változók, melyek rendre az ACP-, olajexportőr, legkevesbé fejlett országokat jelölik. A dummy változók esetében a *nulla* jelenti azt, hogy nem tartozik az adott csoportba, míg az *1* ennek ellenkezője. Törékeny államok bevonása is felmerült, viszont ez a többi változóval (ACP-országok, legkevesbé fejlett országok), szoros kapcsolatot mutatott, így pluszinformációt nem jelentene e változó bevonása. Ebből kifolyólag a legkevesbé fejlett országok dummy változója egyben az intézményi minőség változójának is felfogható.

Mivel a többi változóhoz hasonlóan az Aid for Trade támogatások mint segítők is logaritmikus formában szerepelnek, így kezelni kellett azt, ha a támogatás nagysága nulla értéket vesz fel (hiszen nulla logaritmus nem létezik). A Wagner (2003) tanulmányában megfogalmazott módszertani ajánlásokkal – némi fenntartással és módosítással – lehetett kezelni azokat az eseteket, ahol az EU-ból érkező AfT-támogatások nagysága nulla volt. Wagner (2003) az egyszerű (*1+segély*) helyett – ennek torzító hatása miatt – azt javasolja, hogy az $\ln(\max(1, \text{segély}))$ alapján határozzuk meg, viszont meghatároz még egy dummy változót is mellé, ahol nulla jelenti azt, hogy az adott ország kapott támogatást, míg az *1* azt, hogy nem részesült külső finanszírozási forrásban. A modellemből ezt a dummy változót kihagytam, hiszen nem hordoz többletinformációt, így – a korábbi jelöléseket használva – az $\ln(\max(1, AfT))$ számítási mód alapján határoztam meg az Aid for Trade támogatások logaritmusát. A 0 és 1 közé eső segítők kimaradásának elkerülése érdekében a támogatások nagysága ezer dollárban szerepelt a millió dollár helyett. A fenti logaritmus-formula összességében lehetővé teszi, hogy a segély szintje nulla maradjon ott, ahol már korábban is nulla volt és nem lesz kimaradt eset a vizsgálatban. Értelemszerűen ugyanezt az eljárást alkalmaztam az AfT-területek segítők számítása során is.

Annak érdekében, hogy megállapítsam, hogy az Aid for Trade kifejezetten az ACP-országokban milyen hatással bír, az $AfT*ACP$ interakciót is szerepeltettem az egyenletben (4), kiegészítve a legkevesbé fejlett országokra vonatkozó ($AfT*LDC$), valamint az olajexportáló országokat jelölő ($AfT*Oil$) interakcióval is. Ezek azt mutatják meg, hogy ha egy adott ország valamelyik csoportba (ACP, LDC, olajexportőr) tartozik, akkor abban a csoportban az AfT-nek milyen kereskedelembővítő hatása van.

$$\begin{aligned} \ln TT_{i,eu} = & \beta_0 + \beta_1 \ln(Y_i \times Y_{eu}) + \beta_2 \ln(Yc_i \times Yc_{eu}) + \beta_3 \ln Dist_{i,eu} + \\ & + \beta_4 AfT + \beta_5 T_{2006} + \beta_6 T_{2007} + \beta_7 T_{2008} + \beta_8 T_{2009} + \beta_9 T_{2010} + \\ & + \beta_{10} AfT * ACP + \beta_{11} AfT * Oil + \beta_{12} AfT * LDC + \varepsilon \end{aligned} \quad (4)$$

A teljes Aid for Trade támogatások hatásainak elemzése mellett az egyes AfT-területek vizsgálata is megtörtént. Ehhez a (3) egyenletet vettem alapul, viszont az AfT változó helyett már a három AfT-részterület szerepel változóként:

$$\begin{aligned} \ln TT_{i,eu} = & \beta_0 + \beta_1 \ln(Y_i \times Y_{eu}) + \beta_2 \ln(Yc_i \times Yc_{eu}) + \beta_3 \ln Dist_{i,eu} + \\ & + \beta_4 ECI + \beta_5 BPC + \beta_6 TPR + \beta_7 T_{2006} + \beta_8 T_{2007} + \beta_9 T_{2008} + \\ & + \beta_{10} T_{2009} + \beta_{11} T_{2010} + \beta_{12} ACP + \beta_{13} Oil + \beta_{14} LDC + \varepsilon \end{aligned} \quad (5)$$

A kibővített (5) egyenletben az *ECI* a gazdasági infrastruktúrára; a *BPC* a termelő kapacitás; míg a *TPR* a kereskedelempolitika területére érkező EU-támogatások nagyságát mutatja az *i* országban, a többi jelölés értelemszerűen a korábban bemutatottaknak felel meg. Az Aid for Trade területek vonatkozásában is megcsináltam a fenti interakciókat, viszont a zavaró multikollinearitás miatt ezek elemzésétől eltekintek, és inkább az ACP és a nem ACP-országokat elkülönülten vizsgáljuk. Ez azért is indokolt, mert így az AfT területek kereskedelem bővítő hatásai a két csoport esetében összehasonlíthatóvá válnak.

A gravitációs modell ugyan lehetőséget teremt olyan magyarázó változók bevonására, mint például a közös nyelv vagy gyarmati múlt, a közös határ megléte, esetleg közös pénz (például Africano és Magelhães (2005), Anderson (2001), Carey et al. (2007) vagy Wagner (2003) munkái), az elemzés során alkalmazott modellekben azonban nem szerepelnek ezek a tényezők. Ennek egyszerű oka az, hogy a modellekben az EU-t egységként és nem 27 ország sokaságaként elemzem, így azt lehet mondani, hogy az EU egy nagy gazdasági hatalom, amelynek számtalan gyarmata volt. Lényegében az empirikus vizsgálatban szereplő összes országnak volt gyarmati kapcsolata valamelyik EU-tagállammal, így nem hordozna többletinformációt ez a változó. Hasonló a helyzet a közös nyelv esetében is.

A gravitációs modellt mind a teljes Aid for Trade támogatások hatásainak, mind pedig annak részterületeire felépítettem. A minél teljesebb kép érdekében végül minden esetben elvégeztem a számításokat az ACP- és a nem-ACP-országokra külön. Az eredmények kiszámításához az MS Excel és az SPSS 18.0 programcsomagokat használtam. Az SPSS lehetővé teszi a késleltetett változókkal történő számolást, és alkalmas arra, hogy a regressziós modellek feltételeinek teljesülését ellenőrizzük. A regressziós modellben minden esetben a változók bevonása az Enter módszerrel történt. A könyv következő fejezetei részletezik az ezen módszer alapján kapott eredményeinket. Ennek során az egyes magyarázó változók együtthatói (ko-

efficiensei), azok szignifikancia értékei és a modellek magyarázó ereje (R^2 , $Adj. R^2$) mellett kitérek a sztenderdizált béták bemutatására is. Ezek az együtthatók ugyanis az egyes magyarázó változók relatív súlyát mutatják meg a modellben – rámutatva arra, hogy melyik magyarázza jobban az eredményváltozó ingadozását (Sajtos–Mitev 2007).

4.5.3. A vizsgált sokaság főbb jellemzői

A vizsgálat első lépéseként érdemes megvizsgálni leíró statisztikai módszerekkel a két csoport (ACP- és nem ACP-országok) segélyezési jellemzőit. Annak ellenére, hogy az EU az ACP-országokat tekinti fejlesztéspolitikájának fő kedvezményezettjének, az adatok mást mutatnak. 2005 és 2009 között **a nem ACP-országok átlagosan magasabb támogatásban részesültek** az Európai Uniótól, mint az ACP-országok (4.5. táblázat). A későbbi elemzés szempontjából az is figyelemre méltó, hogy míg az ACP-országoknál a termelő kapacitás kiépítése az elsődleges fejlesztési terület átlagosan (a teljes AfT 55,28 százaléka), addig ugyanez a nem ACP-csoport esetében a gazdasági infrastruktúra (a teljes AfT 55,56 százaléka), és ugyanez jellemző a teljes mintára is. Az is kiemelendő, hogy a kereskedelempolitika és szabályozás területére lényegesen kevesebb támogatás érkezett (a teljes AfT-támogatásoknak mindössze 1,1–1,9 százaléka).

4.5. táblázat Az ACP és a nem ACP-országok Aid for Trade támogatásai: átlagok és szórások (ezer USD)

Változó	ACP-országok ($n_1 = 43$)	Nem ACP- országok ($n_2 = 42$)	Teljes minta ($n_3 = 85$)
Gazdasági infrastruktúra	14,852 (34,129)	44,858 (101,330)	29,678 (76,647)
Termelő kapacitás	19,212 (27,352)	34,941 (57,229)	26,984 (45,320)
Kereskedelempolitika és szabályozás	0,687 (2,379)	0,949 (5,460)	0,817 (4,191)
Teljes Aid for Trade	34,752 (51,793)	80,741 (135,638)	57,479 (104,655)

Megjegyzés: a zárójelben a szórások szerepelnek

Forrás: saját számítás

Érdemes megvizsgálni, hogy statisztikailag szignifikáns különbség található-e az ACP-csoport és az azon kívüli országok által kapott Aid for Trade támogatások átlagai között. Mivel a változók nem normális eloszlásúak⁷⁶, így a két független mintás t-teszt helyett nemparaméteres elemzési módszert alkalmaztam az ACP és nem ACP-országok csoportátlagainak tesztelésére. A Mann-Whitney-féle U-teszt alapján az ACP és a nem ACP-országok átlagai nem egyeznek meg, azaz **szignifikáns különbség** található közöttük, ez alól csak a kereskedelempolitika és szabályo-

⁷⁶ A Kolmogorov-Smirnov teszt alapján a szignifikancia a segélyezést leíró változók (logaritmikusan alakjukban) esetében 0,000 értéket vett fel, így a normális eloszlásra vonatkozó nullhipotézist el kell vetni.

zás területére érkező támogatás a kivétel (4.6. táblázat). Ezek az eredmények mutatják azt, hogy a teljes minta mellett **a regressziós modelleket** ne csak a teljes vizsgálatai halmaz, hanem **az egyes részcsoportokra (ACP és nem ACP) vonatkozóan is szükséges elvégezni.**

4.6. táblázat A Mann-Whitney U-teszt eredményei

Változó (millió USD)	p-érték
Gazdasági infrastruktúra	0,000
Termelő kapacitás	0,000
Kereskedelempolitika és szabályozás	0,947
Teljes Aid for Trade	0,000

Forrás: saját számítás

A helyes regressziós modell felállítása érdekében azt is fontos megvizsgálni, hogy van-e szignifikáns kapcsolat az eredményváltozó és a magyarázó változók között. Mivel időtényező is szerepel a vizsgálatban, így az évet kontroll változóként bevonva parciális korrelációt számoltam (4.7. táblázat). A parciális korreláció ugyanis lehetőséget biztosít arra, hogy egy-egy változó hatásainak (jelen esetben az év, illetve annak trendhatásai) kiszűrésével vizsgáljuk meg a változók közötti kapcsolat szorosságát (Sajtos–Mitev 2007). A parciális kétoldali korreláció alapján az összes szerepeltetni kívánt magyarázó változóval szignifikáns kapcsolatban áll a függő változó, azaz a teljes kereskedelem, így a regressziós modellben mindegyik változót célszerű szerepeltetni.

4.7. táblázat Korreláció a függő változó (teljes kereskedelem) és az egyes magyarázó változók között

Változó	Korreláció (szig.)
Páros GDP (ln)	0,881 (0,000)
Páros GDP/fő (ln)	0,482 (0,000)
Távolság (ln)	-0,240 (0,000)
Gazdasági infrastruktúra (ln)	0,384 (0,000)
Termelő kapacitás (ln)	0,404 (0,000)
Kereskedelempolitika és szabályozás (ln)	0,144 (0,003)
Teljes AFT (ln)	0,440 (0,000)
ACP-ország-e	-0,440 (0,000)
Olajexportőr ország	0,344 (0,000)
Legkevésbé fejlett ország	-0,506 (0,000)
AfT*ACP	-0,297 (0,000)
AfT*LDC	-0,454 (0,000)
AfT*olajexportőr	0,331 (0,000)

Forrás: saját számítás

Továbbá fontos azt is megvizsgálni, hogy az egyes magyarázó változók között milyen kapcsolat áll fenn, hiszen az Aid for Trade támogatások parciális elemzése miatt elengedhetetlen az, hogy a változók közötti, illetve egy változó és változók csoportja közötti korreláció minél kisebb legyen, azaz a multikollinearitás minimális legyen. Ellenkező esetben ugyanis az egyes változók parciális elemzése értelmetlenné válik (Kovács 2008). Bár a multikollinearitás tesztelésére többféle módszer létezik (Kovács 2008), e könyvben bemutatásra kerülő elemzés során a VIF-mutatót (Variance Inflation Factor – Varianciainflációs tényező) használtam, ami a multikollinearitás elemzésének klasszikus módszereinek egyike (El-Fallah–El-Sallam 2011). Ugyan nincs egységes álláspont arra vonatkozóan, hogy a VIF mely értéke tekinthető még elfogadhatónak, hogy a multikollinearitás ne legyen zavaró tényező a parciális elemzések során (Salahuddin–Islam 2008), így Kovács (2008) ajánlásait elfogadva a VIF öt feletti értékét tekintem káros hatásúnak. A regresszióval szembeni további kitételeket is (autokorreláció, heteroszkedaszticitás) ellenőriztem. Az autokorreláció (azaz a hibatagok közötti korrelálatlanság hiányának) tesztelésére alkalmas Durbin-Watson teszt értékét minden egyes modell esetében feltüntettem. A teszt 2 körüli értéke az autokorreláció hiányát mutatja, ami a feltétel teljesülését jelzi. Az eredmények bemutatását a teljes Aid for Trade hatásainak vizsgálatával kezdem, majd az egyes részterületek jönnek, végezetül az ACP és a nem ACP országok részcsoportjaira vonatkozóan külön-külön elvégzett számítások eredményeit elemzem.

4.5.4. A teljes Aid for Trade hatásai a kereskedelemre – eredmények

A **teljes Aid for Trade vizsgálatához** négy modellt határoztam meg (és a későbbiekben is ez lesz a logika), melybe fokozatosan vontam be a vizsgálandó magyarázó változókat (4.8. táblázat). Az **1. modellt** csak az alapegyenlet (1) alapján írtam fel, azaz csak a piac nagysága (GDP), a jövedelem (GDP/fő), a távolság (szállítási költség), valamint az időtényezők dummy változói szerepeltek magyarázó változóként. A modell magyarázóereje 82,3 százalék, azaz a teljes kereskedelem szóródását 82,3 százalékban magyarázzák ezek a tényezők, amely kiváló eredménynek mondható. A magyarázó változók közül a GDP/fő mellett két év (2007 és 2008) nem szignifikáns. A piac nagysága alapján elmondható, hogy 1 százalékkal nagyobb piac 0,897 százalékkal magasabb összereskedelmet eredményez ceteris paribus. A távolság együttműködője a vártaknak megfelelően negatív előjelű, azaz a nagyobb távolság (azaz a szállítási költség) a fogadó (fejlődő) ország és az EU között kisebb összereskedelmet fog eredményezni. Mindemellett a 2009-ben és 2010-ben 2006-hoz (a bázisévhez viszonyítva) alacsonyabb volt a kereskedelem, ami tulajdonképpen a gazdasági válság miatti visszaesést is jelzi.

A **2. modellben** már az Aid for Trade is megjelenik független változóként, a modell magyarázó ereje ezzel 83,2 százalékra emelkedett. E változó bevonásával szignifikánssá vált a jövedelmi tényező is, valamint maga az Aid for Trade is szignifikáns magyarázó változó, és a pozitív előjele miatt a segélynek kereskedelemnövelő

hatása is van. E modell szerint az **Aid for Trade támogatások 1 százalékos növekedése 0,112 százalékkal növeli meg az összekereskedelem értékét** minden változtatlansága mellett.

4.8. táblázat A regressziós modell koefficiensei (és p-értékei) – Teljes Aid for Trade

Változó	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell
Konstans	–33,626 (0,000)	–32,986 (0,000)	–33,780 (0,000)	–33,348 (0,000)
Páros GDP (ln)	0,897 (0,000)	0,814 (0,000)	0,832 (0,000)	0,838 (0,000)
Páros GDP/fő (ln)	0,088 (0,077)	0,209 (0,000)	0,184 (0,005)	0,154 (0,017)
Távolság (ln)	–0,972 (0,000)	–0,894 (0,000)	–0,903 (0,000)	–0,893 (0,000)
2007 (0: nem, 1: igen)	–0,034 (0,801)	–0,009 (0,943)	–0,003 (0,979)	0,002 (0,989)
2008 (0: nem, 1: igen)	–0,163 (0,235)	–0,196 (0,143)	–0,197 (0,130)	–0,182 (0,158)
2009 (0: nem, 1: igen)	–0,568 (0,000)	–0,628 (0,000)	–0,632 (0,000)	–0,609 (0,000)
2010 (0: nem, 1: igen)	–0,322 (0,020)	–0,370 (0,006)	–0,374 (0,005)	–0,359 (0,006)
Teljes Aid for Trade (ln)		0,112 (0,000)	0,131 (0,000)	0,101 (0,000)
ACP-országok (0: nem, 1: igen)			0,565 (0,000)	
Olajexportáló országok (0: nem, 1: igen)			0,186 (0,111)	
Legkevésbé fejlett országok (0: nem, 1: igen)			–0,372 (0,004)	
AfT*ACP				0,061 (0,000)
AfT*LDC				–0,049 (0,000)
AfT*olajexportőr				0,011 (0,349)
R²	0,823	0,832	0,847	0,850
Adj. R²	0,820	0,829	0,843	0,846
Megfigyelések száma	425	425	425	425
VIF maximális értéke	1,663	2,179	3,081	3,022
Durbin-Watson	2,169	2,117	2,117	2,102

Forrás: saját számítás

A **3. modellben** az ACP-, a legkevésbé fejlett és az olajexportőrök dummy változóival kontrolláltam a modellt. Ezek közül az ACP-országok dummyja a té-

mánk szempontjából a legfontosabb. Az ACP-országok kiemelt szerepe megállapítható: **ha az ország az ACP-csoportba tartozik, akkor az EU-val folytatott kereskedelme 75,9 százalékkal nagyobb.**⁷⁷ Az ACP országok mellett még a legkevésbé fejlett országok bírnak szignifikáns hatással, viszont esetükben negatív a hatás: közel 32 százalékkal alacsonyabb a kereskedelem velük, mint a nem LDC-kkel. Azaz az EU ezekkel az országokkal nem ápol olyan szoros kereskedelmi kapcsolatot.

A **4. modell** azokat az interakciókat tartalmazza, amelyekkel megállapítható, hogy kifejezetten az ACP-országoknak, a legkevésbé fejlett államoknak, illetve az olajexportőr országoknak nyújtott Aid for Trade-támogatások milyen mértékben járulnak hozzá a kereskedelem bővüléséhez. A három interakció közül kizárólag az ACP-országok és a legkevésbé fejlett államok esetében tapasztalható szignifikáns kapcsolat. Az ACP-országokban az Aid for Trade egy százalékos emelkedése 0,061 százalékos kereskedelem bővülést eredményez, míg a legkevésbé fejlett országokban az Aid for Trade nem tudja megakadályozni az EU-val folytatott kereskedelmük csökkenését.

Bár majdnem az összes változónk szignifikáns a modellben, ezek szerepe teljesen eltérő, sőt, komoly egyensúlytalanság mutatkozik a sztenderdizált együtthatók vizsgálata alapján. A sztenderdizált béták alapján a piacnak van a legnagyobb jelentősége az EU és a mintában szereplő fejlődő országok közötti kereskedelem alakulására (0,777 és 0,856 közötti értékeket vett fel a négy modellben). A szempontunkból lényeges segélyezési változó (Aid for Trade) mindössze 0,110–0,141 közötti sztenderdizált bétákkal rendelkezik, ezzel pedig a távolság, egyes esetekben a 2009–2010 évek után a harmadik-negyedik legnagyobb hatással bíró változó.

Ezen eredmények szerint tehát **a teljes Aid for Trade támogatás szignifikáns és pozitív hatással bír az EU és a fejlődő országok közötti kereskedelemre.** A következőkben már azt vizsgáljuk meg, hogy mindegyik Aid for Trade-terület (gazdasági infrastruktúra, termelő kapacitás, kereskedelempolitika és szabályozás) meghatározó-e ebben a folyamatban. A továbbiakban az 1. modellt, ami lényegében csak az alapváltozókat tartalmazza, nem ismétlem, hiszen egyértelmű, hogy ugyanarra az alapsokaságra nézve ugyanaz az eredmény. Csak abban az esetben térek ki rá megint, ha az alapsokaság megváltozik (ACP és nem ACP-országok csoportja).

4.5.5. Az egyes AfT-területek hatásai – eredmények

A regressziós modellekbe bevont magyarázó változók együtthatóit a 4.9. táblázat tartalmazza. A modellek magyarázó ereje az előző vizsgálathoz hasonlóan alakul minden egyes modell esetében: a teljes kereskedelem különbözőségét közel 83–84 százalékban magyarázzák a független változók.

Mindkét modellben lényegében ugyanazok a magyarázó változók tekinthetők szignifikánsnak. A GDP, a GDP/fő, a távolság, valamint az időtényező (2009 és 2010) mindenütt szignifikáns. Ami a segélyezési területeket illeti, a gazdasági inf-

⁷⁷ Számítási módja a dummy változó miatt: e^β .

rastruktúra területére érkező támogatások mellett a termelő kapacitás fejlesztésére érkező pénzügyi források is szignifikánsak a teljes kereskedelem különbözőségének magyarázatát illetően, míg a kereskedelempolitika és szabályozás területének támogatása nem bír szignifikáns hatással. Mindkét terület estében a támogatások együtt-hatója a modell bővítésével (azaz az országcsoportok bevonásával) növekedett. Ennek alapján **a gazdasági infrastruktúra területére érkező támogatások 1 százalékos növekedésével 0,042 (0,053) százalékos kereskedelemnövekedést lehet elérni ceteris paribus.**

4.9. táblázat A regressziós modell koefficiensei (és p-értékei) –
Az Aid for Trade részterületei

Változó	1. modell	2. modell
Konstans	-32,643 (0,000)	-33,311 (0,000)
Páros GDP (ln)	0,818 (0,000)	0,837 (0,000)
Páros GDP/fő (ln)	0,198 (0,001)	0,165 (0,014)
Távolság (ln)	-0,903 (0,000)	-0,907 (0,000)
2007 (0: nem, 1: igen)	-0,008 (0,951)	-0,003 (0,979)
2008 (0: nem, 1: igen)	-0,168 (0,214)	-0,161 (0,218)
2009 (0: nem, 1: igen)	-0,618 (0,000)	-0,619 (0,000)
2010 (0: nem, 1: igen)	-0,357 (0,009)	-0,358 (0,007)
Gazdasági infrastruktúra (ln)	0,042 (0,006)	0,053 (0,000)
Termelő kapacitás (ln)	0,050 (0,040)	0,060 (0,000)
Kereskedelempolitika (ln)	0,003 (0,863)	-0,004 (0,790)
ACP-országok (0: nem, 1: igen)		0,569 (0,000)
Olajexportáló országok (0: nem, 1: igen)		0,162 (0,167)
Legkevésbé fejlett országok (0: nem, 1: igen)		-0,398 (0,000)
R²	0,831	0,846
Adj. R²	0,827	0,841
Megfigyelések száma	425	425
VIF maximális értéke	2,337	3,190
Durbin-Watson	2,129	2,141

Forrás: saját számítás

Érdekes módon – és a szakirodalmi következtetésekkel teljesen ellentétesen – **a termelő kapacitás** esetében némileg nagyobb hatás tapasztalható: az erre a területre érkező támogatások **1 százalékos növelése 0,050 (0,060) százalékos kereskedelemnövekedést eredményez.** Összevetve ezt az előző alfejezetben ismertetett teljes támogatásokkal, látható, hogy valóban e két részterület határozza meg a teljes Aid for Trade-támogatás hatásait. Ebből következően azt lehet mondani, hogy a mintánk alapjául szolgáló 85 ország esetében **az Aid for Trade támogatások összhatásait a**

gazdasági infrastruktúra és a termelő kapacitás területére érkező támogatások határozzák meg.

Az ACP-országok és a legkevésbé fejlett országok változóiáról hasonlóak mondhatók el, mint amit már az előző fejezetben is láthattunk. Az ACP-országok minden esetben szignifikáns, pozitív, míg az LDC-k negatív együttthatóval rendelkeznek (és nincs szignifikáns különbség a teljes AfT esetében tapasztalt együttthatóktól). Mindezzel alapján **az ACP-országok és a legkevésbé fejlett országok jelentős szerepet játszanak az EU-val folytatott kereskedelemben**, bár a legkevésbé fejlett ország-státusz negatívan befolyásolja azt. Azaz az EU a legkevésbé fejlett országokra nem fordít kiemelt figyelmet, annak ellenére, hogy az európai fejlesztéspolitikai konszenzusban és a fejlesztéspolitika földrajzi súlyozásának elve szerint a terület prioritását hangsúlyozták.

A sztenderdizált együttthatók vizsgálata ugyanarra az eredményre vezet, amire az előző fejezet is utalt: minden modell esetében a páros GDP szorzatának (piac nagysága) van a legnagyobb jelentősége (0,79-et közelíti mindkét esetben), míg a két szignifikáns segélyezési terület (gazdasági infrastruktúra és termelő kapacitás) közül a gazdasági infrastruktúra területére érkező támogatásoknak van jelentősebb hatása. Viszont nem olyan nagymértékű a különbség, mint amit a segélyek és a GDP között lehet tapasztalni. A gazdasági infrastruktúra esetében 0,069, illetve 0,086 a sztenderdizált béta; a termelő kapacitás vonatkozásában pedig 0,057, valamint 0,069.

4.5.6. Az ACP és nem-ACP csoportok eredményei

Az eddigi eredmények az ACP-országokat illetően kizárólag azt mutatták, hogy az EU-val folytatott kereskedelem esetében szignifikáns hatása van-e annak a tényezőnek, hogy az adott ország az afrikai, csendes-óceáni, karibi térségbe tartozó állam-e. Illetve az AFT*ACP interakció rávilágított arra, hogy az ACP-országoknak nyújtott támogatás ebben a csoportban milyen hatással bír. A fenti eredmények tekintetében elfogadható az, hogy **az ACP-országok EU-val folytatott kereskedelme szignifikánsan magasabb, mint a nem ACP-országoké**. Viszont nem kaptam választ arra, hogy az ACP- és a nem ACP-országok között tapasztalható-e különbségek a segélyek kereskedelemgeneráló hatásait illetően. Mivel az empirikus vizsgálat célja az, hogy megállapítsam: az EU-s Aid for Trade támogatások hozzájárulnak-e a bilaterális kereskedelem bővüléséhez és hogy ebben az ACP-országok milyen helyet foglalnak el, érdemes külön megvizsgálni az ACP- és nem ACP-országok csoportját. Ezt indokolja az is, hogy szignifikáns különbség van az ACP- és a nem ACP-országok átlagai között az Aid for Trade, illetve az egyes részterületek támogatásai között.

Így a következőkben az ACP- és a nem ACP-országokat külön vizsgálom, ezzel információt kapunk arról, hogy az – elvileg – ACP-preferencia az EU részéről milyen eredményeket, potenciális ok-okozati viszonyokat jelentenek az ACP-országokban, és ezek az országok mennyiben viselkednek hasonlóan a nem a legfőbb kedvezményezettnek számító egyéb fejlődő országokhoz képest. Ennek értel-

mében mindkét csoportra vonatkozóan elvégeztem a fenti regressziós számításokat. Ebben az esetben a 4.5.2. fejezetben szereplő (4) egyenlet annyiban módosul, hogy az ACP-ország dummy-ja már nem szerepel a magyarázó változók között. Az eredmények a könnyebb összehasonlíthatóság érdekében egy táblázatban szerepelnek (4.10. táblázat). Az eredmények taglalása előtt fontos megjegyezni, hogy az ACP-országok vonatkozásában az autokorrelációt tesztelő Durbin-Watson értéke mindkét modell esetében a negatív autokorreláció jelenlétére utaló tartományba esett ($d=2,294$, illetve $d=2,461$). Ennek kezelése a Cochrane-Orcutt eljárással történt meg (a második, illetve a negyedik iteráció vezetett eredményes megoldásra), a táblázat már ezeket az eredményeket tartalmazza.

A kereskedelem alakulását meghatározó alapmutatók alapján a két csoport hasonlóan viselkedik: a GDP (mint piac nagysága) az ACP-csoporton kívüli országokban ugyan nagyobb hatással bír a partnerek közötti kereskedelem alakulására, valamint a 2009–2010-es években jelentősebb a kereskedelem visszaesése az ACP-országokhoz képest, a többi változó esetében nem tapasztalható ilyen mértékű különbség. Az Aid for Trade területeit vizsgálva viszont kiütözik a két csoport közötti különbség.

Az olajexportőrök és legkevésbé fejlett országok bevonása nélkül az ACP-csoportban kizárólag a termelő kapacitás területére érkező támogatásoknak van szignifikáns hatása! Ez esetben az 1 százalékos segélynövekedés 0,125 százalékos kereskedelembővülést eredményez. A nem ACP-országokban viszont csak a gazdasági infrastruktúra fejlesztésére nyújtott támogatások játszanak szignifikáns szerepet, viszont ezek hatása kisebb, mint az ACP-országokban a termelő kapacitásoké: 1 százalékos segélynövekedés 0,066 százalékos kereskedelembővülést eredményez.

Amennyiben az olajexportőrök és legkevésbé fejlett országok dummy változója kontrollként szerepel a modellben, az ACP-országok körében jelentős változás történik. Egyrészt a termelő kapacitás támogatásainak hatása emelkedik ($\beta=0,141$), másrészt pedig a korábbi inszignifikáns változó, a gazdasági infrastruktúra támogatottsága szignifikánssá vált, viszont eredményessége messze elmarad a termelő kapacitás fejlesztésének hatásaitól: 1 százalékos segélynövekedés mindössze 0,043 százalékos kereskedelembővülést eredményez. Mindemellert az ACP-országok olajexportőr országaival nagyobb kereskedelem zajlik, mint a nem olajexportőrökkel.

A **nem ACP-országok** körében nem történt ilyen mértékű változás e két dummy változó bevonásával. A gazdasági infrastruktúra területére érkező támogatások hatása megmaradt, valamelyest emelkedett ($\beta=0,079$), de még mindig jóval elmarad az ACP-országokban tapasztalt termelő kapacitások fejlesztésének hatásaitól. A két bevont országcsoport közül kizárólag a legkevésbé fejlett országok esetében mutatható ki szignifikáns hatás – és ez sokkal nagyobb, mint az ACP-országok körében tapasztalt hatás. Azaz az EU ugyan a legkevésbé fejlett országokkal csekélyebb kereskedelmet folytat, mint a fejlettebb országokkal, viszont ez a kereskedelem még csekélyebb, ha a legkevésbé fejlett ország nem tartozik az ACP-országok körébe.

4.10. táblázat Az ACP és nem ACP országok regressziós modelljének koefficiensei (és p-értékei)

Változó	ACP-országok		Nem ACP-országok	
	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell
Konstans	-30,754 (0,000)	-26,471 (0,000)	-39,544 (0,000)	-35,186 (0,000)
Páros GDP (ln)	0,736 (0,000)	0,666 (0,000)	0,924 (0,000)	0,895 (0,000)
Páros GDP/fő (ln)	0,376 (0,000)	0,251 (0,007)	0,233 (0,006)	0,079 (0,406)
Távolság (ln)	-1,022 (0,000)	-0,865 (0,000)	-0,832 (0,000)	-0,803 (0,000)
2007 (0: nem, 1: igen)	0,011 (0,946)	0,045 (0,756)	-0,080 (0,650)	-0,055 (0,750)
2008 (0: nem, 1: igen)	-0,199 (0,233)	-0,125 (0,402)	-0,271 (0,131)	-0,184 (0,298)
2009 (0: nem, 1: igen)	-0,602 (0,000)	-0,496 (0,001)	-0,800 (0,000)	-0,672 (0,000)
2010 (0: nem, 1: igen)	-0,281 (0,091)	-0,195 (0,188)	-0,572 (0,002)	-0,460 (0,011)
Gazdasági infrastruktúra (ln)	0,035 (0,081)	0,043 (0,020)	0,066 (0,007)	0,079 (0,001)
Termelő kapacitás (ln)	0,125 (0,001)	0,141 (0,000)	0,015 (0,664)	-0,016 (0,652)
Kereskedelempolitika és szabályozás (ln)	0,020 (0,361)	0,023 (0,261)	-0,031 (0,158)	-0,025 (0,234)
Olajexportáló országok (0: nem, 1: igen)		0,844 (0,000)		-0,037 (0,783)
Legkevésbé fejlett országok (0: nem, 1: igen)		-0,294 (0,000)		-0,707 (0,001)
R²	0,768	0,796	0,846	0,855
Adj. R²	0,756	0,783	0,838	0,846
Megfigyelések száma	215	215	210	210
VIF maximális értéke	2,178*	2,531*	1,943	2,597
Durbin-Watson	1,955	1,916	2,151	1,960

Megjegyzés: * = A VIF maximális értéke az eredeti outputból származik, az autoregressziós korrekció nem tette lehetővé ennek újraszámolását.

Forrás: saját számítás

A sztenderdizált béták vizsgálata sem hozott új eredményt. A GDP-nek van a legnagyobb szerepe (0,8 körüli értékkel). A segélyezési adatok közül csak a gazdasági infrastruktúra szignifikáns, melynek relatív hatása 0,101, illetve 0,121 az értéke a nem ACP-országok vonatkozásában, ami pedig magasabb, mint amit a teljes minta vizsgálata során láthattunk. Összességében viszont a szignifikáns változók vonatkozásában a legkisebb súlyú változók közé tartozik. Ami az ACP-országokat illeti, a

GDP maradt a legjelentősebb szignifikáns változó (sztenderdizált béta 0,592), viszont a termelő kapacitás kiépítése a maga 0,209-es sztenderdizált bétájával a második legjelentősebb változóvá lépett elő. A gazdasági infrastruktúra területe ugyan szignifikáns a bővebb modellben, viszont hatása jóval elmarad a termelő kapacitástól (0,089).

Ezek az eredmények egyértelműen igazolják azt, hogy az ACP és a nem ACP-országokat egymástól elkülönülten kell kezelni. Viszont a gazdasági infrastruktúra területét érintő támogatások felhasználásában egyértelműen az ACP-n kívüli országok vannak kedvezőbb helyzetben, míg az ACP-országok esetében nagyobb szerepe van a termelő kapacitás kiépítésének. Ez utóbbi azonban további vizsgáldást igényel: valóban a termelő kapacitások fejlesztése jelent pluszt az ACP-országoknak, holott ezek az országok fejletlenebbek, mint a nem ACP-országok? A szakirodalomban fellelhető elemzésektől ez eltérő eredmény, így a modell robusztusságának ellenőrzése – többek között – emiatt is indokolt.

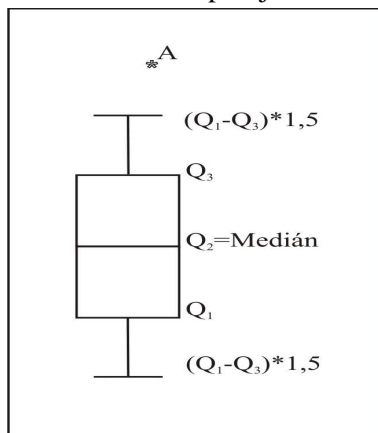
4.5.7. A modell robusztusságának ellenőrzése

A gravitációs modell az összes független és függő változót logaritmikus alakban tartalmazza. Ez lehetővé teszi az egyes változók kiugró értékei hatásainak csökkentését, hiszen a regressziós modellek érzékenyek az outlier értékekre.⁷⁸ Ennek ellenére kiugró értékek maradhattak a vizsgálatban, amelyek az empirikus elemzés eredményeit torzíthatják. Mindez különösen igaz annál az esetnél, hogy az ACP-országokban a termelő kapacitás fejlesztésére nyújtott támogatás szignifikáns hatással bír, csakúgy, mint a gazdasági infrastruktúra területére érkező támogatás, míg ez az állítás nem igaz az ACP-csoporton kívüli országokra. A szakirodalomban fellelhető vizsgálatok között viszont csak elvétve akad olyan, amely a termelő kapacitás fejlesztésének tulajdonítanak szignifikáns hatást. Így érdemes tovább vizsgáldni és a modellt ellenőrizni: valóban így van-e az ACP-országokban és a szakirodalomtól jelentős mértékben eltérő eredmény az eltérő fogadó és donor országok sajátosságaira vezethető vissza, vagy valamilyen oknál fogva fenntartásokkal kell kezelni a korábban ismertetett eredményeket.

Mivel az empirikus elemzés során éves adatokat használtam fel, nem pedig többéves átlagokat, a segélyezési adatok ingadozása torzíthatja az eredményeket. Így az előző fejezetekben bemutatott eredmények megbízhatóságának ellenőrzése során az Aid for Trade adatai közül a kiugró és extrém értékeket kiszűrtem, ezzel mintegy kisimítottuk az adatsort. Mivel a regressziós modellben az Aid for Trade és a részterületei esetében is azok logaritmikus alakjaival számoltam, így a kiugró értékek meghatározása is ezek alapján történt. Ehhez grafikus módszert használtam (4.4. ábra).

⁷⁸ Ez bevett gyakorlat, lásd például Ferkelt és Gáspár (2008), Gáspár és Udvari (2011), vagy Németh és Kiss (2007) tanulmányát.

4.4. ábra A boxplot jellemzői



Forrás: saját szerkesztés

A boxplot az első és harmadik kvartilis, valamint a medián mellett mutatja az interkvartilis terjedelem másfélszeresét is (doboz széléitől induló vonal). Kiugró értékről abban az esetben beszélhetünk, ha az esethez tartozó érték a doboz szélétől (Q_1 , Q_3) számított 1,5–3 interkvartilis terjedelemben van (például az A pont az ábrán). Ha 3-nál nagyobb a terjedelem, extrém esettel állunk szemben (Sajtos–Mitev 2007).

Mivel az elemzés során mind a teljes Aid for Trade, mind pedig annak részterületeit elemeztem, így kiugró értékek mindegyik területen megjelenhettek. Ezek kiszűrésének elve az volt, hogy először a teljes Aid for Trade-támogatások közül vettem ki ezeket az eseteket. Majd megvizsgáltam, hogy az egyes részterületek vonatkozásában maradt-e még az átlagosnál több vagy kevesebb értéket tartalmazó eset. A három vizsgált terület közül kizárólag a termelő kapacitás építésére érkező támogatások tartalmaztak kiugró értékeket (ne felejtjük el, hogy ez a terület a kérdéses eset a vizsgálat során!), így ezeket az eseteket kivettem a mintából. Hangsúlyozandó, hogy csak a megfigyeléseket, nem pedig az országokat hagytam ki a későbbi elemzésből!

A kiugró esetek meghatározása és kiszűrése után a mintában 399 megfigyelés maradt (a korábbi 425-ből), melyből 196 megfigyelés ACP-vonatkozású, míg 203 eset azon kívüli. Erre a mintára építve újra lefutattam az előző fejezetekben bemutatott regressziós modelleket. Mivel jelentős mértékű egyezés van a szignifikáns változóknak, illetve azok együtthatóiban, így a következőkben kizárólag azokat az eredményeket mutatom be, melyek a korábbiaktól jelentős mértékben eltérnek. Az újonnan lefutott modellek eredményeinek áttanulmányozása és a korábbi eredményekkel történő összevetése után két olyan területet kell kiemelni, ahol jelentős eltérés található. Az egyik az AFT területeihez köthető, a másik pedig az ACP-országok elkülönült vizsgálata adja (4.11. táblázat).

A kiugró értékek kiszűrése után a korábbi eredményekhez képest a legnagyobb különbség abban mutatkozik, hogy a termelő kapacitás fejlesztésére érkező támogatások már nem tekinthetők szignifikánsnak: sem a teljes minta, sem pedig az ACP-országok esetén. A gazdasági infrastruktúra továbbra is szignifikáns változó maradt, ezek együtthatója a korábbiakhoz hasonló értéket vesz fel (teljes minta: 0,042; ACP-országok: 0,035 – bár ez utóbbi nem szignifikáns a hasonló modellben). Sőt, összevetve a további változók együtthatóit a kétféle modellben, jelentős különbség nem mutatkozik. Ezzel pedig azt **a következtetést lehet levonni, hogy a korábbi modellek teljes mértékben alkalmazhatók és helyes eredményre vezetnek, viszont a termelő kapacitás területére érkező támogatások elemzése nagyobb körültekintést igényel.**

4.11. táblázat Az eltérő eredmények

Változó	Teljes minta	ACP-országok
Konstans	-32,188 (0,000)	-31,147 (0,000)
Páros GDP (ln)	0,778 (0,000)	0,666 (0,000)
Páros GDP/fő (ln)	0,258 (0,000)	0,437 (0,000)
Távolság (ln)	-0,800 (0,000)	-0,605 (0,009)
2007 (0 ha nem, 1 ha igen)	-0,031 (0,814)	-0,026 (0,857)
2008 (0 ha nem, 1 ha igen)	-0,182 (0,171)	-0,228 (0,114)
2009 (0 ha nem, 1 ha igen)	-0,669 (0,000)	-0,673 (0,000)
2010 (0 ha nem, 1 ha igen)	-0,361 (0,007)	-0,239 (0,104)
Gazdasági infrastruktúra (ln)	0,050 (0,001)	0,039 (0,035)
Termelő kapacitás (ln)	0,020 (0,580)	0,057 (0,258)
Keresk.politika és szabályozás (ln)	0,007 (0,669)	0,025 (0,215)
R ²	0,823	0,751
Adj. R ²	0,818	0,736
Megfigyelések száma	399	196
VIF maximális értéke	2,661	2,178*
Durbin-Watson	2,171	1,990

Megjegyzés: * = A VIF mutató maximális értéke az eredeti regressziós modellből származik, az autoregresszió alkalmazása során ezt nem lehetett újra kiszámolni.

Forrás: saját számítás

A könyvben megfogalmazott céloknak a gravitációs modell egyértelműen megfelel. Viszont a modell eredményeinek interpretálása során néhány ok miatt óvatossággal kell foglalmazni. Jelen esetben egyéves késleltetéssel számoltam, viszont hosszabb idősorok esetében már érdemes a két évvel késleltetett adatokat is figyelembe venni, aminek – az endogenitás problémájának kezelése mellett – közgazdasági értelme is van: vajon elegendő egy év a segélyek olyan mértékű felhasználásához, hogy az valós kereskedelembővülést eredményez?

Továbbá az elemzésből kimaradtak azok a fejlődő országok, amelyek esetében nem volt elérhető segélyezési adat. Ugyan megfelelő módszerrel sikerült kezelni

azokat az eseteket, ahol a segély értéke nulla volt valamelyik évben, viszont a teljes adatsor hiánya esetén nem tartottam szerencsésnek ennek alkalmazását, annak ellenére, hogy az országok kihagyása szelekciós torzításhoz vezethet. Azért döntöttem ezen országok kihagyása mellett, mert nem mindegy, hogy az adott ország ugyan kapott segélyt, csak az nem jelenik meg az adatbázisban jelentési problémák miatt, vagy az adott ország egyáltalán nem kapott pénzügyi támogatást. Ezeket nem célszerű összekeverni, és inkább a biztos háttérrel rendelkező országokkal foglalkoztam. Mindemellett áttekintettem azon országok körét, melyek az elemzésből kimaradtak: 7 alacsony jövedelmű, 15 alsó közepes jövedelmű és 19 felső közepes jövedelmű ország maradt ki. E kihagyott országok között számos szigetország található (például Comore-szigetek, Marshall-szigetek, Mikronézia, St. Kitt és Nevis, Tuvalu, Vanuatu), amelyek kis ország lévén az EU-val nem folytatnak jelentős kereskedelmet, és többségük az EU-tól távol helyezkedik el. Mellettük olyan országok is kimaradtak, amelyek megsegítése nehézkes lenne (valamint elhanyagolható a kereskedelem volumene), úgy, mint Szomália, Kuba vagy Mianmar. Mindezek alapján egyértelmű, hogy az eredmények sokkal célravezetőbbek a bevont országokkal.

A gravitációs modellek, de úgy általában a regressziós modellek, hátránya az, hogy nem lehet minden tényezőt figyelembe venni, ami az adott jelenséget jól leírja, ez némileg az elemző szubjektivitására (elméleti tapasztalataira, ismereteire) van bízva, akármennyire is igyekszünk kiszűrni a szubjektivitást a modelltől. Az eredmények elemzése során így figyelembe kell venni azt is, hogy olyan tényezők is szerepet játszhattak a kereskedelem, segélyek alakulásában, illetve a segélyek kereskedelemre gyakorolt hatásában, melyek a regressziós modellben nem szerepeltek. Ennek következtében a kedvezőbb (vagy kedvezőtlenebb) eredmény ezeknek is betudható. Ezek további vizsgálatot igényelnek, viszont ez már jóval túlmutat jelen könyv céljain, lehetőségein.

4.5.8. Az EU-s AfT empirikus vizsgálatának eredményei összességében

Az empirikus vizsgálat eredményei alapján egyértelműen elfogadható, hogy az **Európai Unióból származó Aid for Trade szignifikáns hatással bír a fogadó országok és az EU közötti kereskedelemre**, mindez pedig megteremti a lehetőséget a fejlődő országok és az EU közötti kereskedelem bővülésére, így az EU-s fejlesztéspolitika hatékonyabbá válására. Bizonyossággal állítható, hogy az Európai Unióból a gazdasági infrastruktúrára érkező támogatások az Aid for Trade tevékenység hatásainak elsődleges meghatározói. Bár Helble és szerzőtársai (2009) elemzésük során a kereskedelempolitika területére érkező támogatásokat szignifikánsnak találta, illetve több országtanulmány is található az EC (2008a) kiadványában, ami szintén a kereskedelempolitika fejlesztését emeli ki, az EU-ból érkező ilyen jellegű pénzügyi forrás esetében mégsem mondható az, hogy az EU és a fogadó országok közötti kereskedelmet bővítené.

Az elemzés során az is bebizonyosodott – annak ellenére, hogy a korábbi klaszterelemzés mást sugallt –, hogy **az ACP-országok kiemelt helyet foglalnak el**

az EU kereskedelmében, hiszen minden esetben szignifikánsan magasabb volt az ACP-országok kereskedelme az EU-val, mint a nem ACP-országoké. Ez persze nem kizárólag az ACP-országok exportbővülését jelenti, hanem az EU-ból származó importjuk növekedését is magában foglalja. Ennek lehet pozitív és negatív oldala: egyrészt az EU-ból származó import révén fejlettebb technológiához juthatnak, másrészt viszont a megnövekedett import következtében a külkereskedelmi mérlegük romolhat, ami további fizetési nehézséget idézhet elő. Így szem előtt kell tartani azt, hogy az Európai Unió is nyertese lehet annak, hogy Aid for Trade-támogatást biztosít ezen országok számára (ahogyan erre már a Gazdasági Partnerségi Megállapodások tárgyalása során már kitértem).

Ezzel párhuzamosan a legkevésbé fejlett országok helyzete nem kedvező. Bár ezen országok mindenféle kereskedelempolitikai akadály nélkül juthatnak az EU piacaira; bár az Aid for Trade kiemelt céljai között a legkevésbé fejlett országok kereskedelembővítése áll; ugyan a 2005-ös európai fejlesztéspolitikai konszenzus kiemelt területei ezek az országok, az EU ezen országokkal való kereskedelmet nem tekinti elsődlegesnek. Az eredmények alapján **az Európai Unió a relatíve magasabb jövedelmi helyzettel és gazdasági háttérrel bíró országokat tekinti főbb partnernek** a fejlődő országok közül. Ez az eredmény pedig a Bearce és szerzőtársai (2010) által kapott eredményekkel ellentétes, hiszen elemzésük során az USA szegényebb országokban jelentősebb eredményt tudott elérni, ezekben az országokban a kereskedelemgeneráló hatás nagyobb lehet. Az EU esetében viszont a nem ACP-országok kedvezőbb helyzete és a legkevésbé fejlett országok negatív együttműködési miatt ez nem igazolható.

A részsokaságok elemzése során az ACP- és a nem ACP-országokat különítettük el. A **nem ACP-országok szignifikánsan magasabb Aft-támogatásban részesülnek**, és az egyes részterületekre érkező támogatások is szignifikánsan magasabbak, mint az ACP-országokban. Talán ennek is betudható, hogy a nem a legnagyobb preferenciában részesülő országok a támogatások kereskedelembővítő hatásában is jobb helyzetben vannak, mint az ACP-országok. Tehát **az ACP-országok ugyan még jelentős kapcsolatban vannak az Európai Unióval, mégis a nem ACP-országok azok, amelyek többet nyernek** az EU-val való – fejlesztési és kereskedelmi – kapcsolatokból, **ha azok nem legkevésbé fejlett országok**.

Viszont három tényezőt figyelembe kell venni. Egyrészt, a teljes kereskedelmet vettem alapul, így a kereskedelembővülés nem kizárólag a fejlődő országok exportnövekedését jelentheti, hanem az import bővülését is, ami hosszú távon komoly egyensúlytalanságot okozhat az országokban. Másrészt, elemzésem nem terjedt ki az exportszerkezet vizsgálatára, így a bővülő kereskedelem nem feltétlenül párosul diverzifikáltabb exportszerkezettel. Harmadrészt, az Európai Unióból érkező Aft-támogatások hatásai alapvetően hasonlóságot mutatnak Cali és te Velde (2011) általános, nem donorfüggő elemzéséhez. Ahogy azt már a 2.3.3. fejezet is részletezte, a szerzők azt állapították meg, hogy az Aid for Trade területei közül a gazdasági infrastruktúra fejlesztésére fordított támogatások bővítik a fogadó ország exportját.

Vizsgálatom során az Európai Unió mint Aid for Trade-donor esetében hasonló megállapításra jutottam: a gazdasági infrastruktúrára érkező támogatások szignifikáns tényező volt. Ugyan a szerzők azt is állítják, hogy a termelő kapacitás kiépítése egyáltalán nem játszik szerepet az export bővülésében, empirikus elemzésem során ennek ellenkezőjét találtam. Viszont a modell robusztusságának vizsgálata során kiderült, hogy ez esetben fenntartásokkal kell kezelni az eredményeket.

4.6. A fejezet összegző megállapításai

Összességében és a Loméi Egyezmények sikertelensége ellenére az Európai Unió napjainkban is kiemelten kezeli a nemzetközi kereskedelem lehetséges pozitív hatásait a gazdasági növekedésre és fejlődésre vonatkozóan. Ennek legnyilvánvalóbb jele, hogy 2000-ben megkötötték a Cotonou-i Partnerségi Egyezményt, valamint igyekeznek lezárni a Gazdasági Partnerségi Megállapodások tárgyalásait is. Ugyanakkor nem szabad arról sem elfeledkezni, hogy az ACP-országok úgy látják, hogy ezek a partnerségi megállapodások sokkal inkább fogják szolgálni az EU érdekeit, mint a sajátjaikat, így a tárgyalások lezárása tele van zökkenőkkel. Az Aid for Trade egy lehetséges eszköz lehet, hogy kevesebb kárt szenvedjenek el.

Mindezt tetézi az, hogy a keleti bővítések miatt az EU fejlesztéspolitikai fókusa átalakult: hivatalosan ugyan még mindig az ACP-országokat tekintik az elsődleges kedvezményezettnek, azonban egyre több jel mutat arra, hogy a szomszédos országokat kiemeltebben kezeli. A fókusz irányának megváltozása következtében **az ACP-blokkon kívüli fejlődő országok kedvezőbb helyzetben vannak az Aid for Trade programon keresztül érkező támogatásokat illetően**: egyrészt szignifikánsan több támogatást kapnak az Európai Uniótól, másrészt pedig az AFT-támogatások nagyobb hatását tudtuk megállapítani az EU-val folytatott kereskedelmük vonatkozásában. Hangsúlyozandó, hogy az ACP-országok EU-függősége ugyanakkor megmaradt, és esetükben is beszélhetünk az Aid for Trade pozitív kereskedelem-bővítő hatásairól.

Viszont mindkét csoportban jellemző az, hogy a **gazdasági infrastruktúra területére érkező támogatásoknak van valós kereskedelem-bővítő hatása** – annak ellenére, hogy az Európai Unió a kereskedelem-politika és szabályozás, illetve a kereskedelem-fejlesztés területére érkező támogatások jótékony hatását emeli ki, ennek a területnek nincs szignifikáns hatása az EU és a fogadó országok közötti kereskedelem alakulására. Mindezek alapján elmondható, hogy **az Aid for Trade program hozzájárulhat a közösségi fejlesztéspolitika hatékonyabbá válásához**, viszont az ACP-országok relatíve kedvezőtlen segély-felhasználási lehetőségeire több figyelmet kell fordítani. Arra a kérdésre pedig, hogy az EU fejlesztési céllal használt kereskedelem-politikai eszközei hozzájárulnak-e az ACP-országok gazdasági fejlődéséhez, a következő válasz adható: általában nézve az EU fejlesztési céllal használt kereskedelem-politikai eszközei nem járultak hozzá az ACP-országok jelentős gazdasági fejlődéséhez, viszont az Aid for Trade ezt a folyamatot pozitívan befolyásolhatja.

5. Az EU kereskedelempolitikai eszközeinek eredményessége (összefoglalás)

Jelen könyv célja annak vizsgálata volt, hogy az Európai Unió milyen eredményeket tudott elérni nemzetközi fejlesztéspolitikájának kereskedelempolitikai eszközeivel az afrikai, karibi és csendes-óceáni (ACP-) országok gazdasági fejlődésének előmozdítása érdekében. Az elmúlt évtizedekben az importhelyettesítő, illetve exportösztönző stratégiákban már napvilágot láttak a nemzetközi kereskedelem adta, illetve az attól való elzárkózási lehetőségek mint fejlesztési eszközök. Az 1980-as évek óta az exportösztönzés mint neoklasszikus felfogás játssza a legnagyobb szerepet. Ezt mutatja az is, hogy a nemzetközi szervezetek nagy része, melyek a fejlődő országok fejlesztési kérdéseivel is foglalkoznak, ma már a nemzetközi kereskedelemben való részvételt is elfogadják a gazdasági fejlődés elérésében. Így napjainkban nemcsak egy-egy szereplő, egy-egy donor gondolja úgy, hogy a nemzetközi munkamegosztásban részt kell venni, hanem a jelentős befolyással bíró nemzetközi szervezetek is, és a Trade and Development Index komplex indikátor alapján az egész folyamatot számszerűsíteni is igyekeznek. Ennek következtében egyértelműen állítható, hogy a nemzetközi kereskedelem adta lehetőségek vizsgálata kiemelten fontos, és ez adta a jelen könyvben bemutatott kutatás alapját. A felvetett kérdés megválaszolása érdekében **empirikus úton** vizsgáltam meg az ACP-országok és az EU által kötött **Loméi Egyezmények lehetséges hatásait**, mellyel céloom az EU tevékenységének múltbeli eredményeinek feltárása volt. Emellett a fejlesztéspolitika lehetséges jövőbeli irányvonalát szem előtt tartva **az Európai Unióból származó, a fejlődő országokba eljuttatott Aid for Trade-támogatások eredményeit** elemeztem szintén empirikus úton.

Mindennek az alapját az adta, hogy az Európai Unió fejlesztéspolitikájában kiemelt figyelmet fordít a kereskedelempolitikai eszközöknek már az 1970-es évek közepe óta, és fejlesztéspolitikájának eszközrendszerében a pénzügyi támogatások mellett a kereskedelempolitikai lehetőségek is megjelennek. Ennek következtében lehetőség nyílt **az EU tevékenységének hosszú távon történő vizsgálatára**. Azonban éles váltás található az EU-ban az ACP-országokat érintő kereskedelmi preferenciákban: míg az **ezredforduló előtt a viszonyosság nélküli kedvezmények** játszották a legnagyobb szerepet, addig az **ezredforduló óta a kölcsönösség alapján** kell tevékenykednie. Az ezredforduló után újabb kihívást jelentett az európai fejlesztéspolitikára a 2004-es és a 2007-es bővítés. Azonban ezek elsősorban a stratégiai fókusz irányát befolyásolták, nem pedig a fejlesztési támogatások összegeit.

Az ezredforduló előtti időszakban az Európai Unió a Loméi Egyezményekkel mély kapcsolatot alakított ki az ACP-országokkal. Az egyezmények 25 éven keresztül biztosítottak a kereskedelmi kedvezmények túl egyéb gazdasági preferenciákat (mezőgazdasági fejlesztés, gazdaságstabilizációs segélyek, külföldi tőke, modernizálás). A hosszú távon fennálló kedvezmények miatt az egyezmények hatásainak statisztikai úton történő vizsgálata alkalmas volt az ACP-országok relatív helyzetének változása vizsgálatára. A főkomponens-analízisre és klaszterelemzésre épülő több-

változós elemzés eredményei szerint a bevont 79 fejlődő ország mindkét időszakban öt klaszterbe rendezhető. A Loméi Egyezményeket megelőző időszakban az alábbi csoportok alakíthatók ki: *elmaradott és zárt országok; EU-függő de elmaradott országok; relatíve fejlett de zárt országok; relatíve fejlett, EU-érdekeltségű országok; önálló, fejlett és nyitott országok* csoportja. A későbbi ACP-csoport tagjaivá váló országok zöme (81 százalék) a két legfejletlenebb csoportba került (az afrikai országok körében ez az arány 87 százalék). A két csoport között annyi a különbség, hogy az egyik csoport már ebben az időszakban is szorosabb kapcsolatot ápolt az EU-val.

Az **egyezményeket követő időszak** már a Loméi Egyezmények adta lehetőségek kihasználását is tartalmazza. Ebben az időszakban is öt klaszterbe rendezhetők a bevont országok a vizsgált indikátorok alapján: *EU-függő de elmaradott országok elmaradott külgazdasági teljesítménnyel; EU-függő, elmaradott országok; független, relatíve fejlett országok; EU-érdekeltségű, relatíve fejlett, nyitott országok; fejlett és nyitott országok EU-érdekeltséggel*. Megállapítható, hogy az **ACP-országok több mint 62 százaléka** továbbra is a két, **legkedvezőtlenebb** gazdasági mutatókkal rendelkező csoportba került (és ezek 85 százaléka Afrikában található). Továbbá, az ezen klaszterekben található országok **79 százaléka már az első Loméi Egyezményt is aláírta**, azaz ezek az államok 25 éven keresztül élvezhették a kedvezményeket.

A két időszak eredményeit összevetve állítható, hogy a Loméi Egyezményeket megelőző és követő időszak figyelembe vételével a vizsgálatban szereplő országok közül 54 tudott egyértelműen változtatni a mintában elfoglalt relatív pozícióján, ezek közül 36 ország javított a helyzetén, 18 ország pedig rontott a relatív pozícióján – ez utóbbiak 89 százaléka ACP-ország. Az ACP-országok egynegyede került magasabb fejlettségi szintet jelölő klaszterbe a második időszakban az előző időszakhoz képest, míg háromnegyedük esetében kedvezőtlen változás (stagnálás vagy romlás) történt. A javulást mutató országok között nyolc olyan ACP-ország található, melyek legalább „két klaszternyi” fejlődést tudnak felmutatni. Összességében az ACP-csoporton kívüli országok tudtak javítani relatív helyzetükön.

Annak ellenére, hogy az ACP-országok Lomé-rendszert megelőző és követő gazdasági teljesítménye között szignifikáns különbség található (néhol pozitív változás, bár az EU szerepének csökkenése is látható), ezek nem tekinthetők olyan mértékűnek, hogy relatív pozíciójuk a többi mintabeli országhoz képest megváltozzon. Ebben szerepet játszhatott az is, ezen országok többségében (azaz a két legfejletlenebb klaszterben) az intézményi háttér kedvezőtlenebb, mint a fejlettebb klaszterben lévőké (ugyanakkor az ok-okozati összefüggéseket nem vizsgáltam!). Összességében tehát **az ACP-országok relatív helyzete a Loméi Egyezmények adta lehetőségek ellenére nem javult** a mintában szereplő többi országhoz képest, viszont az egyéb (az EU-tól távolabb eső, viszont földrajzilag az USA-hoz közelebb elhelyezkedő) régiók – az elemzésbe bevont indikátorok alapján – jobban teljesítettek.

Az ezredforduló óta az EU nemzetközi nyomás hatására kölcsönösségen alapuló kedvezményeket biztosít a fejlődő országok számára, viszont a Loméi Egyez-

mények kudarca alapján nem bízhatunk abban, hogy ezek sokkal több eredményt fognak elérni. Azonban **a Loméi Egyezmények alacsony hatékonyságához vezető tényezők közül több is kezelhető az Aid for Trade programon keresztül érkező támogatásokkal:** az infrastruktúra, a fizikai és a humán tőke, a pénzügyi szektor fejlesztésére, valamint a beruházások és megtakarítások növelésére az Aid for Trade részterületei (kereskedelemmel összefüggő infrastruktúra, termelési kapacitás fejlesztése, kereskedelempolitika és fejlesztés) biztosítanak pénzügyi támogatást.

Az Aid for Trade ilyen mértékű illeszkedése kiemelten fontos a tekintetben, hogy a Gazdasági Partnerségi Megállapodások végrehajtásának eszközeként tekintik az AfT-támogatásokat (illetve egyelőre még a tárgyalások lezárásának eszköze). Ezek alapján, valamint az EU fejlesztéspolitikai eszközrendszerét áttekintve állítható, hogy **az Aid for Trade teljes mértékig beilleszthető az Európai Unió fejlesztési tevékenységébe.** Az AfT fontos szerepe megjelenik abban, hogy az EU külön AfT-stratégiát dolgozott ki és fogadott el 2007-ben, amelyben továbbra is az ACP-országok kiemelt szerepét hangsúlyozzák.

Az AfT fejlesztéspolitikai integrálódása abban is tetten érhető, hogy az Európai Unióból érkező Aid for Trade támogatások kereskedelemre gyakorolt hatásai egyértelműek. A gravitációs modell eredményei szerint **az Aid for Trade keretében nyújtott pénzügyi források pozitívan járulnak hozzá az EU és a fogadó országok kereskedelmének alakulására.** Az egyes Aid for Trade-területek azonban eltérő hatással bírnak: egyértelműen a gazdasági (kereskedelmi) infrastruktúra fejlesztésére irányuló támogatásoknak van szignifikáns hatása. Ennek következtében **az EU-ból érkező AfT-támogatások kereskedelembővítő hatása a gazdasági infrastruktúra területének fejlesztése révén következik be.** Viszont ez nem kizárólag a fogadó országok számára jelent gazdasági előnyt, hanem a donorok számára is.

Megjegyzendő azonban, hogy az ACP-csoporton kívüli országok számára átlagosan több Aid for Trade-támogatást folyósít az Európai Unió, mint az ACP-országokba – annak ellenére, hogy ezen országcsoport mindig is kiemelt figyelemben részesült, és az Aid for Trade stratégia is az ő jelentőségüket hangsúlyozta. Összességében a nem ACP-országokban az Aid for Trade és a gazdasági infrastruktúra területére érkező támogatások nagyobb hatással vannak a kereskedelem bővülésére, mint az ACP-országokban. Hangsúlyozandó azonban, hogy az ACP-országokban is kereskedelemgeneráló hatása van az Aid for Trade-támogatásoknak! Az ACP-csoporton kívüli országokban a támogatás 1 százalékos növelése 0,079 százalékos kereskedelembővülést eredményez, míg az ACP-országok körében ez 0,043 százalék. Ezek alapján **az ACP-csoporton kívüli országok kedvezőbb helyzetben vannak, mint maguk az ACP-országok.** Ennek oka az ACP-országok segélyek fogadására alkalmatlan, illetve kevésbé hatékony intézményi háttér lehet, illetve az, hogy ezen csoportban sokkal több alacsony jövedelmű ország található, mint a másik blokkban.

A teljes minta alapján végzett vizsgálat eredményei alapján az ACP-országokban a termelő kapacitás fejlesztését célzó támogatásoknak is szignifikáns

hatása van az EU és a recipiens országok közötti kereskedelem bővülésére: e támogatások 1 százalékos növelése 0,141 százalékos kereskedelemnövekedést eredményez a partnerországok között. Azonban a modell robusztusságának ellenőrzése során – a kiugró értékek kiszűrésével – ez a terület mind a teljes minta, mind pedig az ACP-országok körében inszignifikánssá vált. Ennek következtében a termelő kapacitás területét illetően óvatosan kell fogalmazni.

Összességében a két csoport közötti intézményi fejlettségbeli különbség megállítható. Azonban fontos tény az is, hogy a legkevésbé fejlett országok helyzete kedvezőtlen: ha az ország ebbe a csoportba tartozik, akkor az EU-val lényegesen kevesebb kereskedelmet folytat, mint a fejlettebb társai. Annak ellenére van ez így, hogy az EU fejlesztéspolitikájában a legkevésbé fejlett országok megsegítését, piacra jutásának biztosítását is hangsúlyozza, illetve magának az Aid for Trade-nek is a céljai között szerepel, hogy elsődlegesen a legkevésbé fejlett országok kereskedelmi kapacitásainak fejlesztését kellene támogatni.

A könyvben bemutatott vizsgálati módszerek alapján **az Európai Unió fejlesztési tevékenysége a kereskedelempolitikai eszközök adta lehetőségekkel nem tekinthető kiemelkedőnek**, különösen az afrikai ACP-országok vannak jelentősen lemaradva. A Loméi Egyezmények a tartalmuk alapján meghatározható hatásmechanizmus alapján várt eredményekkel ellentétben nem tekinthetőek eredményesnek: az ACP-, de különösen az afrikai országok más olyan fejlődő országokhoz képest sokkal gyengébb gazdasági teljesítménnyel rendelkeznek, annak ellenére, hogy az EU elsődleges fejlesztési területeinek minősülnek. Az Aid for Trade is a magasabb jövedelmi szintű országoknak kedvez. Ezek alapján **a könyv végkövetkeztése az, hogy a szabad piacra lépés a kiegészítő beavatkozási területekkel (ipari együttműködés, technológiai fejlesztés, FDI szabad áramlása) együtt sem lehet megoldás a gazdasági fejlődés elérésében az ACP-országok esetében**. Az elemzés során – összességében – egyértelműen kiderült az, hogy a fejlettebb intézményi háttérrel rendelkező országok jobb gazdasági teljesítménnyel is rendelkeznek.

Mivel az EU a kereskedelempolitikát a jövőben is fejlesztési tevékenységének eszközeként használja, így nem hagyható figyelmen kívül, hogy a jövőben milyen eredmények várhatóak. Az elmúlt 30 év tapasztalatai kedvezőtlenek, **viszont az Aid for Trade adta lehetőségek kedvezően befolyásolhatják** az EU törekvéseit és az ACP-országok fejlődését. Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy ezek a támogatások nem csak a fogadó országok számára jelentenek hasznot, hanem magának az EU-nak is. Így mindenképpen nyomon kell követni, hogy a Cotonou-i Egyezmény és az ennek keretében megkötött Gazdasági Partnerségi Megállapodások milyen eredményre vezetnek majd az Aid for Trade adta lehetőségekkel együtt.

Nem feledkezhetünk meg arról, hogy **Magyarország is az EU tagja**, ezzel a kutatás eredményei fontosak lehetnek hazánk számára is. Ugyanis EU-csatlakozásunk nyomán amellet, hogy saját fejlesztéspolitikánkat alakítjuk ki, **alkalmazkodnunk is kell az EU által képviselt fejlesztési sajátosságokhoz, a pénz-**

ügyi (fejlesztési) forrásokhoz is hozzájárulunk. Ebből kifolyólag fontos, hogy tisztában legyünk azzal, hogy „mibe vágtuk a fejszénket”, és megismerjük az Európai Unió tevékenységének hátterét, mozgatórugóit, az EU és az egyes tagországok érdekeit. Ez lehetővé teszi azt, hogy Magyarország – a maga szerény módján adott lehetőségeivel – alkalmazkodni tudjon az európai fejlesztéspolitikához és aktívan részt vegyen abban.

A kutatás azonban nem tekinthető lezártnak, hiszen további kérdések merültek fel, melyek elemzésére e könyv keretei között már nem lehetett kitérni. Egyrészt, az EU keleti bővítése kapcsán felmerült fókusz-eltolódás elemzése teret ad a további kutatásoknak: valóban háttérbe szorulnak az ACP-országok az új igények miatt, vagy sikerül újra a középpontba kerülni? Ennek elemzésére a bemutatott módszer megfelelő alapot jelenthet: **az EU-15 és az új tagállamok fejlődő országokkal folytatott kereskedelmét** célszerű lenne egymástól elválasztani, és a két csoport vonatkozásában megvizsgálni, hogy az EU-15 által folyósított támogatások befolyásolják-e a fogadó országok és az új tagországok közötti kereskedelem alakulását. Mivel a Loméi Egyezmények eredményei kapcsán az intézményi háttér jelentős hatással bír, így az intézmények szerepét is mélyebben szükséges elemezni. Másrészt, az EU-15 országainak tevékenységét is érdemes lenne részenként, kisebb csoportokban végezni. Ugyan ebben a könyvben az Aid for Trade elemzését az EU-15 teljesítménye alapján összevontan elemeztük, érdemes lehet ezt **a donorcsoportot ki-sebb, homogénebb csoportokra** bontani. A homogén csoportok meghatározása érdekében viszont az egyes tagállamok fejlesztéspolitikájának mélyebb ismerete elengedhetetlen. Harmadrészt, további kutatási terület lehet a **Cotonou-i Egyezmény mélyebb vizsgálata**, a gazdasági partnerségi megállapodások eredményeinek elemzése is. Mivel **Kína** egyre jelentősebb szereplő Afrikában, így ezt az elemzést egy Kína-EU összehasonlítássá is ki lehetne bővíteni, annak feltárása érdekében, hogy az európai és a kínai érdekek, eredmények között milyen különbségek figyelhetők meg.

Felhasznált irodalom

- Abass, A. (2004): The Cotonou Trade Régime and WTO Law. *European Law Journal*, 4, 439–462. o.
- Abbott, P. – Bentzen, J. – Tarp, F. (2009): Trade and development: lessons from Vietnam's past trade agreements. *World Development*, 2, 341–353. o.
- Abegaz, B. (2005): Multilateral development aid for Africa. *Economic Systems*, 4, 433–454. o.
- Acemoglu, D. – Johnson, S. – Robinson, S. (2001): The colonial origins of comparative development: An empirical investigation. *American Economic Review*, 5, 1369–1401. o.
- Acemoglu, D. (2010): Theory, general equilibrium and political economy in development economics. *Working Paper*, 10-6, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge.
- ACPsec (2011): *The ACP Group*. Letölthető: http://www.acpsec.org/en/about_us.htm (Letöltve: 2011. október 30.)
- Africano, A. P. – Magelhães, M. (2005): FDI and trade in Portugal: a gravity analysis. *FEP Working Papers*, 174, Faculdade de Economia de Porto.
- Agbeyegbe, T. D. – Stotsky, J. – WoldeMariam, A. (2006): Trade liberalization, exchange rates changes, and tax revenue in Sub-Saharan Africa. *Journal of Asian Economics*, 2, 261–284. o.
- Aiello, F. – Cardamone, P. (2010): Analysing the impact of the EBA initiative using a gravity model. *Working Paper*, 10/7, University of Calabria.
- Alesina, A. – Weder, B. (2002): Do corrupt governments receive less foreign aid? *American Economic Review*, 4, 1126–1137. o.
- Al-Khalidi, M. D. (2008): Impact of foreign aid on economic development in Jordan. *Journal of Social Sciences*, 1, 16–20. o.
- Allen, F. – Giovannetti, G. (2011): The effects of the financial crisis on Sub-Saharan Africa. *Review of Development Finance*, 1, 1–27. o.
- Anania, G. (2010): EU Economic Partnership Agreements and WTO negotiations. A quantitative assessment of trade preference granting and erosion in the banana market. *Food Policy*, 2, 140–153. o.
- Anderson, J. (2001): Gravity with gravitas: a solution to the border buzzle. *NBER Working Paper*, 8079, National Bureau of Economic Research, Cambridge.
- Angeles, L. – Neanidis, K. C. (2009): Aid effectiveness: the role of the local elite. *Journal of Development Economics*, 1, 120–134. o.
- Arts, K. – Dickson, A. (2004): EU development cooperation: from model to symbol? In Arts, K. – Dickson, A. (eds): *EU development cooperation: from model to symbol?* Manchester University Press, Manchester, 1–16. o.
- Atwood, B. (2011): Fuelling the future of development. In OECD: *Development Cooperation Report 2011: 50th Anniversary Edition*. OECD Publishing, 19–25. o.
- Babarinde, O. A. (1994): *The Lomé Conventions and development. An empirical assessment*. Aveburg Ashgate Publishing Limited, Aldershot, England.
- Babarinde, O. – Faber, G. (2004): From Lomé to Cotonou: Business as usual? *European Foreign Affairs Review*, 9, 27–47. o.
- Balassa, B. (1985): Exports, policy choices, and economic growth in developing countries after the 1973 oil shock. *Journal of Development Economics*, 1, 23–35. o.

- Balaton A. – Törös Á. (2010): Gazdaságfejlesztési modellek empirikus klasszifikációja és a poszt szocialista növekedés szűk keresztmetszete. *Külgazdaság*, 5–6, 33–58. o.
- Balázs P. (2002): *Az Európai Unió külpolitikája és a magyar-EU kapcsolatok fejlődése*. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft, Budapest.
- Baldwin, R. E. (2003): Openness and growth: What's the empirical relationship? *NBER Working Paper Series*, 9578, National Bureau of Economic Research, Cambridge.
- Baulch, B. (2006): Aid distribution and the MDGs. *World Development*, 6, 933–950. o.
- Berthelemy, J-C. – Beuran, M. – Maurel, M. (2009): Aid and migration: Substitutes or complements? *World Development*, 10, 1589–1599. o.
- Bhalla, A. S. – Qiu, S. (2004): *The employment impact on China's WTO accession*. RoutledgeCurzon, London.
- Bigsten, A. – Durevall, D. (2004): Trade reform and wage inequality in Kenya, 1964–2000. *Working Paper in Economics*, 148, Göteborg University.
- Biró Sz. (2009): A földjelzálog-hitelezés intézményrendszere és alkalmazási lehetőségei a magyar mezőgazdaságban. *Doktori értekezés*, Szent István Egyetem, Gödöllő.
- Bearce, D. H. – Finkel, S. E. – Pérez-Linán, A. S. – Rodríguez-Zependa, J. – Surzhko, L. (2010): *Has Aid for Trade increased recipient exports? The impact of US AfT allocations 1999–2008*. Letölthető: <http://ssrn.com/abstract=1663325> (Letöltve: 2011. március 12.)
- Bjornskov, C. – Krivosos, E. (2001): From Lomé to Cotonou. The new EU-ACP Agreement. *Working Papers*, 14, Danish Institute of Agricultural and Fisheries Economics (SJFI).
- Boros J. (2005): Magyarország nemzetközi fejlesztési stratégiája és összefüggései. In Gömbös E. (szerk.): *A nemzetközi fejlesztési együttműködés a XXI. században*. Magyar ENSZ Társaság, HUNIDA Kht., Budapest, 21–27. o.
- Borrmann, A. – Busse, M. (2007): The institutional challenge of the EU/ACP Economic Partnership Agreements. *Development Policy Review*, 4, 403–416. o.
- Borrmann, A. – Busse, M. – De La Rocha, M. (2007): Consequences of Economic Partnership Agreements between East and Southern African countries and the EU for inter- and intra-regional integration. *International Economic Journal*, 2, 233–253. o.
- Boutros-Ghali, B. (1995): *Fejlesztési program. Az ENSZ főtitkárának jelentése*. Egyesült Nemzetek Szervezete, Magyar ENSZ Társaság, Budapest.
- Boysen, O. – Matthews, A. (2009): The Economic Partnership Agreement between Uganda and the EU: trade and poverty impacts. *IIIS Discussion Paper*, 307, Institute for International Integration Studies.
- Broad, R. – Cavanagh, J. (1999): The death of the Washington consensus? *World Policy Journal*, 3, 79–88. o.
- Broad, R. (2004): The Washington Consensus meets the global backlash: Shifting debates and policies. *Globalizations*, 2, 129–154. o.
- Bulir, A. – Hamann, A. J. (2008): Volatility of development aid: From the frying pan into the fire? *World Development*, 10, 2048–2066. o.
- Burke, P. J. – Ahmadi-Esfahani, F. Z. (2006): Aid and growth: a study of South East Asia. *Journal of Asian Economics*, 2, 350–362. o.
- Burnside, C. – Dollar, D. (2000): Aid, policies, and growth. *American Economic Review*, 4, 847–868. o.
- Busse, M. – Grossman, H. (2007): The trade and fiscal impact of EU/ACP Economic Partnership Agreements on West African countries. *Journal of Development Studies*, 5, 787–811. o.

- Cali, M. – te Velde, D. W. (2011): Does Aid for Trade really improve trade performance? *World Development*, 5, 725–740. o.
- Carey, K. – Gupta, S. – Jacoby, U. (2007): *Forging new trade links with Asia. Sub-Saharan Africa*. International Monetary Fund, Washington, D. C.
- Chang, R. – Kaltani, L. – Loayza, N. V. (2009): Openness can be good for growth: the role of policy complementarities. *Journal of Development Economics*, 1, 33–49. o.
- CEPII (2011): *Distances*. Letölthető: <http://www.cepii.fr/anglaisgraph/bdd/distances.htm> (Letöltve: 2011. július 13.)
- Cipollina, M. – Salvatici, L. (2010): The trade impact of European Union agricultural preferences. *Journal of Economic Policy Reform*, 1, 87–106. o.
- Cipollina, M. – Laborde, D. – Salvatici, L. (2010): Do preferential trade policies (actually) increase exports? A comparison between EU and USA trade policies. *Virtual Proceedings*, European Trade Study Group International Conference, 29 o.
Letölthető: <http://www.etsg.org/ETSG2010/papers/CipollinaLabordeSalvatici.pdf>
- Collier, P. (2008): *The bottom billion: Why the poorest countries are failing and what can be done about it*. Oxford University Press, Oxford.
- Collier, P. – Dollar, D. (2001): Can the world cut poverty in half? How policy reform and effective aid can meet international development goals. *World Development*, 11, 1787–1802. o.
- Collier, P. – Dollar, D. (2002): Aid allocation and poverty reduction. *European Economic Review*, 8, 1475–1500. o.
- Collier, P. – Guillaumont, P. – Guillaumont, S. – Gunning, J. W. (1997): The future of Lomé: Europe's role in African growth. *The World Economy*, 3, 285–305. o.
- Combes, J-L. – Saadi-Sedik, T. (2006): How does trade openness influence budget deficits in developing countries? *Journal of Development Studies*, 8, 1401–1416. o.
- Cosgrove, C. (1994): Has the Lomé Convention failed ACP trade? *Journal of International Affairs*, 1, 223–250. o.
- Curran, L. – Nilsson, L. – Brew, D. (2008): The Economic Partnership Agreements: Rationale, Misperceptions and Non-trade Aspects. *Development Policy Review*, 5, 529–553. o.
- Dalgaard, C.J. – Hansen, H. – Tarp, F. (2004): On the empirics of foreign aid and growth. *Economic Journal*, 496, F191–F216. o.
- Dalgaard, C-J. – Erickson, L. (2009): Reasonable expectations and the first Millennium Development Goal: How much can aid achieve? *World Development*, 7, 1170–1181. o.
- Dauderstädt, M. (ed.) (2002): *EU eastern enlargement and development cooperation*. Friedrich-Ebert Stiftung, Bonn.
- Deardorff, A. V. – Stern, R. M. (2009): Alternatives to the Doha Round. *Journal of Policy Modeling*, 4, 526–539. o.
- Degnbol-Martinussen, J. and Engberg-Pedersen, P. (2005): *Aid: understanding international development cooperation*. Zed Books, London.
- De Jong, E. – Bogmans, C. (2011): Does corruption discourage international trade? *European Journal of Political Economy*, 2, 385–398. o.
- Deza, E. – Deza, M. M. (2006): *Dictionary of distances*. Elsevier, Amsterdam – Oxford.
- Dezséri K. (2003): Az EU fejlesztéspolitikája a fejlődő országok megsegítésére. *Tanulmány*, MTA – Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest.
- Dobson, S. – Ramlogan, C. (2009): Is there an openness Kuznets curve? *Kyklos*, 2, 226–238. o.

- Dodaro, S. (1991): Comparative advantage, trade and growth: Export-led growth revisited. *World Development*, 9, 1153–1165. o.
- Dodzin, S. – Vamvakidis, A. (2004): Trade and industrialization in developing countries. *Journal of Development Economics*, 1, 319–328. o.
- Dollar, D. – Kraay, A. (2003): Institutions, trade, and growth. *Journal of Monetary Economics*, 1, 133–162. o.
- Doucouliaqos, H. – Paldam, M. (2007): The Aid Effectiveness Literature: the Sad Results of 40 Years of Research. *Economic Working Paper*, 2005-15, University of Aarhus.
- Dowling, M. – Cheang, C. T. (2000): Shifting comparative advantage in Asia: new tests of the „flying geese” model. *Journal of Asian Economics*, 11, 443–463. o.
- Dreger, C. – Herzer, D. (2011): A further examination of the export-led growth hypothesis. *Discussion Paper*, 305, European University Viadrina Frankfurt.
- Dusek T. (2003): A gravitációs modell és a gravitációs törvény összehasonlítása. *Tér és Társadalom*, 1, 41–58. o.
- Dutt, A. K. – Ros, J. (szerk.) (2008): *International Handbook of Development Economics*. Edward Elgar, Cheltenham-Northampton.
- EC (1986): Third ACP-EEC Convention signed at Lomé on 8 December 1984. *Official Journal*, L 086., Luxembourg, 1–208. o.
- EC (1991): Fourth ACP-EEC Convention signed at Lomé on 15 December 1989. *Official Journal*, L 229, Luxembourg, 1–220. o.
- EC (1996): *Green Paper on relations between the European Union and the ACP countries on the eve of the 21st century. Challenges and options for a new partnership*. European Commission, Brussels.
- EC (2000): Partnership agreement between the members of the African, Caribbean and Pacific Group of States of the one part, and the European Community and its Member States, of the other part, signed in Cotonou on 23 June 2000. *Official Journal*, L 317, Luxembourg, 3–287. o.
- EC (2005a): *External relations*. Press release, 8817/05 (Presse 112). Council of the European Union.
- EC (2005b): *Politikák fejlesztési célú koherenciája. A haladás felgyorsítása a millenniumi fejlesztési célok elérése felé*. COM (2005) 134, Európai Bizottság, Brüsszel.
- EC (2006a): Európai Unió – Az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösséget létrehozó szerződés egységes keretbe foglalt változata. *Az Európai Unió Hivatalos Lapja*, C 321E.
- EC (2006b): The European Consensus on Development. *Official Journal of the European Union*, C 46/1, 1–20. o.
- EC (2007): *Council Agrees EU Strategy on Aid for Trade Program*. Council of the European Union, Brussels.
- EC (2008a): *Making Trade Work for Development*. European Commission, Brussels.
- EC (2008b): *External and intra-European Union trade – Statistical Yearbook – Data 1958–2006*. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- EC (2008c): Az Európai Unióról szóló és az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata. *Hivatalos Lap*, C 115, 1–388. o.
- EC (2008d): Council Regulation (EC) No 732/2008 of 22 July 2008 applying a scheme of generalised tariff preferences for the period from 1 January 2009 to 31 December 2011 and amending Regulations (EC) No 552/97, (EC) No 1933/2006 and Commission Regulations (EC) No 1100/2006 and (EC) No 964/2007. *Official Journal*, L 211, 1–39. o.

- EC (2009a): *Council conclusions on supporting developing countries in coping with the crisis*. Council of the European Union.
- EC (2009b): *Aid for Trade – Trade Factsheet*. European Commission. http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2008/october/tradoc_140837.pdf (Letöltve: 2011. augusztus 28.)
- EC (2011a): *Development policies*. http://ec.europa.eu/europeaid/what/development-policies/index_en.htm (Letöltve: 2011. július 23.)
- EC (2011b): *Trade and regional integration*. http://ec.europa.eu/europeaid/what/development-policies/intervention-areas/trade/index_en.htm (Letöltve: 2011. július 23.)
- EC (2011c): *Euro-Mediterranean Partnership (EUROMED)*. Letölthető: http://www.eeas.europa.eu/euromed/index_en.htm (Letöltve: 2011. október 30.)
- EC (2011d): *Commissioner Piebalgs calls for EU to maintain its leadership on official development aid as new figures reveal it spent a record 53,8 billion in 2010*. Letölthető: http://ec.europa.eu/europeaid/how/ensure-aid-effectiveness/documents/eu-aid-budget-2010_en.pdf (Letöltve: 2011. november 23.)
- EC (2012): *Aid for Trade Report 2012*. SWD(2012) 199, European Commission, Brussels.
- EC-ACP (1975): *The Georgetown Agreement on the organization of the African, Caribbean and Pacific group of states, 1975*. Letölthető: http://www.wipo.int/wipolex/en/regeco_treaties/text.jsp?doc_id=150499&file_id=201070 (Letöltve: 2011. október 25.)
- Ekhholm, K. – Södersten, B. (2002): Growth and trade vs. Trade and growth. *Small Business Economics*, 19, 147–162. o.
- El-Fallah, M. – El-Sallam, A. (2011): Estimation methods for multicollinearity problem combined with high leverage data points. *Journal of Mathematics and Statistics*, 2, 129–136. o.
- Elliott, K. A. (2011): US trade policy: Don't leave the poor behind. *CGD Notes*, May, Center for Global Development.
- Evenett, S. J. (2008): Aid for Trade and the „Missing Middle” of the WTO. *Working Paper*, 2008-25, University of St. Gallen.
- Faber, G. – Orbie, J. (2008): The new trade and development agenda of the European Union. *Perspectives on European Politics and Society*, 2, 192–207. o.
- Farkas B. (2011a): A piacgazdaság intézményrendszere az Európai Unió új tagállamaiban. *Statisztikai Szemle*, 1, 50–76. o.
- Farkas B. (2011b): The Central and Eastern European model of capitalism. *Post-Communist Economics*, 1, 15–34. o.
- Farkas P. (2005): A fejlődő országok főbb térségei és ezek sajátosságai. In Gömbös E. (szerk.): *A nemzetközi fejlesztési együttműködés a XXI. században*. Magyar ENSZ Társaság, HUNIDA Kht., Budapest, 135–144. o.
- Farrell, M. (2005): A Triumph of realism over idealism? Cooperation between the European Union and Africa. *European Integration*, 3, 263–283. o.
- Ferkelt B. – Gáspár A. (2008): Konvergencia-vizsgálatok az Európai Unióban. *EU Working Papers*, 1, 35–44. o.
- Filippini, C. – Molini, V. (2003): The determinants of East Asian trade flows: a gravity equation approach. *Journal of Asian Economics*, 5, 695–711. o.
- Fontagne, L. – Mitaritonna, C. – Laborde, D. (2008): *An impact study of the EU-ACP Economic Partnership Agreements (EPAs) in the six ACP regions*. CEPII-CIREM, Paris.

- Freedom House (2011): Freedom in the world comparative and historical data. Letölthető: <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=439> (Letöltve: 2011. november 24.)
- Freund, C. – Bolaky, B. (2008): Trade, regulations, and income. *Journal of Development Economics*, 2, 309–321. o.
- Furuoka, F. (2005): Japan and the 'flying geese' pattern of East Asian integration. *Eastasia.at*, 1, 6 o.
- Gamberoni, E. – Newfarmer, R. (2009): *Aid for Trade – Matching Potential Demand and Supply*. The World Bank.
- Gács J. (2007): A gazdasági globalizáció számokban. A nyitottság alakulása az EU országai-ban – I. rész. *Közgazdasági Szemle*, 10, 876–902. o.
- Gáspár A. – Udvari B. (2011): A Loméi Egyezmények felzárkózásra gyakorolt hatása. *Statisztikai Szemle*, 4, 420–447. o.
- Gibb, R. (2006): The European Union's 'Everything But Arms' development initiative and sugar: Preferential access or continued protectionism? *Applied Geography*, 1, 1–17. o.
- Gilpin, R. (2006): *Global political economy: understanding the international economic order*. Princeton University Press, Princeton, Oxford.
- Glennie, J. (2011): The role of aid to middle-income countries: a contribution to evolving EU development policy. *Working Paper*, 331, Overseas Development Institute, London.
- Grabowski, R. (1994): Import substitution, export promotion, and the state in economic development. *Journal of Developing Areas*, 4, 535–554. o.
- Granell, F. (2005): Can the fifth enlargement weaken the EU's development cooperation? *Jean Monnet/Robert Schuman Paper Series*, 24, Miami European Union Centre, Miami.
- Grange, L. de – Troncoso, R. – Ibeas, A. – González, F. (2009): Gravity model estimation with proxy variables and the impact of endogeneity on transportation planning. *Transportation Research Part A*, 2, 105–116. o.
- Griffith-Jones, S. – Ocampo, J.-A. (2009): The financial crisis and its impact on developing countries. *Working Paper*, 53, International Policy Centre for Inclusive Growth.
- Guillaumont, P. – Chauvet, L. (2001): Aid and performance: A reassessment. *Journal of Development Studies*, 6, 66–87. o.
- Guillaumont, P. (2008): An Economic Vulnerability Index: Its design and use for international development policy. *UNU WIDER Research Paper*, 2008/99, United Nations University World Institute for Development Economics Research, Helsinki.
- Gunter, B. G. – Rahman, J. – Wodon, Q. (2008): Robbing Peter to pay Paul? Who pays for debt relief. *World Development*, 1, 1–16. o.
- Haddad, M. E. – Lim, J. J. – Saborowsky, C. (2010): Trade openness reduces growth volatility when countries are well diversified. *Policy Research Working Paper*, 5222, The World Bank.
- Hallaert, J. J. – Munro, L. (2009): Binding constraints to trade expansion: Aid for Trade objectives and diagnostic tools. *OECD Trade Policy Working Paper*, 94, OECD.
- Hansen, H. – Tarp, F. (2001): Aid and growth regressions. *Journal of Development Economics*, 2, 547–570. o.
- Helble, M. – Mann, C. – Wilson, J. S. (2009): Aid for Trade Facilitation. *Policy Research Working Paper*, 5064, The World Bank.
- Held, D. (2005): At the global crossroads: the end of the Washington consensus and the rise of global social democracy? *Globalization*, 1, 95–113. o.

- Heritage Foundation – WSJ (2011): *Index of economic freedom 2011*. The Heritage Foundation – The Wall Street Journal. Letölthető: <http://www.heritage.org/index/ranking> (Letöltve: 2011. november 23.)
- Hinkle, L. E. – Schiff, M. (2004): Economic Partnership Agreements between Sub-Saharan Africa and the EU: A development perspective. *The World Economy*, 9, 1321–1333. o.
- Hinkle, L. E. – Hoppe, M. – Newfarmer, R. (2005): Beyond Cotonou: Economic Partnership Agreements in Africa. In Newfarmer, R. (ed.): *Trade, Doha, and development. A window into the issues*. The World Bank, Washington, D. C., 267–280. o.
- Hoeffler, A. (2008): *Dealing with the consequences of violent conflicts in Africa*. Background Paper, African Development Bank.
- Hoekman, B. (2002): Strengthening the global trade architecture for development. *Policy Research Working Paper*, 2757, The World Bank.
- Hoekman, B. (2006): More favourable treatment of developing countries: ways forward. In Newfarmer, R. (ed.): *Trade, Doha, and Development. A window into the issues*. The World Bank, Washington D.C., 213–221. o.
- Hoekman, B. – Özden, C. (2005): Trade preferences and differential treatment of developing countries: a selective survey. *Policy Research Working Paper*, 3566, The World Bank.
- Hoekman, B. – Wilson, J. S. (2010): Aid for Trade: Building on progress today for tomorrow's future. *Policy Research Working Paper*, 5361, The World Bank.
- Holland, M. (2008): The EU and the Global Development Agenda. *European Integration*, 3, 343–362. o.
- Horváth Z. (2005): *Kézikönyv az Európai Unióról (6. átdolgozott, bővített kiadás)*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.
- Horváthné Angyal B. (2010): A nemzetközi segítség mikrókonómiai megközelítésben. Köz- vagy magánjóság-e a sagely? *Köz-Gazdaság*, 2, 189–205. o.
- Hout, W. (1996): Development strategies and economic performance in Third World countries, 1965–1992. *Third World Quarterly*, 4, 603–624. o.
- Huchot-Bourdon, M. – Lipchitz, A. – Rousson, A. (2009): Aid for Trade in developing countries: Complex linkages for real effectiveness. *African Development Review*, 2, 243–290. o.
- Hudson, J. – Mosley, P. (2008): The macroeconomic impact of aid volatility. *Economics Letters*, 3, 486–489. o.
- Hurt, S. R. (2003): Co-operation and coercion? The Cotonou Agreement between the European Union and ACP states and the end of the Lomé Convention. *Third World Quarterly*, 1, 161–176. o.
- Irlandoust, M. – Ericsson, J. (2005): Foreign aid, domestic savings, and growth in LDCs: An application of likelihood-based panel cointegration. *Economic Modelling*, 4, 616–627. o.
- Irogbe, K. (2005): Globalization and the development of underdevelopment of the Third World. *Journal of the Third World Studies*, 1, 41–68. o.
- Irwin, D. (2003): Trade and development: A review of the debate. *Background Paper for UN Millennium Project*, International Task Force on Trade.
- Islam, M. N. (2003): Political regimes and the effects of foreign aid on economic growth. *Journal of Developing Areas*, 1, 35–53. o.
- Jakab M. Z. – Kovács M. A. – Oszlay A. (2000): A külkereskedelmi integráció: becslések három kelet-közép-európai ország egyensúlyi külkereskedelmére. *Közgazdasági Szemle*, 9, 719–740. o.

- Jakab P. (2005): Magyarország részvétele a fejlesztési segítségnyújtásban. In Gömbös E. (szerk.): *A nemzetközi fejlesztési együttműködés a XXI. században*. Magyar ENSZ Társaság, HUNIDA Kht., Budapest, 255–260. o.
- Jayanthakumaran, K. (2000): Industrialization: import substitution to export promotion. *Working Paper*, WP 00-09, University of Wollongong, Department of Economics.
- Kacsirek L. (1993): A holland kór. Miért okozhat problémákat az exportjövendelmek gyors növekedése? *Közgazdasági Szemle*, 6, 483–498. o.
- Kacsirek L. (2010): Az EU-USA-banánvita és ami mögötte van. *Fordulat*, 8, 106–136. o.
- Kalyvitis, S. – Vlachaki, I. (2011): When does more aid imply less democracy? An empirical examination. *European Journal of Political Economy*, article in press (available on-line: 2 July 2011).
- Kanbur, R. (2001): Cross-border externalities, international public goods and their implications for aid agencies. *Working Paper*, 2001–03, Department of Applied Economics and Management, Cornell University, Ithaca, New York.
- Kanbur, R. (2010): The role of the World Bank in middle income countries. Letölthető: <http://kanbur.dyson.cornell.edu/papers/The%20Role%20of%20the%20World%20Bank%20in%20Middle%20Income%20Countries.pdf> (Letöltve: 2011. november 1.)
- Karbasi, A. – Tavana, H. (2009): The impact of industry and foreign trade on economic growth. *Proceedings of World Academy of Science, Engineering and Technology*, 37, 1322–1337. o.
- Karingi, S. – Lang, R. – Oulmane, N. – Perez, R. – Jallab, M. S. – Hammouda, H. B. (2005): Economic and welfare impacts of the EU-Africa Economic Partnership Agreements. *Work in Progress*, 10, African Trade Policy Centre.
- Kebonang, Z. (2007): Generosity undermined: the Cotonou Agreement and the African Growth and Opportunity Act. *Development in Practice*, 1, 98–103. o.
- Ketchen, D. J. – Shook, C. L. (1996): The application of cluster analysis in strategic management research: An analysis and critique. *Strategic Management Journal*, 6, 441–458. o.
- Kimura, H. – Todo, Y. (2010): Is foreign aid a vanguard of foreign direct investment? A gravity-equation approach. *World Development*, 4, 482–497. o.
- Kiss J. (2002): Az Európai Unió és az Amerikai Egyesült Államok kereskedelmi vitái. *Külgazdaság*, 2, 47–69. o.
- Kiss J. (2007a): Az Európai Unió fejlesztéspolitikai dilemmái. *Fejlesztés és Finanszírozás*, 1, 40–49. o.
- Kiss J. (2007b): *A magyar nemzetközi fejlesztéspolitika a számok tükrében*. Nemzetközi Humanitárius és Fejlesztési Civil Szövetség, Budapest.
- Kohpaiboon, A. (2002): Foreign trade regime and FDI-growth nexus: A case study of Thailand. *Working Paper*, 2002–05, Australian National University.
- Kojima, K. (2000): The „flying geese” model of Asian economic development: origin, theoretical extensions, and regional policy implications. *Journal of Asian Economics*, 11, 375–401. o.
- Kosack, S. (2003): Effective aid: how democracy allows development aid to improve the quality of life. *World Development*, 1, 1–22. o.
- Kovács P. (2008): A multikollinearitás vizsgálata lineáris regressziós modellekben. *Statistikai Szemle*, 1, 38–67. o.
- Kovács P. – Petres T. – Tóth L. (2006): *Válogatott fejezetek statisztikából: többváltozós statisztikai módszerek*. JATEPress, Szeged.

- Laird, S. (2007): Aid for Trade – Cool aid or Kool-aid? *G-24 Discussion Paper*, 48, UNCTAD, New York-Geneva.
- Lawal, G. (2006): The normative impedements to African development: internalist and externalist interpretations. *Journal of Applied Science Research*, 2, 637–641. o.
- Lee, H. Y. – Ricci, L. A. – Rigobon, R. (2004): Once again, is openness good for growth? *Journal of Development Economics*, 2, 451–472. o.
- Lee, Y-S. (2005): Foreign direct investment and regional trade liberalization: a viable answer for economic development? *Journal of World Trade*, 4, 701–717. o.
- Leeson, P. F. – Nixon, F. I. (2004): Development Economics in the Department of Economics at the University of Manchester. *Journal of Economic Studies*, 1, 6–24. o.
- Lengyel I. (2000): A regionális versenyképességről. *Közgazdasági Szemle*, 12, 962–987. o.
- Lengyel I. (2003): *Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon*. JATEPress, Szeged.
- Lightfoot, S. (2008): Enlargement and the challenge of EU development policy. *Perspectives on European Politics and Society*, 2, 128–142. o.
- Lightfoot, S. (2010): Europeanisation of international development policies: the case of Central and Eastern European states. *Europe-Asia Studies*, 2, 329–350. o.
- Loxley, J. – Sackey, H. A. (2008): Aid effectiveness in Africa. *African Development Review*, 2, 163–199. o.
- Lukovics M. (2008): *Térségek versenyképességének mérése*. JATEPress, Szeged.
- Lukovics M. – Lóránd B. (2010): A versenyképesség és a pályázati forrásallokáció kistérségi szinten. *Tér és Társadalom*, 4, 81–102. o.
- Mahler, V. A. (1994): The Lomé Convention: Assessing a North-South institutional relationship. *Review of International Political Economy*, 2, 233–256. o.
- Manole, V. – Spatareanu, M. (2010): Trade openness and income – A re-examination. *Economic Letters*, 1, 1–3. o.
- Marysse, S. – Ansoms, A. – Cassimon, D. (2007): The aid ‘darlings’ and ‘orphans’ of the Great Lake region in Africa. *European Journal of Development Research*, 3, 433–458. o.
- McCleery, R. K. – de Paolis, F. (2008): The Washington consensus: a post-mortem. *Journal of Asian Economics*, 5–6, 438–446. o.
- McGillivray, M. – Feeny, S. – Hermes, N. – Lensink, R. (2005): It works; It doesn't; It can, but that depends... 50 years controversy over the macroeconomic impact of development aid. *Research Paper*, 2005/54, United Nations University, World Institute for Development Economics Research (UNU-WIDER).
- McKinley, T. (2005): Why is the ‘Dutch Disease’ always a disease? The macroeconomic consequences of scaling up ODA. *Working Paper*, 10, International Poverty Centre, United Nations Development Programme.
- Meschi, E. – Vivarelli, M. (2009): Trade and income inequality in developing countries. *World Development*, 2, 287–302. o.
- Meyn, M. (2008): Economic Partnership Agreements: A ‘Historic Step’ towards a ‘Partnership of Equals’? *Development Policy Review*, 5, 515–528. o.
- Mészáros Á. (2008): Regionális integrációk a világgazdaságban. In Blahó A. et al. (2008): *Világgazdaságtan*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 251–279. o.
- Migliorisi, S. – Phamtam, M. – Rampulla, C. (2003): The consequences of enlargement for development policy. *Final Report*, Development Strategies – IDC.

- Miquel-Florensa, M. J. (2007): Aid effectiveness: A comparison of tied and untied aid. *Working Paper*, 2007_3, York University.
- Montes, C. – Migliorisi, S. (2004): *EU Donor Atlas. Mapping Official Development Assistance*. Development Strategies and IDC.
- Moreau, F. (2000): The Cotonou Agreement – new orientations. *The ACP-EU Courier* (Special Issue), 9, 6–10. o.
- Moreira, E. P. (2010): Aid for Trade, infrastructure, and the growth effects of trade reform. Issues and implications for Caribbean countries. *Policy Research Working Paper*, 5265, The World Bank.
- Morgera, E. – Durán, G. M. (2004): Enlargement and EU development policy: An environmental perspective. *Review of European Community and International Environmental Law*, 2, 152–163. o.
- Moss, T. – Pettersson, G. – van de Walle, N. (2006): An aid-institutions paradox? A review essay on aid dependency and state building in Sub-Saharan Africa. *Working Paper*, 74, Center for Global Development, Washington.
- Myrdal, G. (1957): *Economic theory and under-developed regions*. Gerald Duckworth & Co. Ltd., London.
- Naito, T. (2010): Aid for Trade and Global Growth. *Working Paper*. Letölthető: <http://ssrn.com/abstract=1335615> (Letöltve: 2010. június 17.)
- Naqvi, S. N. H. (1996): The significance of development economics. *World Development*, 6, 975–987. o.
- Ndikumana, L. (2004): Additionality of debt relief and debt forgiveness, and implications for future volumes of official assistance. *International Review of Economics & Finance*, 3, 325–340. o.
- Nenci, S. – Pietrobelli, C. (2007): Does tariff liberalization promote trade? Latin America in the long-run (1900-2000). *CREI Working Paper*, 4/2007, CREI Università degli Studi Roma Tre.
- Németh N. – Kiss J. P. (2007): Megyéink és kistérségeink belső jövedelmi tagoltsága. *Területi Statisztika*, 1, 20–45. o.
- Ng, F. – Yeats, A. (1997): Open economies work better! Did Africa's protectionist policies cause its marginalization in world trade? *World Development*, 6, 889–904. o.
- Nielson, P. (2000): The new agreement will benefit the poorest. *The ACP-EU Courier* (Special Issue), 9, 2–4. o.
- Nilsson, L. (2011): The European Commission's proposal for the next EU Generalised System of Preferences. *Virtual proceedings*, European Trade Study Group International Conference, 15 o. Letölthető: <http://www.etsg.org/ETSG2011/Papers/Nilsson.pdf>
- Nowak-Lehmann D., F. – Martínez-Zarzoso, I. – Cardozo, A. – Herzer, D. (2011): Does Aid translate into Bilateral Trade? Findings for Recipient Countries. 61, *Proceedings of the German Development Economics Conference*, Berlin 2011 from Verein für Socialpolitik, Research Committee Development Economics.
- Nunn, A. – Price, S. (2004): Managing development: EU and African relations through the evolution of the Lomé and Cotonou Agreements. *Historical Materialism*, 4, 203–230. o.
- Nurse, K. – Francis, A. – Niles, K. (2008): The Economic Partnership Agreement and beyond: The case for innovation and industrial policy. *Journal of Eastern Caribbean Studies*, 2, 69–103. o.
- ODI (2006): The potential effects of Economic Partnership Agreements: What quantitative models say. *Briefing Paper*, June, Overseas Development Institute, London.

- OECD (2010): Net official development assistance in 2010. Letölthető: <http://www.oecd.org/dataoecd/54/41/47515917.pdf> (Letöltve: 2011. november 23.)
- OECD (2011a): *History of DAC Lists of aid recipient countries*. Letölthető: http://www.oecd.org/document/55/0,3746,en_2649_34447_35832055_1_1_1_1,00.html (Letöltve: 2011. október 24.)
- OECD (2012): *Development Co-operation Report 2012. Lessons in linking sustainability and development*. OECD Publishing, Paris.
- OECD (2011b): *DAC List of ODA recipients*. Letölthető: <http://www.oecd.org/dataoecd/9/50/48858205.pdf> (Letöltve: 2011. október 24.)
- OECD (2013): *Glossary of statistical terms*. Letölthető: <http://stats.oecd.org/glossary/index.htm> (Letöltve: 2013. október 17.)
- OECD-CRS (2011): *Aid for Trade Statistical Queries*. Letölthető: http://www.oecd.org/document/21/0,3343,en_2649_34665_43230357_1_1_1_1,00.html (Letöltve: 2011. július 20.)
- OECD DAC (2011): *DAC members and date of membership*. Letölthető: http://www.oecd.org/document/5/0,3343,en_2649_34603_1893350_1_1_1_1,00.html (Letöltve: 2011. július 27.)
- OECD – WTO (2011): *Aid for Trade at a glance 2011: Showing the results*. Organisation for Economic Cooperation and Development – World Trade Organization, Paris – Geneva.
- O'Neill, H. (2005): The MDGs and the three Cs. In Gömbös E. (szerk.): *A nemzetközi fejlesztési együttműködés a XXI. században*. Magyar ENSZ Társaság, HUNIDA Kft., Budapest, 83–95. o.
- Osei, R. – Morrissey, O. – Lloyd, T. (2004): The nature of aid and trade relationships. *European Journal of Development Research*, 2, 354–374. o.
- Otto, G. (2003): Terms of trade shocks and the balance of trade: there is a Harberger-Laursen-Metzler effect. *Journal of International Money and Finance*, 2, 155–184. o.
- Ozawa, T. (2001): The „hidden” side of the „flying geese” catch-up model: Japan’s dirigiste institutional setup and a deepening financial morass. *Journal of Asian Economics*, 12, 471–491. o.
- Ozawa, T. (2005): *Institutions, industrial up-grading, and economic performance in Japan. The 'flying geese' paradigm of catch-up growth*. Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham.
- Oyewumi, A. (1991): The Lome Convention. *Round Table*, 1, 129–138. o.
- Öniş, Z. – Şenses, F. (2005): Rethinking the emerging post-Washington consensus. *Development and Change*, 2, 263–290. o.
- Özden, Ç. – Reinhardt, E. (2005): The perversity of preferences: GSP and developing country trade policies, 1976-2000. *Journal of Development Economics*, 1, 1–21. o.
- Pacheco-Lopez, P. (2005): The effect of trade liberalization on exports, imports, the balance of trade, and growth: the case of Mexico. *Journal of Post Keynesian Economics*, 4, 595–619. o.
- Page, S. (2007): The Potential Impact of Aid for Trade Initiative. *G-24 Discussion Papers*, 45, UNCTAD, Geneva.
- Pagliari, C. – Bucciarelli, E. – Alessi, M. (2011): Interdependence of world markets: economic growth and social well-being. *Procedia Computer Science*, 3, 732–741. o.
- Paragi B. – Szent-Iványi B. – Vári S. (2007): *Nemzetközi fejlesztési segélyezés: tankönyv*. TeTT Consult Kft., Budapest.

- Parfitt, T. (1996): The decline of Euroafrica? Lomé's mid-term review. *Review of African Political Economy*, 67, 53–66. o.
- Persson, M. – Wilhelmsson, F. (2006): Assessing the effects of EU trade preferences for developing countries. *Working Paper*, 4, Lund University, Lund.
- Pettersson, J. – Johansson, L. (2011): Aid, Aid for Trade, and bilateral trade: An empirical study. *Journal of International Trade and Economic Development*, forthcoming.
- Phan, T. H. H. (2010): Effects of the 2008 financial crisis on developing Asia's economic growth. *Economics Bulletin*, 3, 1922–1934. o.
- Phelps, N. A. – Stillwell, J. C. H. – Wanjiru, R. (2009): Broken Chain? AGOA and Foreign Direct Investment in the Kenyan Clothing Industry. *World Development*, 2, 314–325. o.
- Piasecki, R. – Wolnicki, M. (2004): The evolution of development economics and globalization. *International Journal of Social Economics*, 3, 300–314. o.
- Powell, R. – Bird, G. (2010): Aid and debt relief in Africa: have they been substitutes or complements? *World Development*, 3, 219–227. o.
- Radelet, S. (2006): A primer on foreign aid. *Working Paper*, 92, Center for Global Development.
- Rajan, R. G. – Subramanian, A. (2008): Aid and growth: what does the cross-country evidence really show? *Review of Economics and Statistics*, 4, 643–665. o.
- Rajan, R. – Subramanian, A. (2011): Aid, Dutch disease, and manufacturing growth. *Journal of Development Economics*, 1, 106–118. o.
- Ranis, G. (2004): The evolution of development thinking: theory and policy. *Center Discussion Paper*, 886, Economic Growth Center, Yale University, New Haven.
- Rashid, S. (2008): Neoclassical development economics. In Dutt, A. K. – Ros, J. (szerk.) (2008): *International Handbook of Development Economics*. Edward Elgar, Cheltenham-Northampton, 176–186. o.
- Rees, G. – Smith, C. (1998): *Economic development*. Macmillan Press Ltd, London.
- Rodríguez, F. – Rodrik, F. (1999): Trade policy and economic growth: a skeptic's guide to the cross-national evidence. *NBER Working Paper*, 7081, National Bureau of Economic Research, Cambridge.
- Roodman, D. (2007): Macro aid effectiveness: A guide for the perplexed. *Working Paper*, 134, Center for Global Development.
- Ros, J. (2008): Classical development theory. In Dutt, A. K. – Ros, J. (szerk.): *International Handbook of Development Economics*. Edward Elgar, Cheltenham és Northampton, 111–124. o.
- Rostow, W. W. (1990): *Theorists of economic growth from David Hume to the present: with a perspective on the next century*. Oxford University Press, Oxford, New York.
- Sajtos L. – Mitev A. (2007): *SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv*. Alinea Kiadó, Budapest.
- Salahuddin, M. – Islam, R. (2008): Factors affecting investment in developing countries: a panel data study. *Journal of Developing Areas*, 1, 21–37. o.
- Sandbrook, R. (2005): Africa's great transformation? *Journal of Development Studies*, 6, 1118–1125. o.
- Santos, S. (1997): *Lomé Convention*. Government Institute for Economic Research, Helsinki.
- Scheiring G. (2010): A nemzetközi fejlesztéspolitika helyzete és feladata. *Fordulat*, 8, 60–82. o.

- Schusztér T. – Uhrin Á. (2012): Egy érdek két irányból, vagy egy irányból két érdek? Az USA segélyezési politikája. *OTDK dolgozat*, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar.
- Senhadji, A. (1998): Dynamic of the trade balance and the terms of trade in LDCs: The S-curve. *Journal of International Economics*, 1, 105–131. o.
- Sentsho, J. (2003): Export revenues as determinants of economic growth: evidence from Botswana.
Letölthető:
http://www.essa.org.za/download/2003Conference/SentshoJ_Exports%20Revenue%20&%20Economic%20GrowthF.pdf (Letöltve: 2010. április 18.)
- Seyoum, B. (2006): US trade preferences and export performance of developing countries: Evidence from the generalized system of preferences. *International Business Review*, 1, 68–83. o.
- Shams, R. (2005): The drive to economic integration Africa. *HWWA Discussion Paper*, 316, Hamburg Institute of International Economics.
- Slocum-Bradely, N. – Bradely, A. (2010): Is the EU's governance 'good'? An assessment of EU governance in its partnership with ACP states. *Third World Quarterly*, 1, 31–49. o.
- Simai M. (1981): *A fejlődő országok és a gazdasági dekolonizáció*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Simai M. (2008): *A világgazdaság a XXI. század forгатagában: új trendek és stratégiák*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Somai M. (1997): A GATT-ból a WTO-ba: az Uruguayi forduló előzményei és eredményei. *Külgazdaság*, 10, 4–20. o.
- Spaventa, A. (1999): The Lomé Convention. Objectives, instrument, results. *Federico Caffè Centre Research Reports*, 2, Roskilde University, Denmark.
- Stiglitz, J. E. (2003): *A globalizáció és visszasságai*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Stiglitz, J. E. – Charlton, A. (2006): Aid for Trade. *International Journal of Development Issues*, 2, 1–41. o.
- Stoneman, C. – Suckling, J. (1987): From apartheid to neocolonialism? *Third World Quarterly*, 2, 515–544. o.
- Streeten, P. (1983): A gazdasági fejlődés-elméletek kialakulása. In Béládi L. – Míszlivetz F. (szerk.): *Kritikai elméletek és elméletkritikák. Fejlődés-tanulmányok*. Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest, 221–231. o.
- Streeten, P. (1998): The cheerful pessimist: Gunnar Myrdal the dissenter (1898-1987). *World Development*, 3, 539–550. o.
- Subasat, T. (2002): Does export promotion increase economic growth? Some cross-section evidence. *Development Policy Review*, 3, 333–349. o.
- Subramanian, A. – Tamirisa, N. T. (2003): Is Africa integrated in the global economy? *IMF Staff Papers*, 3, 352–372. o.
- Summer, A. (2010): Global poverty and the new 'bottom billion': What if three-quarters of the world's poor live in middle-income countries? *Working Paper*, 349, Institute of Development Studies.
- Sumner, A. (2006): In search of the Post-Washington (dis)consensus: the 'missing' content of PRSPs. *Third World Quarterly*, 8, 1401–1412. o.
- Szokolczai Gy. (2006): A gazdasági fejlődés elméletének megújulása: az első, a második és az új generáció. *Valóság*, 3, 1–35. o.

- Szentes T. (1976): *Az elmaradottság és fejlettség dialektikája a tőkés világ gazdaságban*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Szentes T. (2002): *World economics I. Comparative theories and methods of international and development economics*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szentes T. (2005): Fejlődés és segélyezési politika a felgyorsult globalizáció és regionalizálódás korában. In Gömbös E. (szerk.): *A nemzetközi fejlesztési együttműködés a XXI. században*. Magyar ENSZ Társaság, HUNIDA Kht., Budapest, 29–53. o.
- Szentes T. (2011): *Fejlődés-gazdaságtan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szent-Iványi B. (2006): Az államkudarcok kérdése a nemzetközi fejlesztési együttműködésben. In Marton P. (szerk.): *Államok és államkudarcok a globalizálódó világban*. Teleki László Intézet Külpolitikai Tanulmányok Központja, 80–96. o.
- Szent-Iványi B. (2008): A szabadkereskedelmi tárgyalások nehézségei. Esettanulmány az EU-AKCS gazdasági társulási megállapodásokról. In Blahó A. (szerk.): *Nemzetgazdaság – integráció – világ gazdaság. Tanulmányok Palánkai Tibor 70. születésnapja tiszteletére*. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.
- Szent-Iványi B. (2009a): A visegrádi országok nemzetközi fejlesztési segélyeinek allokációja. *Kül-Világ, a nemzetközi kapcsolatok folyóirata*, 3, 26–45. o.
- Szent-Iványi B. (2009b): *A nemzetközi fejlesztési segélyezés hatékonysága*. Ph.D. értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola.
- Szent-Iványi B. – Tétényi A. (2013): The East-Central European new donors: mapping capacity building and remaining challenges. *Journal of International Development*, 6, 819–831. o.
- Székelyi M. – Barna I. (2005): *Túlélőkészlet az SPSS-hez. Többváltozós elemzési technikákról társadalomkutatók számára*. Typotex, Budapest.
- Todaro, M. P. – Smith, S. C. (2009): *Economic development*. Pearson Education Limited, Harlow.
- Tuman, J. P. – Strand, J. R. – Emmert, C. F. (2009): The disbursement pattern of Japanese foreign aid: a reappraisal. *Journal of East Asian Studies*, 2, 219–248. o.
- Turner, L. (2008): Quantifying Aid for Trade: a case study of Tanzania. *Economic Paper Series*, 82, Commonwealth Secretariat, London.
- Turnovsky, S. J. – Chatterjee, S. (2004): *Tied versus untied aid: Consequences for a growing economy*.
Letölthető: <http://repec.org/sce2004/up.26251.1074819500.pdf> (Letöltve: 2013. október 23.)
- UCDP/PRIO (2011): *Armed conflict dataset, v.4–2011, 1946–2010*. Interneten: http://www.pcr.uu.se/research/ucdp/datasets/ucdp_prio_armed_conflict_dataset/ (Letöltve: 2012. április 10.)
- Udvari B. (2009a): World Trade Organization as a development institution? *Development and Finance*, 4, 72–81. o.
- Udvari B. (2009b): A Kereskedelmi Világszervezet mint fejlesztési intézmény? *Fejlesztés és Finanszírozás*, 4, 72–81. o.
- Udvari B. (2010a): Mindenki ugyanannyit veszít? – A fejlődő országok és a TRIPS Egyezmény gyógyszerkereskedelemre vonatkozó szabályai. *Fordulat*, 8, 84–104. o.
- Udvari B. (2010b): Is free market access enough for development? – Lessons of the Lomé Conventions. In Kovács P. – Szép K. – Katona T. (eds): *Proceedings of the Challenges for analysis of the economy, business, and social progress*. Unidocument Kft., Szeged, 77–96. o.

- Udvari B. (2010c): Aid for Trade. "Régi-új" fejlesztési eszköz az Európai Unióban. *Európai Tükör*, 6, 28–42. o.
- Udvari B. (2010d): Nemzetközi kereskedelem és gazdasági fejlődés: a Loméi Egyezmények tanulságai. *Külgazdaság*, 5–6, 59–80. o.
- Udvari B. (2011a): The TRIPS Agreement and access to medicines: who are the main losers? In Farkas B. (ed.): *Studies in International Economics and Finance*. JATEPress, Szeged, 157–179. o.
- Udvari B. (2011b): Az Aid for Trade program és a legkevésbé fejlett országok: ki a fő kedvezményezett? *Külgazdaság*, 7–8, 33–55. o.
- Ukpe, A. I. (2010): Will EPAs foster African integration into world trade? *Journal of African Law*, 2, 212–231. o.
- UN (2000): *Millennium Development Goals*. <http://www.un.org/millenniumgoals/> (Letöltve: 2009. június 16.)
- UN (2003): *Monterrey Consensus of the International Conference on Financing for Development*. United Nations Department of Public Information, New York.
- UN (2008): *Doha Declaration on financing for development: outcome document of the Follow-up International Conference on Financing for Development to Review the implementation of the Monterrey Consensus*. A/Conf.212/L.1/Rev.1, United Nations, Doha, Qatar.
- UN (2011a): *Global Issues*. Letölthető: <http://www.un.org/en/globalissues/index.shtml> (Letöltve: 2011. november 13.)
- UN (2011b): *Country Grouping Glossary*. Letölthető: <http://cyberschoolbus.un.org/infonation3/glossary.html#DevedEco> (Letöltve: 2011. január 13.)
- UN (2011c): *List of Country Grouping and Sub-Grouping for the Analytical Studies of the United Nations World Economic Survey and other UN Reports*. Letölthető: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan008092.pdf> (Letöltve: 2011. január 14.)
- UN (2011d): *Statistics Division*. Letölthető: <http://unstats.un.org/unsd/snaama/selbasicFast.asp> (Letöltve: 2011. január 10.)
- UNCTAD (2005a): *Trade and Development Report, 2005*. United Nations Conference on Trade and Development, New York-Geneva.
- UNCTAD (2005b): *Developing countries in international trade 2005: Trade and Development Index*. United Nations Conference on Trade and Development, New York-Geneva.
- UNCTAD (2007): *Trade and Development Report, 2007*. United Nations Conference on Trade and Development, New York-Geneva.
- UNCTAD (2008a): *Aid for Trade and development: Global and regional perspectives*. United Nations Conference on Trade and Development, New York-Geneva.
- UNCTAD (2008b): *Export performance following trade liberalization: some patterns and policy perspectives*. United Nations Conference on Trade and Development, New York-Geneva.
- UNCTAD (2009): *Economic development in Africa. Report 2009. Strengthening regional economic integration for Africa's development*. United Nations Conference on Trade and Development, New York-Geneva.
- UNCTAD (2011): *UNCTADStat*. <http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/reportFolders.aspx> (Letöltve: 2011. január 4.)

- UNDP (1996): *Human Development Report 1996. Economic growth and human development*. United Nations Development Program, New York.
- UN-OHRLLS (2011a): *Criteria for identification of LDC*. Letölthető: <http://www.unohrlls.org/en/ldc/related/59/> (Letöltve: 2011. május 16.)
- UN-OHRLLS (2011b): *Least-Developed Countries: Country Profiles*. Letölthető: <http://www.unohrlls.org/en/ldc/related/62/> (Letöltve: 2011. január 13.)
- UN-OHRLLS (2011c): *Landlocked Developing Countries*. Letölthető: <http://www.unohrlls.org/en/ldc/39/> (Letöltve: 2011. május 16.)
- UN-OHRLLS (2011d): *Small island developing states*. Letölthető: <http://www.unohrlls.org/en/sids/43/> (Letöltve: 2011. május 16.)
- UN-OHRLLS (2013): *Criteria for identification and graduation of LDCs*. Letölthető: <http://www.unohrlls.org/en/ldc/164/> (Letöltve: 2013. július 18.)
- Urata, S. – Yokota, K. (1994): Trade liberalization and productivity growth in Thailand. *Developing Economies*, 4, 444-459. o.
- Vanasse, R. B. (1988): The UN New International Economic Order: a brief analysis. *World Affairs*, 4, 233-238. o.
- Vijil, M. – Wagner, L. (2010): Does Aid for Trade enhance export performance? Investigating on the infrastructure channel. *Virtual proceedings*, European Trade Study Group International Conference, 42 o. Letölthető: http://www.etsg.org/ETSG2010/papers/Vijil_Wagner.pdf (Letöltve: 2011. február 1.)
- Világbank (1991): *World Development Report. The challenge of development*. The World Bank, Washington, D. C.
- Világbank (2011a): *Country and Lending Groups*. Letölthető: http://data.worldbank.org/about/country-classifications/country-and-lending-groups#Low_income (Letöltve: 2011. január 13.)
- Világbank (2011b): *World Development Indicators – on-line database*. Letölthető: <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=12&id=4&CNO=2> (Letöltve: 2011. augusztus 29.)
- Vollmer, S. – Martínez-Zarzoso, I. – Nowak-Lehmann D., F. – Klann, N-H. (2009): *EU-ACP Economic Partnership Agreements. Empirical evidence for Sub-Saharan Africa*. Proceedings of the German Development Economics Conference, Frankfurt a. M. 2009, 29 o.
- Wagner, D. (2003): Aid and trade – an empirical study. *Journal of Japanese and International Economies*, 2, 153-173. o.
- Wallerstein, I. (2006): *World-system analysis. An introduction*. Duke University Press, Durham, London.
- Wallerstein, I. (2010): *Bevezetés a vilárendszer-elméletbe*. L'Harmattan, Eszmélet Alapítvány, Budapest.
- Weller, P. – Yi-Chong, X. (2009): The World Bank: an institution with many faces. *Social Alternatives*, 2, 18-22. o.
- White, H. (1992): The macroeconomic impact of development aid: a critical survey. *Journal of Development Studies*, 2, 163-240. o.
- Whiteman, K. (1998): Africa, the ACP and Europe: the lessons of 25 years. *Development Policy Review*, 16, 29-37. o.
- Wilbur, W. L. – Haque, M. Z. (1992): An investigation of the export expansion hypothesis. *Journal of Development Studies*, 2, 297-313. o.

- Williamson, J. (1994): In search of a manual for technopols. In Williamson, J. (ed.): *The political economy of policy reform*. Institute for International Economics, Washington, D. C., 11–28. o.
- Winters, L. A. – McCulloch, N. – McKay, A. (2004): Trade liberalization and poverty: The evidence so far. *Journal of Economic Literature*, 1, 72–115. o.
- WTO (2005): *Doha Work Programme, Ministerial Declaration in Hong Kong*. T/MIN(05)/W/3/Rev.2., 18 December.
- WTO (2006): *Recommendations of the Task Force on Aid for Trade*. WT/AFT/1, World Trade Organization, Geneva.
- WTO (2008): *Principles of the trading system*.
http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact2_e.htm (Letöltve: 2008. március 2.)
- WTO (2011): *The WTO and preferential trade agreements: from co-existence to coherence. World Trade Report 2011*. World Trade Organization, Geneva.
- Yaghmaian, B. (1994): An empirical investigation of exports, development, and growth in developing countries: Challenging the neoclassical theory of export-led growth. *World Development*, 12, 1977–1995. o.
- Yanikkaya, H. (2003): Trade openness and economic growth: a cross-country empirical investigation. *Journal of Development Economics*, 1, 57–89. o.
- Younas, J. (2008): Motivation for bilateral aid allocation: Altruism or trade benefits. *European Journal of Political Economy*, 3, 661–674. o.
- Zhang, L-Y. (2003): *Background Paper*. UNFCCC Workshop on Economic Diversification. Letölthető:
http://unfccc.int/files/meetings/workshops/other_meetings/application/pdf/bgpaper.pdf (Letöltve: 2010. február 25.)
- Ziesemer, T. H. W. (2010): The impact of the credit crisis on poor developing countries: Growth, worker remittances, accumulation and migration. *Economic Modelling*, 5, 1230–1245. o.

Mellékletek

1. melléklet A fejlődő országok köre

ALACSONY JÖVEDELMŰ ORSZÁGOK (GNI/fő <1005 \$)

Afganisztán	Gambia	Mianmar
Banglades	Guinea	Mozambik
Benin	Haiti	Nepál
Bissau-Guinea	Kambodzsa	Niger
Burkina Faso	Kenya	Ruanda
Burundi	Kongói Demokratikus Köztársaság	Sierra Leone
Comore-szigetek	Közép-afrikai Köztársaság	Szomália
Csád	Libéria	Tanzánia
Dél-Korea	Madagaszkár	Togo
Eritrea	Malawi	Uganda
Etiópia	Mali	Zimbabwe

ALSÓ KÖZEPES JÖVEDELMŰ ORSZÁGOK (1006\$<GNI/fő<3975\$)

Angola	Jemen	Salamon-szigetek
Belize	Kamerun	Sao Tomé és Príncipe
Bhután	Kiribati	Sri Lanka
Bolívia	Kongói Közt.	Szamoá
Djibouti	Laosz	Szenegál
Egyiptom	Lesotho	Szíria
El Salvador	Marokkó	Szudán
Elefántcsontpart	Marshall-szigetek	Szváziföld
Fidzsi	Mauritánia	Timor-Leste
Fülöp-szigetek	Mikronézia	Tonga
Ghána	Moldova	Tuvalu
Guatemala	Mongólia	Ukrajna
Guyana	Nicaragua	Vanuatu
Honduras	Nigéria	Vietnám
India	Pakisztán	Zambia
Indonézia	Pápua Új-Guinea	Zöldfoki-szigetek
Irak	Paraguay	

FELSŐ KÖZEPES JÖVEDELMŰ ORSZÁGOK (3976\$<GNI/fő<12.275\$)

Albánia	Grenada	Namíbia
Algéria	Irán	Palau
Amerikai Szamoa	Jamaica	Panama
Antigua és Barbuda	Jordánia	Peru
Argentína	Kína	Seychelle-szk.
Botswana	Kolumbia	St. Kitts és Nevis
Brazília	Kuba	St. Lucia
Chile	Libanon	St. Vincent és a Grenadines
Costa Rica	Líbia	Suriname
Dél-afrikai Közt.	Malaysia	Thaiföld
Dominika	Maldív-szigetek	Törökország
Dominikai Közt.	Mauritius	Tunézia
Ecuador	Mayotte	Uruguay
Gabon	Mexikó	Venezuela

Forrás: Világbank (2011a)

2. melléklet Az országok klasztertagsága a Loméi Egyezmények előtt –
eredeti változók, faktorok

Ország	Klaszter	Klaszterközponttól mért távolság	Klaszter faktoral	Klaszterközponttól mért távolság
Angola	4	2,56028	1	0,93965
Argentína	1	2,44746	5	1,7986
Banglades	3	1,87772	3	1,15093
Benin	3	2,39118	1	1,5487
Bissau-Guinea	3	2,90817	1	2,11259
Bolívia	4	1,68132	3	0,96506
Brazília	1	3,30171	5	2,42353
Burkina Faso	3	2,35007	3	1,34334
Burundi	3	2,23343	3	2,48009
Chile	4	2,83993	3	2,35353
Comore-szigetek	3	2,99007	4	1,25144
Costa Rica	4	2,27854	3	2,02136
Csád	3	0,78793	3	1,35907
Ecuador	4	2,21141	3	1,30721
Egyiptom	4	2,34849	3	1,30151
El Salvador	4	1,77421	3	1,03304
Elefántcsontpart	4	2,33135	1	1,08332
Etiópia	3	2,2627	3	1,31932
Fidzsi	4	2,19183	4	1,65746
Fülöp-szigetek	4	3,10411	3	2,00124
Gabon	4	5,26216	1	2,41542
Gambia	3	2,79735	1	1,99198
Ghána	3	1,53789	1	1,28146
Grenada	4	4,84999	4	1,74914
Guatemala	4	1,98614	3	1,55069
Guyana	4	2,08791	3	1,16658
Haiti	3	1,71398	3	0,75563
Honduras	4	2,06791	3	0,98165
Izrael	1	3,85692	5	2,39707

Jamaica	4	3,32661	2	1,86734
Jordánia	4	3,81838	4	1,90685
Kamerun	4	2,55873	1	0,68937
Kenya	3	1,36606	3	0,78162
Kolumbia	4	1,83275	3	1,22684
Kongó	4	4,09942	1	1,90285
Kongói Dem, Közt.	4	2,86042	1	1,34461
Közép-afrikai Köztársaság	3	2,37894	1	1,19832
Laosz	3	3,11799	3	2,45219
Libanon	4	3,29422	4	1,4405
Libéria	4	5,67022	1	3,31012
Madagaszkár	3	1,5322	1	1,05148
Malajzia	4	2,54515	3	1,78028
Malawi	3	2,09131	3	1,68007
Mali	3	3,03492	3	3,03671
Marokkó	4	2,89916	1	1,65699
Mauritánia	3	3,23697	1	1,52363
Mauritius	4	1,93673	1	1,47442
Mozambik	3	2,67236	3	2,10174
Nicaragua	4	2,23308	3	1,87548
Niger	3	1,48115	1	1,87626
Nigéria	1	4,39629	5	3,20473
Pakisztán	3	1,94255	3	0,8622
Panama	2	1,7315	2	0,92269
Pápua Új- Guinea	4	3,46238	3	1,57703
Paraguay	4	1,60763	3	0,63665
Peru	4	1,92272	3	1,57108
Ruanda	3	1,19168	3	1,59798
Sao Tome és Principe	4	3,7798	1	1,27616
Seychelle- szigetek	2	4,1276	2	2,30241
Sierra Leone	3	2,26684	1	1,48481

Sri Lanka	4	2,45507	3	0,64325
Suriname	4	3,03095	3	2,17243
Szamoá	4	2,99998	3	1,96714
Szenegál	4	2,33012	1	0,85447
Szingapúr	2	3,6143	2	2,40473
Szíría	4	1,63856	4	1,36473
Szomália	3	1,83532	3	1,74693
Szudán	3	1,6284	3	1,19294
Tanzánia	3	1,32336	3	1,01035
Thaiföld	4	2,4314	3	1,02734
Togo	3	2,86262	1	1,2443
Trinidad és Tobago	2	3,37874	2	1,96992
Tunézia	4	2,27975	1	1,16867
Uganda	3	1,53646	3	2,13963
Új-Kaledónia	4	6,51102	1	2,31675
Uruguay	4	2,39136	3	1,93582
Vanuatu	4	3,28192	4	1,59982
Zambia	4	3,08279	1	1,75369
Zöldfoki-szigetek	4	3,67995	4	1,21293

Megjegyzés: a klaszterszámok az eredeti, SPSS-output klaszterszámait takarják. A kiemelt országok ACP-országok.

Forrás: saját számítás

3. melléklet Az országok klasztertagsága a Loméi Egyezmények után

Ország	Klaszter	Távolság	Ország	Klaszter	Távolság
Angola	1	1.2914	Izrael	3	1.46572
Argentína	3	1.99474	Jamaica	4	1.41085
Banglades	2	0.99919	Jordánia	4	1.76567
Benin	2	0.60452	Kamerun	4	1.26101
Bissau-Guinea	2	1.56773	Kenya	2	0.77286
Bolívia	4	0.93203	Kolumbia	4	0.68126
Brazília	3	1.88606	Kongó	1	1.35733
Burkina Faso	2	1.56787	Kongói Dem. Közt.	2	1.37102
Burundi	2	1.15084	Közép-afrikai Közt.	2	2.5592
Chile	4	1.68923	Laosz	2	1.35227
Comore-szigetek	2	0.87973	Libanon	5	1.2663
Costa Rica	4	1.0903	Libéria	2	2.21041
Csád	1	2.98066	Madagaszkár	2	0.73759
Ecuador	4	0.64769	Malajzia	3	1.74897
Egyiptom	4	1.96723	Malawi	2	1.09523
El Salvador	4	0.97724	Mali	2	1.46776
Elefántcsontpart	1	1.99349	Marokkó	5	2.78787
Etiópia	2	0.99237	Mauritánia	5	1.6104
Fidzsi	4	1.18181	Mauritius	4	1.48253
Fülöp-szigetek	4	1.71574	Mozambik	4	2.0294
Gabon	1	1.77474	Nicaragua	4	1.62337
Gambia	5	1.7733	Niger	2	0.81459
Ghána	2	0.74603	Nigéria	2	2.07665
Grenada	5	2.72359	Pakisztán	2	1.43601
Guatemala	4	1.16156	Panama	4	1.37943
Guyana	4	1.44916	Pápua Új-Guinea	1	2.14426
Haiti	4	1.88864	Paraguay	4	0.92814
Honduras	4	0.71228			

Ország	Klaszter	Távolság	Ország	Klaszter	Távolság
Peru	4	1.28523	Tanzánia	2	0.59488
Ruanda	2	0.90262	Thaiföld	3	1.56294
Sao Tome és P.	5	1.80179	Togo	2	0.69583
Seychelle-szigetek	5	1.11133	Trinidad és Tobago	4	2.20245
Sierra Leone	2	2.06318	Tunézia	5	3.02612
Sri Lanka	4	0.61776	Uganda	2	0.95395
Suriname	4	1.91439	Új-Kaledónia	5	2.11749
Szamoá	4	1.67082	Uruguay	4	1.04343
Szenegál	2	1.14839	Vanuatu	5	2.37839
Szíría	2	1.63226	Zambia	4	0.97961
Szomália	2	1.99092	Zöldfoki-szigetek	5	1.53453
Szudán	2	1.38999			

Megjegyzés: A kiemelt országok az ACP-országok.

Forrás: saját szerkesztés

4. melléklet A gravitációs modell alapjául szolgáló országok

Afganisztán	Haiti	Nepál
Algéria	Honduras	Nicaragua
Angola	India	Niger
Argentína	Indonézia	Nigéria
Banglades	Irak	Pakisztán
Benin	Irán	Panama
Bhutan	Jamaica	Pápua Új-Guinea
Bissau-Guinea	Jemen	Paraguay
Bolívia	Jordánia	Peru
Botswana	Kambodzsa	Ruanda
Brazília	Kamerun	Sao Tome & Principe
Burkina Faso	Kenya	Sierra Leone
Burundi	Kína	Sri Lanka
Chile	Kolumbia	Szenegál
Costa Rica	Kongó	Szíria
Dél-afrikai Köztársaság	Laosz	Szudán
Dominikai Köztársaság	Lesotho	Tanzánia
Ecuador	Libanon	Thaiföld
Egyiptom	Libéria	Togo
El Salvador	Madagaszkár	Tonga
Elefántcsontpart	Malajzia	Törökország
Eritrea	Malawi	Tunézia
Etiópia	Mali	Uganda
Fidzsi	Marokkó	Vietnám
Fülöp-szigetek	Mauritánia	Zambia
Gambia	Mexikó	Zimbabwe
Ghána	Mongólia	Zöldfoki-szigetek
Guatemala	Mozambik	
Guinea	Namíbia	

Megjegyzés: a kiemelt országok ACP-országok

Forrás: saját szerkesztés